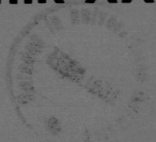

YU ISSN 0021-6933

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXXII – leto 1986/87 – št. 2–3

Jezik in slovstvo

Letnik XXXII, številka 2-3

Ljubljana, november-december 1986/87

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številke)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik: Gregor Kocijan, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Hermina Jug-Kranjec (jezikoslovje),

Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika)

Lektor in korektor: Jože Sever

Tehnični urednik: Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednica), Marjan Javornik, Marko Juvan, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija, Celje

Opremila inž. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 800.- din, polletna 400.- din, posamezna številka 100.- din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 200.- din

Za tujino celoletna naročnina: 2.500.- din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijó gmotno podpirata Kulturna skupnost SRS in Znanstvenoraziskovalni center SAZU,

razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije

Izobraževalna skupnost SRS za družboslovje

Naklada 2.700 izvodov

Vsebina druge in tretje številke

33 Novi častni člani Slavističnega društva Slovenije

Razprave in članki

36 *Martina Orožen*, Primož Trubar in razvoj slovenskega knjižnega besedišča v jeziku protestantskih piscev

47 *Joža Mahnič*, Gregorčičevo ustvarjanje, njega odmevi in obravnave

57 *Gregor Kocijan*, Stritarjevi literarnokritični pogledi v praksi

65 *Miha Javornik*, Problemi časa in prostora v romanu Mojster in Margareta M. A. Bulgakova (1)

Slovenščina v javni rabi

73 *Nada Šumi*, Prostor jezikovne ustvarjalnosti pri prevajanju za gledališče

Literarnozgodovinsko gradivo

77 *Božena Orožen*, Slovanski svet v naših najstarejših gimnazijskih berilih

Ocene in poročila

80 *Štefan Barbarič*, Ledava in Lendava

Zapiski

82 *Miran Štuhec*, Srednje usmerjeno izobraževanje in sodobna slovenska književnost

88 *Andrijan Lah*, Razstava »Od Brižinskih spomenikov do baroka« v Vodnikovi domačiji

Knjižne novosti

2-3/III Nekaj novosti Knjižnice oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani

NOVI ČASTNI ČLANI SLAVISTIČNEGA DRUŠTVA SLOVENIJE

Na rednem občnem zboru Slavističnega društva Slovenije 2. oktobra 1986 v Ljubljani je skupščina SDS na predlog upravnega odbora za častne člane izvolila:

Franc Zadavec, akademik in redni profesor, je eden od vodilnih sodobnih literarnih zgodovinarjev pri nas. V svojem obsežnem opusu se ukvarja zlasti s slovensko književnostjo od moderne do današnjih dni, pri čemer je posebej osredotočen na preučevanje pripovedništva Miška Kranjca. Najvidnejša njegova dela so: monografija o Mišku Kranjcu, trije zvezki Zgodovine slovenske književnosti, Slovenska književnost 1945–1965: Literarna esejistika in kritika, Slovenska besedna umetnost v prvi pol. dvajsetega stoletja, Umetnikov »črni piruh«, monografija o Alojzu Gradniku, Elementi slovenske moderne književnosti idr. Kot znanstvenik je pomembno prispeval k razvoju slovenske literarne vede, kot univerzitetni učitelj pa je odigral vidno vlogo pri vzgoji mladega rodu slavistov. S svojim literarnozgodovinskim delom si je pridobil ugled tako doma kot v jugoslovanskem in mednarodnem prostoru, zato toliko bolj suvereno lahko zastopa slovensko slavistiko v mednarodnem slavističnem komiteju. Vedno je bil dejaven tudi v Slavističnem društvu Slovenije, ki mu je nekaj časa predsednikoval. Pomembne zasluge si je pridobil kot sourednik Jezika in slovstva ter kot sourednik in odgovorni urednik Slavistične revije. Prispevek akademika Franca Zadravca k slovenski literarni vedi in slavistiki sploh je nepogrešljiv in zasluži visoko priznanje.

Boris Paternu, akademik in redni profesor, je pomembno prispeval k ugledu in napredku slovenske literarne vede in se uvrstil med najvidnejše slovenske in jugoslovanske literarne zgodovinarje. Njegovo področje preučevanja slovenske književnosti je zelo široko, saj zajema vsa obdobja, najbolj pa je osredotočeno na 19. stoletje in na pesništvo Franceta Prešerna ter na sodobno liriko in narodnoosvobodilno pesništvo. Monografija o Prešernu pomeni zavezujočo prelomnico v slovenski literarni vedi, dragocene pa so tudi druge samostojne izdaje: Slovenska proza do moderne, Slovenska literarna kritika pred Levstikom, Estetske osnove Levstikove literarne kritike, Slovenska književnost 1945–1965: Lirika in Pogledi na slovensko književnost. Akademik Paternu je s svojim delovanjem veliko pripomogel k poznavanju izsledkov slovenske literarne vede zunaj slovenskih meja. Kot univerzitetni učitelj ima nemajhne zasluge za vzgojo mladih generacij slavistov in za razvijanje katedre za slovensko književnost na Filozofski fakulteti. Nikakor tudi ni mogoče obiti njegove aktivnosti v Slavističnem društvu Slovenije in v okviru slovenskih, jugoslovanskih in mednarodnih slavističnih srečanj. Pozornosti je vreden njegov delež pri urejanju Slavistične revije, zlasti v času, ko je glavni urednik za literarno zgodovino. Znanstveni opus akademika Borisa Paternuja pomeni trajen prispevek k slovenski literarni vedi in slovenski kulturi sploh.

Jože Toporišič, redni profesor in predstojnik katedre za slovenski knjižni jezik na Filozofski fakulteti v Ljubljani, je posvetil glavnino svojega dela raziskovanju slovenskega knjižnega jezika v vsej njegovi notranji razvejenosti in pojavnih raznovrstnosti, po drugi strani pa vzgoji slavističnega naraščaja na ljubljanski filozofski fakulteti, v zadnjem času pa vsaj deloma tudi na mariborski pedagoški fakulteti. V vsem svojem velikem in obsežnem znanstvenem prispevku je obravnal vse ravnine jezikovnega sistema, ukvarjal se je z besedili, jezikoslovno stilistiko, sociolingvistiko in zgodovino knjižnega jezika, njegova bogata bibliografija z dvajsetimi knjigami in neštevilnimi razpravami, članki in ocenami pa vsebuje tudi dialektološke opise in prikaze iz zgodovine jezikoslovja. Svojo jezikoslovno misel je uveljavil doma in v

mednarodni znanstveni javnosti. Dolga leta je bil glavni in odgovorni urednik najprej Jezika in slovstva, nato Slavistične revije. V letih 1975 do 1979 je bil predsednik Zveze jugoslovanskih slavističnih društev; zdaj je član Slovenskega slavističnega komiteja in številnih mednarodnih slavističnih komisij.

Janko Moder, pisatelj in publicist, prevajalec in urednik, lektor in organizator, je eden najpomembnejših slovenskih kulturnih delavcev našega časa. Ko ilustriramo njegovo delo, ne moremo mimo zgodovine Mohorjeve družbe »Iz zdravih korenin močno drevo« in Mohorske bibliografije, zatem Slovenskega leksikona novejšega prevajanja, Leksikona nobelovcev in zbornika Jezikovno razsodišče (slednjega je uredil). Njegov prevajalski opus šteje (po leksikonu) kar neverjetnih 657 enot iz okoli 20 jezikov. Moder je sodeloval pri Slovenskem pravopisu 1950 in Slovenskem pravopisu 1962, sodeluje pa tudi pri pripravah za novi slovenski pravopis. Popularizacija jezikovnih vprašanj so namenjeni njegovi jezikovni kottički v Nedeljskem dnevniku. Izstopa tudi njegova dejavna vloga v okviru Društva slovenskih književnih prevajalcev. In ne nazadnje: bil je zavzet pobudnik za povezavo z drugim Trubarjevim domom v Derendingenu in odličen vodnik pri letošnjem »romanju« iz Slovenije v Tübingen.

Franc Jakopin, redni profesor ruskega jezika, znanstveni svetnik in upravnik v Inštitutu za slovenski jezik ZRC (SAZU) ter dopisni član SAZU je s svojim dolgoletnim delom veliko prispeval k razvoju slavističnih znanosti na Slovenskem, utemeljil je delo na katedri za ruski jezik, zadnja leta pa se posveča slovenističnim vprašanjem v zvezi s slovarjem slovenskega knjižnega jezika in drugimi nalogami inštituta, sam pa usmerja svoje osebne raziskovalne moči vse bolj v imenonoslovje. Kot Ramovšev in Nahtigalov učenec je zmožeg srečno prenesti slovensko jezikoslovno izročilo v sodobne jezikoslovne tokove. Veliko moči je posvetil uredniškemu delu: dolga leta je bil glavni in odgovorni urednik Jezika in slovstva, prav tako je že dolgo član uredniškega odbora Slavistične revije, uredil ali sourejal pa je tudi celo vrsto mednarodnih zbornikov in vodil nekaj mednarodnih prireditvev.

Štefan Barbarič, doktor literarnih znanosti, nekdanji predavatelj na filozofski fakulteti v Zadru, zatem tajnik Slovenske matice in sedaj ravnatelj Slovanske knjižnice, spada med naše najbolj vidne literarne zgodovinarje. S široko razgledanostjo in pretehtano besedo je napisal številne razprave, z njimi je največ sodeloval na raznih simpozijih v domovini in tujini, poleg tega pa objavil knjigi o Turgenjevu pri Slovencih – eno prvih slavističnih primerjalnih del pri nas – in o Jurčiču, ki ga je osvetlil z novih vidikov. Kot raziskovalca ga najbolj priteguje realizem, enako uspešen pa je tudi v drugih, zlasti starejših obdobjih slovstvene zgodovine, poleg tega sodi med naše redke poznavalce prekmurskih kulturnih problemov. Prof. Barbarič je bil in je še vedno zelo delaven član Slavističnega društva Slovenije: dve leti mu je bil nekdanji tajnik, tri leta nedavno tega pa predsednik. Kot tak je pripravil troje slovenskih zborovanj: v Titovem Velenju, na Ptuj in v Ljubljani – Krškem ter jugoslovanski kongres v Strugi v Makedoniji. Pri delu v društvu je pokazal tudi svoje človeške vrline: zavzeto povezanost z društvom in resnično skrb za njegov napredek, enako pravičen čut za visoko znanost kakor za pedagogijo po šolah, dobrodušnost v človeških in odločnost v strokovnih zadevah.

Bruno Hartman, izredni profesor, bibliotekarski svetovalec, ravnatelj Univerzitetne knjižnice v Mariboru, se je v severovzhodni Sloveniji, pa tudi v celotnem slovenskem prostoru, uveljavil s svojim vsestranskim in zavzetim delovanjem na različnih področjih, predvsem v kulturi. S svojo bogato slavistično in siceršnjo izobrazbo se je po nekaj letih pedagoškega dela dejavno vključil v delo gledališč v Mariboru in Celju, nato pa je kot ravnatelj mariborske Študijske oziroma Univerzitetne knjižnice izjemno odmevno sodeloval in še sodeluje pri razvoju slovenskega, predvsem univerznega knjižničarstva, ob tem pa ima posebne zasluge pri uveljavljanju mariborskega visokega šolstva. Posveča se znanstvenemu delu, saj je ob znani razpravi o dramatiki o celjskih grofih napisal vrsto člankov o mariborski zgodovini; uveljavlja se tudi kot ploden prevajalec; s svojim publicističnim in drugim delom aktivno posega v celotno kulturnopolitično življenje ozjega in širšega območja.

Alenka Glazer, literarna zgodovinarica, pedagoginja in pesnica, sodi med vidnejše sloveniste in je ena uglednih raziskovalk mladinske književnosti pri nas. Kot pedagoška delavka ima nemajhne zasluge za razvoj slovenistike na Pedagoški fakulteti v Mariboru, predvsem na področju književnosti. Njeno raziskovalno delo je posvečeno zlasti Župančiču in slovenski mladinski književnosti. Napisala je nad sto raznih poročil, ocen, literarnozgodovinskih prikazov, študij, spremnih besed in uvodov. Je avtorica dveh pesniških zbirk za odrasle (*Ujma*, 1968; *Branike*, 1977) in knjižice pesmi za otroke (*Žigazaga*, 1980). Prevedla je Dostojevskega *Bedne ljudi* (1954) in *Otta Ludwiga Med nebom in zemljo* (1958). Uspešno se je ukvarjala tudi z uredniškim delom; posebno pomembno je njeno urednikovanje pri reviji *Otrok in knjiga*. Družbeno delo Alenke Glazer se ne nanaša zgolj na Pedagoško fakulteto in Slavistično društvo, s katerim živo sodeluje že polnih 39 let, ampak je povezano tudi s Slovensko matico, Raziskovalno skupnostjo Slovenije in drugimi. V odboru mariborske podružnice Slavističnega društva je nepogrešljiva sodelavka že vrsto let. Zlasti opazno je njeno predavateljsko delo. Slavistično društvo ceni njene spodbude v okviru dejavnosti mariborske podružnice, kot so zborovanja, proslavitve raznih obletnic, zlasti pa oddolžitve zaslužnim kulturnim delavcem s pominskimi obeležji.

Milena Tekavec, profesorica slovenščine, je celih osemnajst let eden izmed stebrov Slavističnega društva Slovenije. Kot odbornica republiškega odbora je s sebi lastno izjemno natančnostjo vodila blagajniške posle. Z vso predanostjo je odgovorno skrbela, da je društvena dejavnost tudi v neugodnih časih zgledno potekala, prav pri vseh zborovanjih je bdela nad društvenimi sredstvi, kar je bilo spriči številnih prireditev z veliko udeleženci naporno in težavno opravilo. Za ves ta veliki delež pri društvenem delovanju, za požrtvovalnost in za vsa odrekanja se ji Slavistično društvo Slovenije želi skromno zahvaliti s tem, da jo predlaga za svojega častnega člana. To priznanje velja tudi njenemu zglednemu pedagoškemu delu v šoli.

Ob 400-letnici smrti Primoža Trubarja

Martina Orožen
Filozofska fakulteta v Ljubljani

UDK 808.63(091)-3:929 Trubar P.

PRIMOŽ TRUBAR IN RAZVOJ SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA BESEDIŠČA V JEZIKU PROTESTANTSКИH PISCEV

Veliko besed je bilo letos izrečenih o pomenu Trubarja za slovenski knjižni jezik. Prvi se je preizkušal kot pisni oblikovalec slovenske govornice, pogovorne besede – preproste, polemične, a tudi svečane. Tako je že njegov prvi knjižni poskus (Katekizem 1550) imel izvrstno različne normativno-stilistične razsežnosti. Namenu in vsebini sporočila je bilo treba dati tudi urejeno jezikovno obliko, skladno s slovničnimi pravili tedaj že dokaj narečno razčlenjenega slovenskega jezika, pa tudi besedišča.¹ Ta pravila pa niso bila znana, uzaveščena; delovala so še predvsem kot avtomatizmi, ki se jih ob govoru ne zavedamo, ko pa hočemo sporočilo zapisati, se naša »gotovost«, trdnost zmanjšuje. In to celo danes, ko imamo na voljo dovolj normativnih pripomočkov – slovnice, slovarje, pravopis, nešteto razprav o funkcioniranju slovničnega sestava in besedišča. Trubar pa ni imel ničesar – le dobro voljo, zdravo pamet, znanje drugih jezikov in materinščine ter gosje pero. Tudi ne denarja in založnika. In vendar je začel. Pri »pretvarjanju« govornega sporočila v pisno pa je zaneseni reformator spoznal, kako »letu pisane inu tolmačovane (kir nemamo pred sebo obeniga navuka oli exempla) zdaj na pervu tešku stoji. Obtu aku katerimu letu naše pervu delu se cilu popelnoma ne zdi, ta zmisli kaj vsi modri govore, kir pravijo, da sledni začetik je težak inu nepopelnom.«^{1a}

Domnevamo lahko le, da so prvotni, »arhetipski« vzorci nevsakdanjega govornega jezika (najstarejši prevodi molitvenih obrazcev od Brižinskih spomenikov do prve slovenske tiskane knjige, pa tudi cerkvena in nabožna ter posvetna ljudska pesem,² pretkani v časovnem razvoju z arhaičnimi prvinami na vseh jezikovnih ravninah (predvsem še monoftongični vokalni sistem BSI), v Trubarju vsaj vzbujali in zarisovali neko predstavo o slovenskem knjižnem jeziku. Ne kaže tudi pozabiti, da so prav molitveni obrazci osrednjega slovenskega jezikovnega prostora najstarejši prevodi iz latinščine in starovisokoneemščine. V njih so že dobri poskusi slovenske knjižne besedotvorne izpeljave (obredna terminologija), pa tudi opazni besedotvorni in skladenjski dobesedni prevodi – kalki.

Trubar je nedvomno občutil razliko med arhaično jezikovno ubeseditvijo in stilizacijo slovenskih obrednih besedil ter živo, sodobno, narečno, pa tudi socialno razslojeno slovensko govorico (preprosti deželani, meščani, dvo-, celo trojezično izobraženi višjih slojev). Po Lutrovem vzoru se je načelno odločil za živ, sodobni (ljudski) jezik, vendar je, kot dokazujejo njegovi prevodi in samostojno oblikovana besedila, skušal med tema vrstama

¹ Glej o tem M. Orožen, Stilni problemi Trubarjevega jezika. Zbornik XXII. seminarja za SJLK, Ljubljana 1986, 27–47.

^{1a} Glej uvod v Matevžev Evangelij 1555.

² M. Orožen, Molitveni obrazci starejših obdobij v osrednjeslovenskem in vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku, SR 34 (1986), št. 1, 35–57.

jezika le vzpostaviti neko ravnotežje. Prav njegovo delo kaže, kako se je ob latinščini, italijanščini, nemščini začel slovenski jezik knjižno oblikovati. Zlasti na skladenjski ravnini ter v besedišču je bilo treba premostiti »primanjkljaje« – ustvariti vrsto terminov, odkriti ali po izvorniku »priređiti« vrsto skladenjskih vzorcev.³ Trubarjevi prevodi biblijskih besedil so na skladenjski ravnini večinoma tesno odvisni od predloge (tudi iz stilističnih razlogov), precej drugačna pa je skladenjska ubeseditve v njegovih jezikovno izvirnejših priredbah in izvirnih uvodih, čeprav tudi v njih zasledimo besedotvorne in skladenjske kalke. Analiza različnih besedil kaže, da so za knjižni jezik protestantskih piscev značilne tri različne kvalitete prevajanja, odvisne od stopnje filološke izobrazbe, prepoznavanja bistvenih razlik med besedotvornim in skladenjskim sestavom predloge in »kranjskega« jezika ter osebne ustvarjalne zavesti in moči prevajalca pri premagovanju teh razlik. Trubar kot začetnik te dejavnosti je sam prepoznaval in odobraval Kreljeve izboljšave (Postila Slovenska 1567), spoznal in podpiral pa je tudi Dalmatinovo jezikovno ustvarjalno nadarjenost, ki je v prevodu celotne Biblije (1584) postopoma (od poglavja do poglavja) težila na besedotvorni in skladenjski ravnini k čimvišji stopnji osvobajanja od Lutrove predloge. Gotovo je slovnična in besediščna jezikovna zgradba v 16. stoletju najbolj izčiščena, izvorno slovenska (slovanska) pri Krelju, vendar Dalmatin navezuje na Trubarjevo osnovo, ki jo delno »korigira« po Kreljevih praktičnih smernicah. Prispevek ima namen na podlagi dosedanjih raziskav pokazati predvsem stopnjo in postopke ustvarjanja slovenskega knjižnega besedišča⁴ v jeziku 16. stoletja ter opozoriti na različne načine reševanja teh vprašanj pri Trubarju, Krelju, Dalmatinu in Bohoriču.

Pri obravnavi teme izhajamo iz dejstva, da je jezik slovenskih protestantskih piscev že – knjižni jezik. Je to »krajski deželni jezik« v pisni podobi, v značilni fazi ustaljevanja in kodificiranja jezikovnih pojavov na vseh jezikovnih ravninah (glasoslovni, oblikoslovni, besedotvorni, leksikalni in sintaktični). Pojavov, ki v celoti več ne ustrezajo razvojnemu stanju, sistemu kateregakoli narečja Kranjske dežele. Povojne slovenistične raziskave s področja dialektologije, historične gramatike in zgodovine knjižnega jezika so ovrgle prvotno tezo o Trubarjevem raščičanskem govoru v prvih slovenskih tiskanih knjigah.⁵ Izkazalo se je, da so že za Trubarjev glasoslovni sistem značilni določeni odstopi od narečne faze razvoja. Ti se kažejo v nedosledni ukinitvi ožje narečnih glasoslovnih refleksov in nadomestitvi le-teh z delno arhaičnimi glasoslovno-oblikoslovnimi relikti starih molitvenih obrazcev oziroma razvojnimi mlajšimi rezultati sosednjih govorov (Gorenjske, delno govorov Zasavja) v območju tedanje dežele Kranjske.

Med temi pojavi je na prvem mestu ustalitev monoftonga *e* za dolgopoudarjeni *jat* (*é* > *ej* je značilnost dolenskih in notranjskih, pa tudi štajerskih in panonskih govorov že v 16. stoletju: *mejstu* → *mestu*, *cejsta* → *cesta*, *mlejku* → *mleku* itd.); dokaj načrtna je ukinitve dolenskih narečnih refleksov za palatalna konzonanta *ĭ*, *ń* (*ĭ* > *jl*, *ń* > *jn*, Trubar pa uveljavlja pisavo *l*, *n*, delno *nj*), na drugi strani pa so ob dokaj neokrnjeni etimološki podobi kratkopoudarjenega in nepoudarjenega vokalizma vidni tudi že pojavi mlajše nareč-

³ Delno oblikoslovno pogojena skladenjska razhajanja nemškega in slovenskega jezika, razvidna iz kontrastivne analize biblijskega sobesedila (Luter – Dalmatin), je nakazala M. Orožen v prispevku Vprašanja sintaktične interference v Dalmatinovem prevodu biblije 1584. Simpozij Slovenci v evropski reformaciji 16. stoletja. Eberhard-Karls-Universität Tübingen, Filozofska fakulteta Ljubljana, 6.–8. X. 1983 (v tisku).

⁴ Na podlagi kontrastivne analize predpinskih glagolov je M. Merše (magistrsko delo Besedotvorna in semantična struktura glagola v jeziku Jurija Dalmatina, Filozofska fakulteta 1984/1985) ugotovljala predvsem Dalmatinovo besedotvorno sistemsko ustrezno oziroma neustrezno sestavo glagolov. V danem prispevku nakazujemo tovrstne probleme v območju samostalnika, opozarjamo pa predvsem na drugi vidik – na določeni besediščni primanjkljaj govorjenega jezika, ki je izzival v novo tvorbo knjižnega besedja. To je besedotvorno-pomensko motivirano po tuji predlogi; ob novotvorbah se odkrivajo besedotvorne možnosti in zakonitosti slovenskega jezika, nastajajo pa tudi besedotvorni in semantični kalki.

⁵ Prvi je to dokazal J. Rigler na podlagi fonološke in statistične analize dolgopoudarjenega vokalizma. Glej Osnove Trubarjevega jezika, JIS 1965, št. 6/7, 161–171; Začetki slovenskega knjižnega jezika, SAZU Ljubljana 1968.

ne delne vokalne redukcije (mimo > mimu > mumu, vam > vom, da > de, jaz > jest itd.).

Podobna zgodovinsko in narečno pogojena neenotnost je značilna tudi na morfološki ravnini za razvrstitev sklanjatvenih in spregatvenih morfemov (npr. gen. sg. -u: *synu*, -i: *-gos-pudi*, -a: *brata*; loc. sg. -u: v *murju*, -i: na *murji*; -ej: na *murjej*; nom. pl. m. -i: *lasi*, -je: *lasje*; *gradi*, *graduvi*, *graduve*; 1. os. sg. *hočo*, *prošo* – *hočem*, *prosim*; 3. os. pl.: *vidijo* – *vide*, itd.). Variantnost sklonskih morfemov pri eni in isti besedi je značilna zlasti za Trubarja. Kot je razvidno iz sobesedila, je izbor oblikoslovnih končnic predvsem stilistično pogojen; za Trubarjev stavek so značilni zanimivi ritmični segmenti.⁶ Omenjeni pojavi na glasoslovni in oblikoslovni ravnini dokazujejo, da to niso narečni procesi Trubarjevega raščičanskega govora, pač pa izrazito knjižni analogični pojavi v območju zvrstno zasnovanih tekstov.

Primerjanje Trubarjeve realizacije glasoslovno-oblikoslovnega sistema v tekstih s Kreljevo, Dalmatinovo, pa tudi s slovničnim opisom v Bohoričevi slovnici (1584), nam omogoča določeno rekonstrukcijo diferencialnega knjižnega glasoslovno-oblikoslovnega sistema, za katerega so značilne določene stalnice in spremenljivke. Glasoslovno-oblikoslovne spremenljivke so ožje narečno pogojene.

Ugotovljeno stanje se ujema z izjavami vodilnih protestantskih piscev o slovenskem jeziku, ki že kaže v sodobnosti potrjeno narečno podobo, seveda v mlajši fazi razvoja. Trubar je že v Evangeliju svetiga Matevža (1555), kjer je najbolj strnjeno predstavil svoj knjižni jezikovni nazor, poudaril, da »ta slovenski jezik se povsod glih inu v eni viži ne govori – drigači govore z *dosti besedami* Krajnci, drigači Korošci, drigači Štajerij inu Dolenji tar Bezjaki, drigači Krašouci inu Istrijani, drigači Krouati.« Svoje »delu je v ta Krajnski jezik postavil za dosti riči volo«, predvsem pa, ker se »nom zdi, de ta, tih drugih dežel ludi, tudi mogo zastopiti.« Ta »krajnski jezik« pa je skladno z Lutrovim nazorom pojmovan kot živ, govorjeni jezik nižjih slojev (mesta in podeželja), ki pa se je ob tujih predlogah začel dokaj zgodaj v besedišču in skladnji knjižno oblikovati, oddaljevati od pogovorne leksikalne in skladenjske podobe. Zanimiva je zlasti Trubarjeva opazka o narečnih razlikah, ki naj bi bile, če ga razumemo dobesedno, predvsem leksikalne. Na leksiko pa se sklicuje tudi S. Krelj (Postila Slovenska 1567), ki se ne strinja z »Gospod Truberjovo Kranščino«. Posredno jo dokaj ostro odklanja v nagovoru na fiktivnega bralca: »Ti pak, kir ne zastopiš, kaj je Ortografija, kaj proprietas linguae, inu si se navadil na Gospod Truberjovo Kranščino, beri le precej leto pismo, kakòr sice druga bereš:«

Kaj Krelju pomeni *proprietat linguae*. Predpostavlja ne le glasoslovni red, pravopisno ustaljenost znakov za sičnike in šumnike v knjižnem jeziku, ampak tudi drugačen izbor besedišča in drugačne skladenjske razrešitve; take, ki so značilne za knjižno (glagoljaško?) in govorno tradicijo primorskega narečnega prostora, ne »dopolu nembške«, kot v »Kranji inu Korotani.«

Prevajalska izkušnja (NT, Davidov Psalter itd.) je Trubarja kot prvega slovenskega književnika zgodaj uverila o nezadostnosti ljudstvu razumljivega jezika, o hudem primanjkljaju besedišča v knjižnem, pisnem slovenskem jeziku. Gnala ga je v iskanje, aktiviranje sinonimov, v adaptiranje latinskih in nemških izrazov in v – novotvorbe. Stilno-pomenska izraba besedišča se oddaljuje od govorne enostavnosti.

Besedišče in skladnja jezika slovenskih protestantov sta tisti vzajemno povezani jezikovni ravnini, ki sta, neglede na delno diferencialni izvorni besedni fond slovenskega jezika, odprti novim vplivom. Dograjujeta se pri vsakem od vodilnih protestantskih piscev (Tru-

⁶ O stilistični funkciji le-teh glej že omenjeno razpravo Stilni problemi Trubarjevega jezika.

bar, Krelj, Dalmatin, Bohorič) na svoj način ob tujejezični predlogi. Pri Trubarju ob latinski, laški, nemški, pri Dalmatinu in Bohoriču predvsem ob nemški in latinski, pri Krelju tudi ob starocerkvenoslovanski oziroma glagoljaški, verjetno tudi češki. Te motivirajo izbor razpoložljivega izvirnega besednega fonda, izposojenk in novo tvorbo leksičnega primanjkljaja. Semantični kalki npr. na poseben način vplivajo na preobrazbo izvirnega besedišča; ob njih se ukinja raba izvirnih arhaizmov (*Eltern* → *starši*: *reditelji*, *Joger* → *Jünger* – *mlajši*: *sel* itd.). V slovenskih tekstih prihaja do zanimive leksične interference, ki je v daljšem sobesedilu izkoriščana tudi kot sredstvo stilizacije. Novotvorbe se naslanjajo na izvorne sinhrone produktivne polisemične besedotvorne modele (npr.: nom. agentis in nom. atributiva na *-nik*: *stvarnik*, *ohranjenik*; *marternik*, *kerstnik*; nomina akcionis: *molenje* – *molitev*; nomina loci: *sbranje*, *perbežališče*; kolektiva in abstrakta: *bogastvu*, *kraljestvu*, *svetust*, *gvišnost*, *vročust*, *milost*), če naj na pojav opozorim samo ob samostalnikih moškega, srednjega in ženskega spola. Kako opredeliti »leksični primanjkljaj« slovenskega jezika, o katerem je zlasti zgovorni Trubar v uvodih v svoja dela večkrat tožil? Določiti ga je mogoče predvsem tematsko. Gre za vrsto terminologij – obredno, administrativno, za terminologije poklicnih dejavnosti, predvsem za abstraktni besedni pol (dobre in slabe lastnosti) in za vrsto besed, prevzetih skupno s predmeti, dejavnostmi in načinom življenja drugačne oblike civilizacije pri romanskih in germanskih sosedih (drugačna stopnja duhovne in materialne kulture v etnološkem smislu).

Opozorim naj le na značilne tendence v območju obredne terminologije, ki pa se potrjujejo tudi pri drugih terminoloških tematskih skupinah. Omejujem se le na eno besedno vrsto, na samostalnik, ki med terminološkim besediščem prevladuje in često izvira nadaljnjo izpeljavo pridevnika, glagola, prislova (*žegen* → *žegnan* → *žegnati* → *žeganje*; *trošt* → *troštan* → *troštati* → *troštar* → *troštanu*, itd.). Vidna je zanimiva dvojnost. Le delno se potrjuje težnja po doslednem slovenjenju terminov, tako značilna za Brižinske spomenike. Ob starih izvirnih izrazih vsebolj prodirajo oblikoslovno in besedotvorno adaptirani termini, ki bodisi izločajo iz rabe izvirni fond ali tudi omejujejo izvorno nadaljnjo tvorbo (*milost* – *gnada*, *kazen* – *štrafinga*, *plačilu* – *lon*, *život* – *leben*, *sel* – *angel*, *dar* – *ofer*, *pota* – *ketine*, *glas* – *štima*, *ječa* – *keha*, itd.). Vrsta starih, pa tudi mlajših adaptiranih izrazov romanskega in germanskega izvora sploh ne izkazuje slovenskih govornih ustreznici (npr.: *maša*, *oltar*, *križ*, *cerkev*, *šula*, *kelih*, *pridiga*, *škof*, *papež*, *šent* < *sanctus*; *menih*, *far*, *bukve*, *pehar*, *gajzla*, *marternik*, *ajd*, *žegen*, *špot*, *špiža*, *almožna*, *hofart*, *špendija*, itd.). Med njimi je vrsta izrazov, prevzetih v času zgodnjih medjezikovnih stikov (npr. *miza* < *menza*, *tabla* < *tabula*, *ura* < *hora*, značilnih predvsem za slovenščino!) in že tudi mlajših poklicnih in predmetnih poimenovanj (*rihtar*, *ferratat*, *altman*, *arcat*, *mojster*, *rablin*, *colnar*, *petlar*, *žolner*, *punt*; *glaz*, *kamra*, *krugla*, *pukša*, *antvela*, *erperga*; *oštarija*, *fortuna*, *banderu*, *goluf*, *barkador*, itd.).

Tako naznačeno leksikalno stanje, vzpostavljeno očitno v zgodnjih stoletjih pokristjanjevanja (11.–14. stol.) in sožitja v stiku z romanskim in germanskim življenjem, se je v 16. stoletju preneslo tudi v knjigo, bilo pa je, odvisno od piscev in njihovega jezikovnega nazora, revidirano.

Prevajalsko delo je v nekaj desetletjih dotedanji besedni fond obogatilo z vrsto novih knjižnih terminov iz latinščine (*testament*, *tempel*, *misterium*, *ortografija*, *element*), ob njih pa se vzporedno pojavljajo tudi novoknjižni izrazi (*misterium* – *skrivnust* / *skrovnost*, *majesteta* – *veličastvu*, *gloria* – *hvala*, *doktor* – *vučenik*), uveljavlja se vrsta novih besedotvornih izpeljank, delno ustrežajočih (delno posnemajočih) besedotvorno-pomenskim kategorijam predloge (npr. *latinskim*: *orator* – *besednik*, *debitor* – *dolžnik*, *gratitudo* – *hvaležnost*, *adventus* – *prihod*, *potus* – *pitje*, *tostum* – *pečenje*, *homulus* – *možic*, itd. nemškim: *Abschneidung* – *obrezanje*, *Sammlung* – *zbiranje* / *zbirališče*, *Vohnung* – *prebivanje* / *stan/prebivališče*, *Vergessenheit* – *pozabljivost*, *Bossheit* – *hudoba* / *hudobnost*, *Heiligung* – *posvečenje*, *Heiligkeit* – *svetust*, *Heiligtum* – *svetina*, itd.). Do izraza prihajajo skladnosti in razlike v besedo-

tvorno-pomenskem sistemu slovenskega, latinskega, nemškega jezika, kar je razvidno iz kontrastivne analize besedotvornih modelov posameznih pomenskih kategorij v omenjenih jezikih. Med besedotvornimi postopki samostalniške tvorbe je npr. zlasti težak ustrezni »prevod« nemških zloženek v slovenščino. Način slovenjenja je zelo različen:

a) *Nemška zloženka* je izražena z ustrezno izvirmo, tudi prevzeto neizpeljano ali izpeljano besedo: *Wehmuter – baba, Kriegsmann – vojščak, Amptleute-valpoti; Sindflut – povudnja / potup, Jungfrau – Divica / dečla, Niederkleid – brigeše; Handfas – vmivalnik, Stirnblat – načelnik / šapel* itd.

b) *Nemška zloženka* je izražena z imensko besedno zvezo: *Edelstein – žlahtni kamen, Morgenland – jutrova dežela, Tannenholz – smerekou les, Feigenblätter – figovu listje* . . .

c) *Nemška zloženka* je izražena skladijsko opisno: *war Ackerman – je zemlo delal; Mache auch Aschentöpfe – lonce, v katere se bo pepel dejval; Dreitagsreise – tri dni hoda; lebenlang – vse svoje žive dni*. Pogosta je tudi ustrezna samostalniška, pridevniška in glagolska novotvorba na podlagi latinske, pogosteje nemške skladijske podstave: *Er sol dein Herr sein – bo čez tebe gospodoval; Arzat – kir ozdravi – > ozdraulenik, šentovati < govoriti sanctus – šentovanje / kleti*. Obratno zasledimo tudi namerno pretvorbo izpeljanke v skladijsko podstavo; kot se zdi, je pogojena tudi stilistično: *dan tih opresnikov <-> opresnih kruhov; ti, kir prodajajo <-> prodajavci / kupci* . . .

Opazno, pogosto je tudi besedotvorno kalkiranje, v nasprotju z izvirnimi besedotvornimi rešitvami (npr. nom. akcionis: *loulene rib : ribji lov, hud – hoja, molenje – molitev, hinenje – hinba, videnje – perkazen, rezdertje – luknja, pytje – pijača*; pogosta oblika določnega pridevnika namesto ustrezne izpeljanke: *slepi <-> slepec, gluhi <-> gluhec*, in številne hibridne tvorbe: *prigliha, Rauenhlapec*, . . .

Precejšen »odstotek« novotvorb, zlasti v prevodu Biblije (1584) pripada pomenskim kalkom. Če je bil pojem predloge razumljivo poimenovan, se je nov izraz v razvoju knjižnega jezika ohranil, v kolikor je bila pomenska motivacija moteča, je bil izločen (npr. *Ge-sätz – postava / zakon, Jünger –> joger –> mlajši –> učencem, Kraut –> zele –> zelišče, Bogen –> lok –> maura –> mavrica; Auf den Bauch soltu gehen* (kača) – po trebuhi boš hodila –> se boš plazila; *Sie ziehen fort –> so proč vlekli –> odšli* itd.

Opredelitve do knjižne tvorbe niso pri vseh protestantskih piscih enake. Odvisne so, kot že rečeno, od načelne opredelitve do izvirmo in adaptirane leksike v govornem jeziku in od pogleda na knjižno oblikovanje besedišča. V knjižnem jeziku 16. stoletja sta se uveljavljala dejansko dva različna koncepta. Trubarjev govorno stilistični, poetični, če pretiravamo, in Kreljev, Dalmatinov, Bohoričev gramatično-normativni. Trubarjev cilj je splošna razumljivost, a tudi učinkovitost, prepričljivost zapisanega sporočila. Zato aktivira vse razpoložljivo govorno besedišče ne glede na genetični izvor besed. Krelj zavzema kritično stališče do neizvirmih prvin v besedišču in skladnji; z njim začne v razvoju slovenskega knjižnega jezika delovati puristično načelo, ki sta ga očitno osvojila tudi Bohorič in Dalmatin.

Kako se to odraža v njihovih besedilih. Z vrsto primerov želimo ponazoriti nakazane težnje, ki so utemeljene tudi v poklicni izobrazbi vodilnih protestantskih piscev. Trubar se izraža kot zanosni pridigar in neprestano teži k skladijski stilizaciji sporočila, Krelj, Dalmatin in Bohorič kot bolj eksaktni filologi podrejajo stilistične prvine zakonitostim slovnicega in leksikalnega sistema; pri knjižnem ubesedovanju ima prednost to, kar spoznajo za »slovnice pravilno«.

Trubar je svoj jezik kot sloveč, izkušen pridigar sedemnajst let govorniško oblikoval (sve-topisemska, humanistična poetika). Tej svoji »predizobrazbi« ostaja zvest tudi kot knjižni ustvarjalec. V prevodih, še bolj izrazito v samostojnejših priredbah (katekizmi, postila,

Artikuli itd.) aktivira in funkcionalno (pomensko in stilistično) izkorišča zlasti pogovorno besedje – arhaično in sinhrono, izvorno in adaptirano. Tujke (teološke termine) raje pojasnjuje z nizi sinonimov ali z opisno, skladijsko razlago pomena, redkeje se je odločil za knjižno besedotvorno izpeljanko, zloženko (npr. *zludjevnik – od zlodja obseden; dvornik – prebivalec dvora; gospostvu – čast; shodališče – kjer se shajajo pisarji; ščerčica – hčerka, hlapčič – deček; samopravičar – hinavec, bogašentovane – bogokletje*, itd.), predvsem pa nas preseneča vrsta arhaizmov, ki jih Dalmatin ukinja (npr. v NT). Trubar jih je moral poznati iz starejše obredne knjižne tradicije ali osvojiti v primorskem narečnem prostoru (Trst, izobraževanje v krogu škofa Bonoma). Natančna analiza Trubarjevega besedišča v sobesedilu bi verjetno razkrila višjo stopnjo semantičnih kalkov kot besedotvornih izpeljank. Zanj so značilni tudi nekateri, očitno stari kalkirani frazeologemi, med temi najpogostejši: *inu oni so proč vlejkli – sie ziehen fort*: so kjakaj k nogom vkupe tekli – *zu Fus*; mojster *pusti tebi povedati – last dir sagen*; *inu so si k sercu vzeli* ... Navedeno oznako Trubarjevega knjižnega snovanja ponazarjamo z značilnimi zgledi iz Registra (Ta prvi dejl tiga Noviga Testamenta, Regiŝter 1557–1558).

1. Tu ime Ieŝus ... ŝe slouenŝki tolmazhuie *Ohranenik oli odreshenik oli Isuelizhar*, oli ta prau i ŝueiti Pomozhnik.
2. Letu vŝe ŝe prau i ta *Paŝŝion, ta Martra oli Terplene Criŝtuŝeuu*.
3. Ioannes Euangeliŝt inu Ioannes kerŝtnik, obba vuzhita, Sa zhes volo, inu ŝakai ŝe ie ta *Syn Boshy is te ŝuie Nebeshke maieŝtete, Glorie, is te zheŝti inu Goŝpoŝtua*, na ta ŝueit vtak ŝhpot, utako reuo inu ŝromoto puŝtil, taku cilu nisku ŝe ponishal.
4. Ta Drugi Vrshahar, de ie ta Boshy Syn Zhlouik poŝtal inu *Martran, ie ta preuelika inu neiŝrezhena Gnada, Miloŝt inu Lubeŝan Goŝpudi Boga*.
5. Glih taku tiga Boshyga Synu periaŝen imamo mi tudi k ŝerci vŝeti, kir ie ta veliki teshki ŝerd Boshy vŝel na ŝe ŝa nasho uolo, inu poŝtal nash *Plazhnik, Odreshenik, Spraulauiz, Beŝŝednik inu Iŝuelizhar*.
6. Ta Drugi nega Marter ie bil iŝuuna na teleŝŝu, kir ie koker en drugi bogi zhlouik ... ta mras, vrozhuŝt, lakoto, sheio, trud, *preganene, loulene, ŝashpotouane, ŝaplouane, byene, tepene, gaishlane, ŝternem Cronane, Cryshane* inu to britko Smert preterpil.
7. Ta *Altman ie bil en Shelner* inu en *Goŝpud oli Oblaŝtnik*.
8. S. Peter prau i taku, Oben kerszhenik nema terpeti, koker ty *Vboyniki, Tatye, lotri* oli kir po *luskih rizheh shele terpo*.
9. On ie vŝe *Poŝtaue inu Sapuuidi* Boshye na nashim meiŝtu popolnoma dokonal ... Inu ie nas od *te Prekletue inu ferdamnena tih Poŝtau inu Sapuuid odreshil in odkupil*.
10. Od tiga *Neŝaŝtopa, krega, Nida*, inu od *Grehou inu Tadolou* tih Iogrou.
11. Na to II. Nedelo po Boshyžu, ŝe prediguie ... koku ie ... Ieŝus ... kadar ie, duanaiŝt leit bil ŝtar, *dishputiral ŝteimi Doctormi*.
12. Obtu ty *Iudi* bodo vshe naprei *Neuerniki, Ty Aydie pak Verniki* imenouani.
13. Inu ta iŝti Gabriel ie tudi timu *Faryu Zaharyu* prauil, de *nega Shena Spela* bode S. *Ian-sha* Pozhela, inu de bode en prau i velik *Pridigar* (ljudska oblika imena).
14. *Sveta Troyca: koku mogo Try eden. Inu Eden Try biti*.
16. Ieŝt ŝem vidil to *Martro inu vpy* muih ludi.
17. Na S. Bartolomea Iogra Dan ŝ katerimu mi Crainci Jernei oli Jermen prauimo, ŝa uolo, kir ŝo tg *Aydi is shnega koshe Jermene reŝali*.

Krelj se izraža bistveno drugače. Ne zadovoljuje ga Trubarjevo tipično pogovorno besedišče. Iz njegovega jezika (prevod Spangenbergove Postile Slovenske 1567) se umikajo adaptiranke nemškega izvora. Nadomešča jih bodisi s knjižnimi besedotvornimi izpeljankami, v katerih je delno mogoče prepoznati tudi njegovo lastno tvorbo, ali z razumljivejšimi izrazi iz starocerkvenoslovanščine oziroma jezika hrvaških glagoljašev. V sobesedilu kot razgledan teolog in filolog uporablja tudi latinske in nemške knjižne citatne besede, daljše citate, ki jih sproti sloveni. V ospredju je prizadevanje za slovenski izvorni izraz; kljub temu pa je v jeziku »stiska« še tako velika, da germanskih in romanskih adaptirank ne more povsem izločiti. Nasprotno, pojavljajo se pri njem drugim neznani romanizmi (npr. butega – trgovina, mandrija – ovčji hlev itd.). Sinonimni nizi se ne kopičijo tako kot pri Trubarju; pogost je le dvojezični sinonimni par (med izrazoma pogost veznik *ali*) predvsem v razlagalni funkciji. Krelju gre za izvorno čistost besedišča in skladnje, za slovnico pravilnost (že npr. glede ortografije pravi, naj se drži, kot to »idioma inu natura našiga jezika potrebuje, nekar kakor očče vsaki v svoji vasi ali méstu imeti«).

Njegovo besedišče označuje naslednja »tipologija«:

a) Knjižne izpeljanke:

1. Da osnani kakovi Krall Chri(tu)š bode, en pravi Myrnik, kateri bode *nepokoiu inu kregu*, po v(š)im švétu branil. XIII
2. Sakai pravi, Pravizhan *osdravlienik*, Pohlevan inu vbog? XII
3. Vgani *vganavac* dobar, kai ie ta sa ena š(t)var. III

b) Glagolizmi in hrvatizmi:

1. *Blagošlavlien, to ie, shegnan* bodi kijr pride v'Imeny Gošpodnim. XI
2. Kār ta Sodaz *alli Rihtar* Chri(tu)š se ne bode nizh *glumil alli šhalil*, tāmuzh š(v)oi šodni dan s'veliko pripravo inu mozhio dērshal inu opravil. XVII
3. Ta zhaš ozhe naglo šodni dan na nie *kobniti*, inu ijh k'malu saieti.
4. Ah šo to našhi Višhišhi, našhi Voij, našhi Duhovni Paštirij, šo to našhi Farij, katerim š(m)o našhe Dešsetine, pervino, *prinoše alli otre* dajali, da bi nam bili pravi Boshij pot pruti Nebešom kasali?
5. On more pred k'nam *pritti*, ozhmo li mi do niega *doiti*.
6. Tako š(m)o se bili v'zhloveške *poštave inu lashi sabludili, inu celo sašhli*. XIII
7. Sakai Ošlico imenuje *rabutno*? Obtore more šice pak na mešt(ov) Chri(ta) veliko terpeti inu en *rabotnik alli Tovornik Oštati*. XV
8. Nebeške *tvardošti alli mochi* se bodo *gibale inu štrešale*. XV
9. Vode inu ogān došti desheli inu lūdi (bodo) konzhal(i), *sla vremena, treškanie, garmenie, plizkanie*, dashevi inu vetri vštaneo, dreveja bodo sdiral(a), inu se bode veliku Méšt inu Inšul rasvalilu. XV
10. *Krivi Proroki, Antichrišti, Kezarij* inu drugi *Sapeliavci* bodo vštaiali, Inu ta Evangelium ima se unar napušt(ov) lid po v(š)im ulnim švétu rasglāšiti. XV

c) Latinizmi in slovenski ekvivalenti:

1. Ne bodi tada nijm Chri(tu)š MYSTERIVM ena škrivnošt, tamuzh lupina, kateri šo sdavno, išhe predan šo šolnca vidili, iedarce šneli. IV

2. Sato ti povém moi Bratac, zhui, *ſtudirai, Attende lectioni*. VI
3. Ti pak, kijr ne saſtopiſh, kai ie *Orthographia, kai proprietas linguae*. VII
4. Chriſtuſ ie periesdil . . . Alli ſai ūnar kakòr en *Krall, Triumphator, velik Kapitan, s'veliko pompo inu Maieſteto alli velizhaſtvom*.
5. Nato Ioanneſa inu ſamiga Chriſtuſa k'enimu *Exemplu alli nauku* tukai naprei poſtavi. XXIII
6. Stymali ſo, da ga ky bodo naſhli na *enim viſokim Palaciju, mey Veliaki inu veliko Goſpodo*. XXVIII
7. Leta sméſhniava, da bi enkrat konac imela, inu biſe ena ſtanovita *Reformacio, poprava inu poſtava* naredila. XXXI
8. In *ſumma*: Puſtímo nai ſvét tèr Hudizh ſvoi pot greſta, kada liſh tako zheta, inu drugako ne moreta. IV

d) Adaptiranke germanskega (in romanskega) izvora:

1. Sakai en delavaz ie ſvoiga *plazhila alli lona vredan*. XXV
2. Nevéſteli, da ti kijr *prinoſio alli oftruio*, od *offrov alli prinoſov* iédo, inu ti kijr *k'altaru ſtresheio, ſe od Altara shivio?* XXV
3. *Luft alli Nebo* nad nami bode celò oſtruplènu inu polno shles: veliko zhudnih nesnanih bolesan ſe bode ſturilu. XVII
4. On vzhaſy ima tudi ſvoje *hofraidinge inu maihine pravde*. XXII
5. Inu ſmo tako sazheli naivezh *slatinſkimi puhſtabi Piſati inu drukati*. VII
6. Tako tudi vſi Bogaverni pravi kàrſcheniki radi *Boshio beſedo poſluſhaio inu tei folgaio*. XVIII
7. Sili vboge *Oſſobeinike, to ie, pregnane predigarie* inu druge *Lüdy, herpègovati?* XXI
8. Tukai pak ga naideio vbosiga mey vbosimi, Bolniki, na ſred ſlepcov hromcov, gluſhcev, mutcev, gobavcev, v'taki *shleht ſtalti*, da bi bil mogal edan rezhi tu nei Meſiaſ, tàmuzh en *Spitalmaſter, alli Arzat* tih Bolnikov, Inu ūnar ie Ioanneſ njih Moiſter od IESVSA velike rézhi pravil. XXVIII

e) Kalki iz nemščine, dialektalni ekvivalenti:

1. Kada odijdejo *Mlaiſhi Ioanneſovi* sazhne IESVS Ioanneſa hvaliti, tako rekoch: XXVIII
2. Inu vſaki ózhe sdai *vbutegah* na prudai viſiti, nekar ſtim Imenom, da bi shelil na snanie dati Chriſtuſa alli ſkrivnoſt niegovo. V
3. *Razhi naſ* vſeh ſvetim Duhom ſvoim *darovati*. VI
4. To kar ſe laſtni pameti prav, inu Shalodcu ſlatkò sdy, sheleti . . . kakòr te neumne *pet divice alli dezhe*. XX

Kreljeva kritika Trubarjevega jezika, predvsem njegovi praktični puristični postopki so usmerjali izmenjavo in knjižno tvorbo besedišča v Dalmatinovi Bibliji.⁷ Vzporedno je za

⁷ Glej o tem J. Stabej, *Wörterverzeichnis der Sprachbemerkungen und des Registers in der Biblia Dalmatinis 1584. Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen*, Dr. Dr. R. Trofenik, München 1976, in M. Orožen, *Dalmatinov Register – prvi sinonimni slovarček slovenskega knjižnega jezika*, JIS 29, Ljubljana 1983/84, št. 6, 196–201.

besedotvorno bogatost knjižnega jezika veliko storil tudi A. Bohorič v latinski stanovski (trojezični) šoli.⁸ Ob latinskem besedilu in slovničnem sistemu latinščine so protestantski pisci kontrastivno spoznavali enakost in različnost oblikoslovnih, skladenjskih kategorij ter besedotvornih vzorcev v latinščini, nemščini in slovenščini, zbrali pa so tudi tiste »drigačne besede« drugih slovenskih dežel, na katere je opozarjal že Trubar. Vse kaže, da je tudi Register, prvi slovenski diferencialno-dialektalni slovarček sinonimov (2000 leksičnih enot) v Dalmatinovi Bibliji, delo prvega slovenskega slovničarja in leksikografa A. Bohoriča.

Dalmatin je v svojem prevodu skušal kranjske in koroške adaptiranke nadomestiti z izvirnim slovenskim besediščem štajerskega in panonskega narečnega prostora,⁹ oziral pa se je tudi na notranjsko-istrski predel (prav tega je Krelj kot slovensko »čistešega« priporočal), sloveniti pa je začel tudi tujke in adaptiranke, za katere mu slovenski narečni ustrezniki niso bili znani. Pri tem je izkoriščal produktivne besedotvorne vzorce tradicionalnega besedišča, občasno pa pod vplivom predloga uveljavljal za slovenščino neustrezni model (npr. nom. actionis namesto nom. loci: *zbiranje* – *zbirališče*, *imenje* – *imetje*), pri glagolu so občasno zabrisane vidske razlike med ponavljalnimi, dovršnimi in nedovršnimi glagoli, medtem ko so nove predpanske tvorbe glagolov dokaj skladne s pomenom Lutrove skladske podstave in že ustrezno formalizirane. Ob prevodu Biblije se je knjižno besedišče zelo pomnožilo; dobre tvorbe so se v knjižnem jeziku ohranile, ohlapno motivirane ali neustrezno izpeljane so kasneje izginile. Nemogoče je v prispevku zajeti in predstaviti tako obsežen knjižni besedni fond. V ponazorilo dodajamo nekaj tipičnih zgledov ob primerjanju z Lutrom.

Luter: Wnd wurden gewar / daſs ſie nacket waren / wnd flochten *Feigenbletter* zuſammen / vnd machten jnen ſchürtze.

Dalmatin: Inu ſta poſnala, de ſta nagá bila, inu ſta *Figovu lyſtje* vkup pledla, inu ſta ſi **okrilje* (**Schurze*) ſturila.

Luter: Es waren auch zu den Zeiten Tyrannen auf Erden.

Dalmatin: V temiſtim zhaſſu ſo tudi bily **Tyrani* (**Silniki*) na Semli.

Luter: Das iſt das *zeichen deſs Bunds* / den ich gemacht habe zwiſchen mir vnd euch.

Dalmatin: Letu je *snaminje te Saveſe*, katero ſim jeſt naredil mej mano inu mej vami.

Luter: Wnd die Söne Aarons. . . namen ein jeglicher ſeinen *Napff* / vnd *theten fewr drein* / wnd *legten Reuchweg* drauff.

Dalmatin: Inu Aaronova Synuva. . ſta vsela vſaki ſvoj *Kadilnik*, inu ſta Ogin noter djala, inu ſta *Kadilu* gori poluſhila (*Veirohl*).

Luter: Dv ſolt auch den *Seidenrock* vnten den *Leibroock* machen ganz von geler Seiden. Vnd oben mitten in / ſoll ein *Loch* ſein / vnd ein *borte vmb das loch* her zuſammen gefalten, das nicht zureiſſe.

⁸ Žal je njegov slovarček *Nomenclatura trium linguarum* (lat.-nem.-slov. slovarček, domnevno iz leta 1580) izgubljen. Tako razpolagamo le s slovarskim fondom, uporabljenim v slovnici (*Arcticae horulae*). Priredil J. Stabej, *Slovenisch – lateinisches – deutsches (zum Teil) Wörterbuch der Grammatik von Adam Bohorič*. V monografiji Adam Bohorič *Arcticae horulae*. Die erste Grammatik der slowenischen Sprache. Wittenberg 1584, II. Teil: Untersuchungen. Dr. Dr. R. Trofenik, München 1971, 144–206.

⁹ Glej M. Orožen, *Pomenska in stilistična izraba »Registra« v sobesedilu Dalmatinove Biblije*. Obdobja 6, 16. stoletje v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi, Ljubljana 1986, 403–425. In – Narečni kontaktni sinonimi v Dalmatinovem prevodu Biblije. Zbornik ob 70-letnici T. Logarja, SAZU Ljubljana (v tisku).

Dalmatin: Ti imaš tudi to *Shydano Suknjo* šturiti pod *Ephodom*, vŝo is gelih Shyd, inu os-goraj v šrédi ima enu *Oshrelje* biti, inu *okuli Tveštje*, okuli tiga *Oshrelja* vkup nabranu, de je neresdere.

Luter: Er hat euch vierzig Jar in der Wüsten lassen wandeln / Ewer *Kleider* sind an euch nicht veraltet. . .

Dalmatin: On je vas šhtiridešset lejt v'tej Pušzhavi puštil okuli hoditi, vašhe *oblazhillu* nej štaru poštalu.

Luter: Du solt auch ein *ehrn Handfas* machen mit ein *ehrnfus* / zu waschen.

Dalmatin: Ti imaš tudi en *kuffrašt Vmivalnik* šturiti, s'eno *kuffrašto* Nogo, k'vmivanju.

Luter: Wnd wenn er Solchs alles mit jnen redte/ legt er eine *Decke* auff sein *angesicht*.

Dalmatin: Inu kadar je on letu vŝe bil k' nym isgovoril, je on enu *pokrivalu* na švoje *oblzhje* polushil.

Luter: *Bringe sie hin* ein vnd *pflantze* sie auff dem *Berge* deines *Erbteils* den du *HERR* dir zur *Wohnung* gemacht hast / Zu deinem *Heiligthumb* *HERR*.

Dalmatin: Pèpela^jnje notèr, inu flanzaj je na tej *Gorri* tvoje erbšzhine, katero šⁱ ti *GOSPVD* /ebi h'pbeivali^{zhu} šturil, h'tvoji *Svetini*.

Luter: Ich wil dahin/ vnd *besehen* dis *gros Gesicht* / warumb der *Pusch* nicht verbrennet.

Dalmatin: Iešt hozhem tjakaj pojti, inu *pogledati* letu *veliku videnje*.

Luter: Du solt auch ein *Stirnblat* machen, von *feinem golde* / vnd ausgraben / wie man die *Siegel* ausgrebt / die *Heiligkeit* des Herrn.

Dalmatin: Ti imaš tudi en **Nazhelnik* šturiti is *zhištiga* *Slata*, inu v' njega sresati, kakòr je *Pezhati* sresujo, *Svetušt* tiga *GOSPVDA* (**Nazhelnik* ali *Shapel*).

Luter: Vnd solt hefften (ein *Stirnblat*) an eine *Gele Schnur* fornen an den *Hut* auff der *Stirn* Aaron / Das also Aaron trage die *missethat* des *Heiligen* / das die *kinder Israel* heiligen in allen *Gaben* jrer *heiligung*.

Dalmatin: Inu ga (*Nazhelnik*) imaš djati na eno *gelo Snoro* špreda na *Klobuk*, na *Aaronovu Zhellu*, de *Aaron* bo nošil *Pregrišénje* tiga *Pošvezheniga*, kateru *Israelki* otroci bodo pošvetili v' vŝeh nyh *daruvih* nyh *pošvezhenja*.

Luter: Vnd mit deiner *grossen Herrlichkeit* hastu deine *Widerwertigen* gestürztet.

Dalmatin: Inu s'tvojo veliko *zhaštjo* šⁱ ti tvoje *Supèrnike* satèrl.

Primerjava Dalmatinovega sobesedila z Lutrom razkriva še eno zanimivost. Občasno je Lutrova nemška (?) beseda prevedena v Dalmatinovi Bibliji s popačeno, kar nujno dokazuje njen zgodnejši prevzem, zgodnejši dotok dela nemške predmetne terminologije v slovenski leksikalni sistem (npr.: *Heilige Kleider* – *Sveti Gvanti*; *mein Prister* – *moj Far*; *guldene Spangen* – *slate Shpere*); zanimivi so opisni poskusi poslovenjenja številnih popačenk: *Firang* – *Viseči pert v templi*; *Armapantlni* – *ročne rinke*; *Probirstein* – *skušnjavni kamen*, itd.).

Opozorili smo že na Bohoriča, sestavljalca Registra in sestavljalca latinsko-nemško-slovenskega slovarja v slovnici *Arcticae Horulae* (1584). Zelo ilustrativni so prav besedotvorni odnosi med besedami (1979 slovenskih gesel); nakazujejo bodisi latinsko bodisi nemško motivacijo za novo tvorjenko v slovenščini. Srečujemo se s poskusi dosledne iz-

polnitve latinske besednovrstne in besedotvorne razčlembe. Tako nastanejo besede, ki v govornem jeziku ne obstajajo (nasilna derivacija):

Equus, Ross, Pferd – Kojn; Equulus – Konjčik; Equa, Rössin – Kojnka (kobila); Laborator – Delavec; Laboratrix – Delavica (delavka); Labor, Opus, Arbeit, Werk – Delu.

Rex, König – Krajl; Regnum – Krajlestvu; Regulus – Krajlič; Reginula – Krajličica, Kralička.

Fur – Tat; Furunculus – tatič; Furtum – Tatvina.

Fingo, erdichte – se zmislim; Poëma, Gedicht – Zmišlanje; Poëta, Dichter – Zmišlavc.

Cantor – Peivic; Cantatrix – peuka; Cantus – Petje.

Scribere – Pisati; Scriptum – Pisanje; Scriptor / Scriba – Pisar; Scriptum/Scriptio – Pismu; Scriptus – Pisan.

Opazna je zlasti tendenca po tvorbi deminutivov:

Cancer, Krebs – Rak; Cancellus – Rakik; Vitulus – Tele; Vitellus – telece; Culter, Messer – Nož; Celtullulus, klein Messerlein – Nóžiček.

Opozorim naj še na vrsto zanimivih posameznosti, ki kažejo tako na prizadevanja, da bi se odkril ustrezní besedotvorni vzorec v slovenščini, kot tudi na nemožnosti obstoječega besedotvornega sistema, da jeziku zagotovi besedo za vsak pomen, pojem.

Uspela je npr. izpeljava samostalnikov iz števníške podstave: *Ternarius, Dreier – Tretjak; Septanarius – Sedmak, Octonarius – Osmak*. Utrjuje se kategorija množinskih samostalnikov: *Astrum – Zvezdišče – ker je veliku zvezd vkupe; Salix – Verba; Salicetum – Verbje / Verbišče*. Prímanjkljaj zasledimo celo v razviti kategoriji *Nomen agentis: Statuar, Bildhauer – Ker pelde dela, oli zrezuje!*

Opozorili smo le na značilne primere, ki kažejo, kako se je razkrival slovenski besedotvorni sistem (upoštevali smo le samostalník) in kako se je derivacija uveljavljala ob latinskih in nemških besedotvornih vzorcih¹⁰ – delno proti sistemu. Bohoričev slovarček vsebuje še vrsto drugih zanimivih podatkov o leksikalnih procesih v knjižnem jeziku protestantskih piscev; v knjižni fond vključuje tudi tujke, adaptiranke (in osebna imena), ki jih pogosto iznajdljivo, ustrezno sloveni. V luči nakazanih teženj in postopkov se je oblikovalo knjižno besedišče zlasti v Dalmatinovi Bibliji, ki bo še nadalje predmet natančnega kontrastivnega besedotvornega raziskovanja.

Summary

PRIMOŽ TRUBAR AND THE DEVELOPMENT OF THE VOCABULARY IN WRITTEN SLOVENE IN THE WORKS OF PROTESTANT WRITERS

The author deals with lexical neologisms in the language used by Slovene Protestant writers. Word formative derivatives from the parts of speech which are capable of derivation, follow the patterns of the word formation system (word formative and semantic calques can be observed) and appear in accordance with the requirements in the texts in which registers and the linguistic concept of the writer have to be analyzed. They appear more frequently in translation than in spontaneous narration or in linguistically less rigid compilation.

¹⁰ Ponazorjevalno gradivo je zajeto iz naslednjih del: P. Trubar, *Ta prvi dejl tiga Noviga testamenta (Evangeliji, Dejanja apostolov, Register, Kratka postila)*, Tübingen 1557–58; S. Krelj, *Postila slovenska 1567*; J. Dalmatin, *Biblija 1584 (Mojzesove Bukve, celotni Pentatevh)*; A. Bohorič, *Arcticae horulae*, Wittenberg 1584; D. M. Luther, *Die gantze Heilige Schrift*, Band 1. DTV text – bibliothek München 1974.

Trubar has a preference for colloquial expressions of both native and foreign origin. He substitutes the missing word in the language for a number of synonyms, which contribute to the understanding of the text. The younger and philologically well-versed Krelj avoids corrupted words (*proprietas linguae*). Sometimes he uses suitable neologisms (nouns and verbs are prevalent) and sometimes even Old Church Slavonic vocabulary (ritual terminology).

Word formation in the written language developed mainly at the time of the Bible translation (J. Dalmatin) and the compilation of the first Slovene grammar (A. Bohorič). Word formative derivatives (and semantic calques) are based on Latin and German originals. Lexically, they fill the »empty places« in Slovene (abstract and terminological vocabulary of different fields and activities). The similarities and differences in the vocabulary become evident in foreign languages (semantic word formation categories, word formation procedures and patterns). Besides derivatives, which are in agreement with the rules of the word formation system in Slovene, we can see a number of inadequate forms which were eliminated in the further development of standard Slovene. Neologisms in 16th century written Slovene cannot be studied, understood or correctly evaluated without the examination of the foreign original.

Joža Mahnič

Akademija za glasbo v Ljubljani

UDK 886.3.09-1:929 Gregorčič S.

GREGORČIČEVO USTVARJANJE, NJEGA ODMEVI IN OBRAVNAVE

I

Iz pesnikovega življenja obnovimo na kratko nekatera dejstva: v Kobaridu (od 1868 dalje) je preživel človeško najbolj srečna leta in ustvaril ali zasnoval več pomembnih pesmi; v Rihemberku (1873-) so nastale njegove najboljše in najznačilnejše, tam je pripravil prvo knjigo *Poezija*, a zaradi naporene službe tudi zbolel na srcu; naslednja leta (1882-) je prebil na Gradišču pri Prvačini izmenoma kot vikar in zasebnik, po malem kmetoval in resno bolehal; nazadnje (1903) se je iz samote »na hribu« vrnil med ljudi, izobražence v Gorico, kjer je 24. novembra 1906 – torej pred osemdesetimi leti – umrl po možganski kapi in pljučnici. Pesmi je objavljala zaporedoma zlasti v Slovenskem glasniku, Zvonu, Besedniku, Zori, Ljubljanskem zvonu, Kresu, obeh Slovanih in v nekaterih političnih časnikih. Gregorčičeva poezija pravzaprav ne pozna razvoja: prva knjiga, nastala v zreli moški dobi, pomeni že umetniški vrh, nadaljnji dve, nastali v letih rastoče bolehnosti in zgodnjega staranja, pa razodevata manj ali bolj upadanje ustvarjalne moči.

Poezije I (1882) je avtor uredil deloma po kronološkem, predvsem pa tematičnem načelu, tako da od rodoljubnih in premišljujočih prehaja k osebnoizpovednim, pri čemer se to zaporedje dvakrat ponovi, v takšno kompozicijo je vpletel nekaj priložnostnih in pripovednih pesmi. Pesnik želi, da bi bila njegova mala domovina ljubljena in srečna; kot Slovenca z zahodne meje ga navdušuje njena lepota in obenem vznemirja njena ogroženost, vendar tudi veruje v vstajenje svojega tlačenege naroda v prihodnosti (*Šoči*, *V pepelnični noči*). Njegov razumarski čas se mu zdi podoben hladnemu zimskemu dnevu, sam išče med ljudmi pravednem ponižanih in trpečih; njegove maksime so: sočutje in pomoč sočloveku v smislu krščanskega altruizma, kljubovanje lastni nesreči z močno voljo in s plodnim de-

lom izpolnjeno življenje (*Daritev, Na bregu*). V intimni sferi doživljanja toži nad nesrečno izbranim duhovniškim poklicem, zastrto ali posredno (ciklus vojaških) izpoveduje ljubezensko hrepenenje in bolečino, se ozira po rodnem planinskem raju in brezskrbni sreči mladih let, življenje občuti kot ujetost in trpljenje, notranji mir mu bo prinesla šele smrt (*Zaostali ptič, Lastovkam, Ujetega ptiča tožba, Pastir, Oj zbogom, ti planinski svet!, Človeka nikar!, Oljki*). Svoje misli in občutja rad izraža z obširno prisposodbo, včasih tudi z alegorijo ali parabolom. Slog je zdaj čustveno preprost, ponekod blizu ljudskemu, zdaj duhovniško poučen ali govorniško slovesen. Klasičnih form ni, najbolj pogostna je strofična oblika, ki pa neredko prehaja v strnjeno brezkitičnost. Gregorčičev verz je nenavadno blagoglasen, pojave v naravi rad slika z onomatopojjo, poleg zunanjih ima pogosto tudi notranje rime. Kakor je pesnik izšel iz Stritarjeve šole in do konca obdržal njeno svetožalje, le da je bilo pri učitelju privzeto, pri učencu pa doživeto, tako je oblikovno, v svobodnem verz, svobodnem v dolžini in ritmu, ter z različnimi sredstvi muzikalnosti že nezavedno nakazoval moderno, zlasti Župančiča. Knjigi je bil nominalni založnik Gregorčičev prijatelj notar Gruntar, izšla je v nakladi 1800 izvodov in bila v pol leta razprodana, v dveh letih pa doživela ponatis. Kakor jo je z navdušenjem sprejela laična inteligenca in manjši del duhovščine, tako so jo z doktrinarnih in pedagoških, torej z neživljenjskih in neesetskih stališč z večino duhovščine odklonili konservativni kritiki Kržič (?) in Pajk ob prvi, Mahnič ob drugi izdaji; za Gregorčiča so se zavzeli Levec, Aškerc, Kos-Cestnikov in Kersnik, ob drugi izdaji Zorn in posredno Mencinger, pesnik pa se je branil tudi sam, in sicer z verzi *V obrambo* in s prozo *Človeka nikar*.

Upošteva kronološki in tematični vidik, je Gregorčič uredil tudi *Poezije II* (1888). Najprej je uvrstil starejše rodoljubne pesmi, ki delujejo precéj konvencionalno in enolično. Nato ljubezenske, ki so nasprotno izvirno sveže in osebno prečustvovane, nekatere združene z mislijo na smrt. Sledita daljši pripovedni pesmi, iz boja raje proti Turkom in iz domačega ustnega izročila (*Hajdukova oporoka* in *Rabeljsko jezero*). Tudi tu se srečamo s skupino vojaških pesmi, do sém segajo v zbirki verzi, nastali do izida prve knjige. Na novo so bile ustvarjene razmišljajoče pesmi z že označenimi pogledi na človeka in življenje (*Pri jez, Črni tn, Srce človeško sveta stvar*). Prav tako nova je vrsta polemičnih pesmi iz slovestvenih bojov in priložnostnih z oznako raznih osebnosti (*Prijateljem, Lavorika na grob možu*). Za novejšo politično domoljubne pesmi iz te knjige sta značilna odločno ali kar bojevito slovenstvo in slovanstvo, pesnik je tedaj pripadal radikalni skupini narodnjakov (*Blagovestnikom, Naš čolnč otmimo!*). Ciklus *Z grobov* prča, da so avtorja spričo njegove melanholične narave in naraščajoče bolehnosti vedno pogosteje obletavale misli na smrt. Izrazitih, odkritih osebnih izpovedi v zbirki skoroda ni, kakor da se jim je pesnik zaradi skušenj z domačo kritiko zavestno izogibal. Oblikovna struktura pesmi ostaja na splošno enaka, le da verz ni več tako muzikalen in da je izraz ponekod okoren, trd. Ta knjiga, založil jo je reški trgovec Gorup, je kljub vrsti dobrih pesmi na splošno estetsko šibkejša od prve in je doživela malo kritičnih odmevov, Mahnič ji je bil nekoliko bolj prizanesljiv. Očitno je, da je pesnika prizadela krivična kritika prve knjige, posebno Mahničeva, iz njegovih pisem pa je razvidno, da mu je umetniška sila začela usihati že prej, torej tudi sicer.

Svoje docela platonično ljubezensko razmerje do Dragojile Milekove je mogel Gregorčič v osemdesetih letih določno izpovedati le s psevdonimi in v revijah, predvsem kot Nežvan v Slovanu; to so pesmi *Ohrani Bog te v cvetih, Le enkrat!, Ti meni svetlo sonce...* in *Bolnik*; sam ni nobene izmed njih priobčil v zbirkah.

Po dobrem desetletju gmotnih skrbi, duševne potrnosti in ustvarjalne suše je začel ne pričakovano in silovito pesnikovati in sorazmerno kmalu pripravil *Poezije III* (1902). V njih najprej beremo ciklus *Predsmrtnice*, ki obsega večji del knjige. V njem pesnik toži, da je zgubil domala vse prijatelje, da mu je umrl ljubezenski ideal (*Kropiti te ne smem*) in da je ostal sam, toži o minevanju življenja in sluti bližino smrti (motiv, ki se nenehno vra-

ča), pokopan želi biti doma pri Sv. Lovrencu nad Sočo (to željo je prvič izrazil že v *Iskricah domorodnih*). Njegova človeška narava je zmes premišljujočega razuma ter občutljivega, zagonetnega in trpečega srca; v letih bolezni in staranja ga tolažita in mu dajeta smisel religija in poezija – doživlja veličastno harmonijo stvarstva (*Divna noč*) in hrepeni po umiritvi v Bogu, za poezijo pa se zaveda, da mu kljub prizadevnosti pojema. Misli in občutja v tem ciklu spet pogosto izraža s prisodobno, alegorijo ali parabolo, življenjska nasprotja ponazarja z antitezami, oblika pesmi je zdaj kitična, zdaj svobodni verz. Jezikovni izraz je ponekod neroden ali nejasen, med osebne izpovedi se mešajo objektivne snovi in poučni toni. Sledi krajši, a bolj enoten ciklus *Pogrebnice*, zasnovan v svobodnem verzu in ironično grotesknem tonu: pesnik v nadrobnostih spremlja svoj pogreb, predvsem pa opazuje obnašanje svojih »prijateljev« na njem; šibkejša stran sicer zanimivega cikla je ponekod spet jezik, raba deležnikov in lastnih tvorb. Knjigo sklepa v izvedbi nekoliko slabši ciklus *Posmrtnice*, izoblikovan prav tako v svobodnem verzu: pesnik mora po smrti najprej čakati v posebnem prostoru in s Prešernom vred zapisati še neizpete pesmi; pri vesoljni sodbi Bog bogatinom in oblastnikom odloči pekel, delavce, kmete in poete pa sprejme v raj. Kritika je to knjigo s stopnjevanim življenjskim pesimizmom in šibko po estetski plati, založil jo je spet Gorup, ocenila dovolj zadržano in nespodbudno.

Gregorčič je zapustil veliko neobjavljenih pesmi, ki so nastajale po drugi zbirki pa vse do smrti. Med njimi je nekaj ljubezenskih (*Kako srčno sva se ljubila*), več rodoljubnih ter zlasti premišljujočih in priložnostnih. Tu srečamo še nekaj *Predsmrtnic*, ciklus z antičnimi motivi *Starodavnice* in socialni ciklus *Delavcem*. Nekatere od teh pesmi so doživljajsko močne in izrazno lepe, mnogo pa jih je povprečnih ali hudo slabih. Beseda »soj« (od glagola »sijati«), ki smo jo imeli za Župančičev neologizem, je v resnici uspea Gregorčičeva tvorba, srečujemo pa na drugi strani pri njem tudi rimam in ritmu samovoljno prikrojene besede in precéj hrvaških oziroma srbskih izrazov. Velik del teh pesmi je pisatelj Meško pritegnil v posmrtno zbirko, *Poezije IV* (1908).

Gregorčič je tudi kar precéj prevajal, največ iz sv. pisma. Za Veselovo knjigo *Psalmi* (1892) je poslovenil najdaljšega izmed njih, 118. Na Sedejevo pobudo se je zatem lotil prevajanja *Joba* in ga dokončal šele po daljših prekinitvah. *Svetopisemska knjiga Job* z dodanim psalmom 118 je izšla 1904 v Gorici (v Domu in svetu je hkrati izhajal Medvedov prevod). Gre za prepesnitev dela o strašnem trpljenju nedolžnega človeka, ki ga je v veliki meri okusil pesnik sam, za trikratni pogovor trpina *Joba* in treh prijateljev in zatem za nastop Eliuja in Jahveja, za kar najbolj različno pojmovanje Jobovega trpljenja kot krivičnega, zasluženega in nedoumljivega ter za posebno versko npravstveno miselnost in vzhodnjaško pokrajino Izraela. Gregorčičev prevod je vsebinsko zvest, izrazno pa dovolj samostojen, doživet, občuten, nazoren in blagoglasen, dasi ne brez nekih neprimernih jezikovnih svoboščin, npr. reduciranja zlogov. Kritika je njegovo prepesnitev sprejela ugodno, prevajalec je bil posebno vesel Tominškove ocene. Za *Jobom* je prevedel spokorne psalme, z njimi ni bil zadovoljen in so ostali v rokopisu. Zadnje leto življenja pa je spet iz svojega tragičnega, tokrat domovinskega občutja uspelo poslovenil *Žalostinke preroka Jeremije*, prevod je doživel knjižno izdajo dolgo po pesnikovi smrti (1944, pripravil Belè).

Že 1879 je Gregorčič, ki je po svojem nagnjenju nameraval študirati klasično filologijo, poslovenil polovico prvega speva Homerjeve *Iliade*, po sodbi rojaka Kraglja zelo dobro. Za Veselovo *Rusko antologijo* (1901) pa je prevedel sedem lirskih pesmi, med njimi tri Puškinove in eno Lermontova; večina kar ustreza izvorniku, ponekod mu pa prevajalec ni bil kos.

Gregorčič seveda ni bil pravi pripovednik, njegova proza je poučna in je nastajala priložnostno. Med najbolj zgodnje primerke spada sestavek *Nekatere misli o moškem obnašanju* (1865), ki govori o lastnostih možatega značaja. Pis *Govoreči bankovec* (1872) združuje nazorno pripoved, veder humor in socialno etični pouk; s prizori iz tedanjega podežel-

skega življenja hoče avtor pokazati, kako pri ljudeh denar velja več kot znanje in poštenje; značilno je, da v tej pesnikovi prozi pogosto srečujemo rimane besede. Članek iz sredine sedemdesetih let *Za novo leto* nastopa zoper kulturno politični boj pri Slovencih in se zavzema za medsebojno slogo. Najbolj poglobljen spis je *Človeka nikar* (1885), polemika zoper Mahničeve dodatke k *Dvanajstim večerom*, v katerih je profesor teologije pesnika označil za pesimista in panteista; Gregorčič nasprotniku očita samovoljno in krivično razlago pesmi, ga zavrača z naravnimi in bogoslovnimi dokazi ter pribije, da mu »manjka organ« za presojo lirске poezije. Zanimiv je tudi članek o Franu Erjavcu (1888); v njem pesnik opisuje prijateljevo življenje, navaja seznam leposlovnih in znanstvenih del, govori o njegovih strokovnih potovanjih in označuje prvine njegove osebnosti. Nekajkrat je pesnik pisal o Cirilu in Metodu ter se zavzemal za slovansko bogoslužje.

Branja vredna so precéj številna Gregorčičeva pisma, čeprav se tista, ki jih je pošiljal mentorju Stritarju in Dragojili Milekovi, žal, niso ohranila. Od ohranjenih so človeško najbolj neposredna in povedna pisma najboljšim prijateljem: Erjavcu namenjena so redka, ker sta se spričo bližine Rihemberka ozir. Gradišča in Gorice mogla osebno srečevati; številnejša so pisma notarju Gruntarju in župniku Vrhovniku, iz njih si moremo ustvariti jasno podobo o Gregorčičevem službovanju, gmotnih in zdravstvenih težavah, literarnem ustvarjanju in življenjskih nazorih ter o tedanjih političnih razmerah.¹

Gregorčičev pokrajinski svet je predvsem njegov planinski raj okrog Vrsna z zgornjim tokom Soče, a tudi vinorodni kraji spodnje Vipavske doline, deloma Jadransko morje pod skalnatim Devinom. Pomembni miselni komponenti njegove lirike sta iskrena ljubezen do male in ogrožene domovine ter dejavna ljubezen do malega in trpečega sočloveka. V njegovi naravi se je ženska občutljivost družila z moško voljo v premagovanju težav, vendar je bila prva izrazitejša. Močan vir njegove lirike in pesimističnega občutja je bilo nasprotje med duhovniškim celibatom in klicem življenja. Za duhovniški stan se je bil odločil na ljubo staršem, ki tudi niso imeli denarja za študij na univerzi. Sicer ni imel večjih nazorskih težav, dvomov ali nihanj, krščanskemu religioznemu nazoru je ostal v nasprotju z Aškercem zvest vse življenje. Ni pa se strinjal s cerkvenimi vrhovi, ko so poudarjali primat vere in univerzalizem cerkve, podcenjevali pa narodno idejo in jo označevali za pogansko (Missia, Mahnič). Zato se je v narodnopolitičnem pogledu prišteval k naprednjakom, liberalcem, v osemdesetih letih celo k njih radikalni frakciji (Hribar, Vrhovnik), sicer pa je nastopal zoper strankarsko razcepljenost in razprtost ter se zavzemal za slogo v prid narodni skupnosti. V literarnoestetskem pogledu je izšel iz Stritarjevega klasicizma in je nazadnje, kakor vidimo iz njegovih pisem, dosledno nasprotoval »novostrujarjem«, moderni, podzavestno in nehote pa ji je z nekaterimi inovacijami, s svobodnim verzom in muzikalnostjo, sam utiral pot. V razvojni črti naše lirске poezije, ki poteka od Prešerna prek Levstika, Jenka, Stritarja in Gregorčiča do moderne, zavzema Gregorčič s svojo prvo knjigo *Poezij* pomembno in specifično mesto, dasi seveda ne dosega modernih in posebno ne Prešerna, je pa od vmesnih pesnikov poleg Jenka edini pristni pesnik.

II

Odmevi njegovega ustvarjanja so bili raznovrstni: kažejo se v številnih prevodih in uglasbitvah, manj v ilustracijah njegovih pesmi, v vplivu na nekatere sorodno usmerjene sodobnike, medtem ko ga je mladi rod modernih sprva odklanjal, kasneje pa priznal njegov pomen, in končno v vplivu na narodno zavest in odpornost množic, posebno na Primorskem.

¹ Simon Gregorčič: Zbrano delo I-IV. Uredil in z opombami opremil Francè Koblar. Lj. 1947-1951, DZS.

Gregorčiča so precéj prevajali, zastopan je v raznih antologijah slovenske in jugoslov. poezije, tu se bomo omejili predvsem na izbore, posvečene samo njemu. Drugo izdajo *Poezij I* je kmalu po izidu v celoti v češčino pretil Vojteh Pakosta, sam duhovnik in pesnik, ki se je z Gregorčičem seznanil ob njegovem potovanju po Češki. Čeprav Stříbrný v svoji monografiji trdi, da je Pakosta prelagal presvobodno in da so mu ušle muzikalne finese izvirnika, so njegovi prevodi najbolj obsežni in na splošno učinkujejo ugodno.² – V vsa tematična področja Gregorčičeve poezije sega in zajema njih značilne primere pesnikov rojak Pregelj v dobrih nemških prevodih knjižice *Adria-Klänge* (1907); med prevedenimi je pesem *Soči*, ki je pritegovala tudi druge. – V staro grščino in latinščino jo je najprej pretil prof. Baar. Ko so se 1915 s prestopom Italije na stran antante ob tej reki vneli boji, sta aktualno pesem v nemščino prevedla Andrejka in Funtek, drugi precéj boljše, zatem pa v hrvaščino Nazor. – Kmalu po prvi vojni je pripravil skromen izbor in prevod iz Gregorčiča v italijanščino Kušar (*Poeti jugoslavi del rinascimento*). Po drugi vojni so kazali zanimanje za pesnika zlasti drugi jugoslovanski narodi. Za beograjsko *Antologijo slovenačke poezije* (1961) je Maksimovičeva pretila kar 12 najbolj značilnih pesmi. Za potrebe makedonskih šol je pripravila pod naslovom *Na Soča* (1963) knjižico pesmi Mirkulovska. Srbi so dobili samostojen in obsežen izbor v uspelem Živančevičevem prevodu 1984, medtem ko je Hrvatom dal prof. Barac Gregorčiča kar v izvirniku s slovarčkom že 1924.

Čustvenost in zanos Gregorčičevih pesmi, pa tudi njih melodiozna oblika – pesnik je bil sam dober pevec-baritonist – so privabljali tudi naše skladatelje, skoraj vse po vrsti. Najbolj pogosto so segali po naslednjih besedilih: *Izgubljeni cvet*, *Naša zvezda*, *Njega ni*, *Pogled v nedolžno oko*, *Nazaj v planinski raj*, *Veseli pastir* itn. Največ so Gregorčiča komponirali Aljaž, Sattner in Vodopivec, nekoliko manj Gojmir Krek, Kobaridec Volarič, Foerster in Premrl – med njimi torej najdemo pesnikove stanovske tovariše in primorske rojake. Njihove skladbe srečujemo v raznih sestavah, največ kot mešane ali moške zборе, kot samospeve ob spremljavi klavirja, Sattner pa je *Jeftejevo prisego*, *Oljki*, *Soči* in *V pepelnični noči* obdelal kot kantate za sole, zbor in orkester; na besedilo pesmi *V pepelnični noči* je nedavno Gabrijelčič skomponiral *Vizijo*, skladbo za bariton, recitatorja, orgle in godala. Nekaj od uglasbenih pesmi, zlasti *Izgubljeni cvet*, *Njega ni* in *Veseli pastir*, se je tako priljubilo, da so ponarodele: ljudje jih pojó, ne da bi vedeli za komponista.³

Gregorčičeve pesmi so tudi pobudile k upodobitvam nekatere naše slikarje. Predvsem moramo omeniti Antona Koželja, ki je v nazorni, preprosti in dostopni risbi ilustriral številne lirske in epske pesmi v Medvedovi mohorjanski izdaji (1908) tako, da je poudaril njih čustvenost, domačnost in poučnost, posebej domiselno je ilustriral pesnitev *Oljki*, lepa pa je tudi zunanja secesijsko dekorativna oprema knjige. Isti slikar je večinoma z barvnimi podobami ilustriral Gregorčičevo *Soči* in njegove vojaške pesmi za Andrejkovo antologijo *Slovenische Kriegs- und Soldaten-Lieder* (1916); z avstrijsko patriotičnim značajem antologije se ujema podoba k pesnitvi *Soči*, saj na njej najdemo drugega od drugem portreta pesnika in – generala Borojeviča! Pesnitev *Oljki* so izdali kot samostojno publikacijo za stoletnico pesnikovega rojstva (Zimska pomoč 1944) s plastičnimi, nekoliko stiliziranimi, a tudi skrotovičenimi podobami Tržačana Birolle.

Gregorčič je vplival snovno, idejno in oblikovno na nekatere besedne ustvarjalce, tako na zgodaj umrlega člana prijateljske družine iz Kobarida Pagliaruzzija-Krilana (1859–1885). Vpliv se dosti vidno razodeva v Krilanovi navezanosti na domači planinski kraj, ki mu je bil vir neskalske sreče, v njegovem sočutju s trpečim sočlovekom, v zavesti, da se je treba v življenju boriti, v ljubezenskem motivu utrganega cveta in v tematiki baladno junaške *Hajdukove oporoke*, a tudi v nekaterih značilnostih sloga in verza. Sicer pa

² Básně. Sepsal Š. Gregorčič. S přívolením básnickovým dle vydání druhého přeložil Vojtěch Pakosta. V Praze 1887. Tiskem a nákladem Cyrillo-Methodějské knihitkárny. 160 str.

³ Podatki v katalogih in partiturah Glasbenega oddelka Nar. in univ. knjižnice v Lj.

kaže Krilan v dveh knjigah svojih *Poeziji* (1887, 1895) večjo nadarjenost za epiko, za pesmi iz domačega življenja o ljubezni in smrti ter za zgodbe iz bojev južnoslovanske raje zoper Turke.

V manjši meri je vpliv našega pesnika čutiti v *Poezijah* (1897) njegovega dobrega znanca iz sosednje Beneške Slovenije Trinka-Zamejskega (1863–1954). Domotožje po rodni gorski vasi, z vesoljem ubrano religiozno razpoloženje, sočutje z bližnjim v njegovem trpljenju, nekoliko tudi vzneseni govorniški slog, zlasti pa raba svobodnega verza bi bile stične točke. Sicer pa Zamejskega kozmični pesimizem v lirske ciklu *Razpršeno listje* ter njegova videnja nekdanj cvetočega rimskega in kasneje po Hunih razrušenega Ogleja pa vizije sprtosti, ginevanja in ponovne krepitve Slovencev in Slovanov kažejo na samosvojo, dasi ne preveliko pesniško osebnost.

V zbirki nadarjenega in prekmalu umrlega Gestrina (1865–1893) *Izza mladih let* (1893) naletimo na snovne in slogovne odmeve Gregorčiča bolj v posameznih stihih kot v celotnih pesmih: *In svojo ljubezen, nadéje, želje / položil sem v krilo zemljé* (10), *O cvéti, cvéti v daljni gorski vasi, / ti črnolasi, krasni angel moj!* (21), *Mir kraljuje v ozki céli, / pred menihom pa beži* (84). Bolj zaznaven je Gregorčičev vpliv v Gestrinovem verzu in ritmu, v posluhu za onomatopoiijo, v rabi notranjih rim in ponavljalnih figur. Tematično pa so v nasprotju z Gregorčičem za njegove ljubezenske in razpoloženske pesmi – v pripovednih, največ rodoljubnih, je estetsko slabši – značilni prej mestno kot podeželsko okolje in življenje, sreča in uživanje v ljubezni, še bolj pa spomini nanjo in razočaranje v njej ter žalost in umiranje v samotni in tujini.

Kar zadeva Funtka (1862–1932), se oglašajo v prvih, himničnih, a tudi v nekaterih kasnejših enotah iz *Izbranih pesmi* (1895) Gregorčičev govorniški slog, izrazje in primere, v *Pesmi o pesmi* naletimo na gregorčičevsko ljubki prizor deteta z materjo, v pesmi *Na božji poti* pa na sorodno poveličevanje lepote slovenske zemlje. Goriškemu pesniku posvečen slavospev ob njegovi 50-letnici je malo posrečena lepljenka citatov iz njega, pesem *Ob suši* pa idejno »pozitivna« različica pesmi *Ob nevihti*. Sicer je lirika formalista Funtka oblikovno uglajena, toda vsebinsko bolj razumarska kot čustvena, nekatere njegove pesmi nas prevzamejo, večina pa nas pušča hladne in prazne.

Tudi mladi Aškerc se je v svoji prvi, lirski fazi ustvarjanja učil pri Gregorčiču, tisti Aškerc, ki je zatem kot človek in ustvarjalec postal njegov pravi antipod. Goriškega pesnika sta štela med svoje prve vzornike na realki ozir. gimnaziji celó Cankar in Župančič; pozneje pa je avtor zbirke *Čez plan* naperil zoper njegovo melanholijo svojo programsko *Vseh živih dan*,⁴ medtem ko ga je avtor *Pisem Jeremijevih* (1909) v politični zagnanosti tistih let označil kar za privesek liberalne stranke in kulture. Toda že v predavanju o slovenski literaturi pri Sv. Trojici v Slov. goricah (1911) je drugače vrednotil našega pesnika: kot Stritarjev učenec mu je bil večji od učitelja, ker je čistemu jeziku in lahkotni obliki dodal tudi resnično in globoko čustvo, tako da je naš narod sprejel njegovo prvo knjigo *Poeziji* za svojo. Župančič pa je v govoru ob odkritju spomenika in Ljubljani (1937) označil Prešerna in Gregorčiča za dvoje različnih ustvarjalnih tipov ter dejal, da je goriški poet postal našemu narodu čustvovalec, glasbenik, učitelj in vodnik. Tako sta preživela predstavnika moderne v svojih zrelih letih izrazila spoštovanje do Gregorčiča in njegove umetnosti.

Gregorčič je postal duševna last vsega našega naroda v veliki meri po zaslugi posmrtno izdaje *Poeziji*, ki je izšla 1908. leta v Medvedovem uredništvu in s Koželjevimi ilustracijami pri Mohorjevi družbi v množični nakladi 80.000 izvodov. Ljudstvu se je priljubil s

⁴ To pesem, ki je nastala 1. novembra 1899 in bila prvič objavljena v LZ 1900, moremo imeti za zavestno avtorjevo idejno nasprotovanje Gregorčičevi Pozabljenim, ki slika pokopališče o vseh svetih in v kateri se petkrat ponovi refren *Vseh mrtvih dan!*

čustveno neposrednostjo in osebno tragiko, s človečanskimi vzori in ljubeznijo do domovine ter s preprostim in zvočnim izrazom tako zelo, da ga je imenovalo goriškega slavca. Posebno vlogo je odigrala njegova pesem med primorskimi rojaki, saj je med njimi krepila narodno zavest, pogum in vztrajnost v času Avstro-Ogrske, med prvo svetovno vojno, v obdobju italijanskega fašizma in med narodnoosvobodilnim bojem. Med partizanskimi brigadami, ki so delovale na primorskih tleh, je ena, sedemnajsta, nosila Gregorčičevo ime, za stoletnico njegovega rojstva (1944) pa je izšlo njemu v počastitev več publikacij.

Odsek za prosveto pri predsedstvu SNOS je izdal v tisku njegove *Izbrane pesmi*; obsegajo značilne primere domovinske, ljubezenske in premisslujuče poezije ter *Hajdukovno oporoko*, njih smiselni izbor in ureditev kaže na poznavalca. Skromnejšo izdajo iste publikacije na ciklostilu je za svoje področje pripravil pokrajinski odbor OF za Slovensko primorje. Predsedstvo SNOS je oskrbelo za ta jubilej tudi tanjšo tiskano brošuro *Simon Gregorčič z Jakčevima grafikama pesnikovega portreta in pokopališča pri Sv. Lovrencu*; knjižica govori o pesnikovem življenju in ustvarjanju, osebnoizpovednem in domovinskem, ter se končuje aktualistično poantirano. Tudi ta publikacija je izšla v skromnejši ciklostilni različici za primorske Slovence; besedilo je v glavnem enako kot v osrednji izdaji, nima pa plemičnega sklepa; uvod je tu boljši, sočnejši kot tam, napisal ga je Bevk, med drugim v njem beremo: »In da se danes primorsko ljudstvo lahko ponaša s tako krepko narodno zavestjo, je v obilni meri pesnikova zasluga... Primorsko ljudstvo je v dveh desetletjih narodnega zatiranja in muk črpalo iz njega tolažbo in bodrilo... Smelo lahko trdimo, da je G. pesnik našega osvobodilnega gibanja... Gregorčičeva pesem je bila doma prav tako v brigadah kot na terenu... Našemu narodnemu heroju Vojku so jo morali brati na njegovi smrtni postelji...« Predsedstvo SNOS je za pesnikovo stoletnico izdalo tudi na ciklostilu razmnoženo Gregorčičevo pesmarico, vsebovala je sedem moških in mešanih zborov na njegova besedila in jo je uredil Makso Pirnik. Četrto publikacijo, ciklostilno brošuro z naslovom *Devet Gregorčičevih*, je pripravila Tehnika štaba baze v Bariju; izbor zajema pretežno domovinske pesmi, uvodno besedo je napisal slavist Tine Logar.⁵

III

O Gregorčiču, bodisi njegovem življenju ali ustvarjanju, je bilo doslej napisanih mnogo člankov, esejev in razprav, objave so se pogosto vezale na razne jubileje. Tu bomo pregledali le pomembnejše in obširnejše, in sicer po njih časovnem nastanku in zaporedju. Pri vsakem prispevku nas bo zanimalo, s čim se je avtor ukvarjal in do kakšnih spoznanj je prišel.

Že leto dni po pesnikovi smrti je Bugar izdal manjšo knjigo o njem:⁶ ob uporabi njegovih pisem prijateljem, zlasti Gruntarju, spremlja Gregorčiča skozi življenje, pri tem pa se ustavlja tudi pri njegovem značaju in nazorih. Tisto leto je o pesniku objavil esej tudi Terseglav:⁷ v njem razglablja o njegovi domovinski in razmišljujoči in prevodni liriki, med drugim o *Človeka nikar!* in *Jobu*, ter jo razlaga v primerjavi z nekdanjo katoliško kritiko človeško odprto in razumevajoče. V reviji objavljeni Holzovi spomini na Gregorčiča iz tistih let⁸ so precjé dolgovezni in ocvetličeni, vendar nam dovolj nazorno prikazujejo pesnikovo grenko životarjenje na Gradišču.

⁵ Primerke vseh navedenih publikacij razen predzadnje, pesmarice, hrani Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Lj. pod signaturami 201 do 205. Primerek pesmarice je najti v Rokopisnem oddelku NUK.

⁶ Anton Bugar: *Simon Gregorčič. Življenjepis*. Lj. 1907. Založil Ign. Gruntar. Str. 102.

⁷ Fran Terseglav: *Simon Gregorčič*. Čas 1907, 6–18.

⁸ Olčev Igo: V posetih pri Gregorčiču, Slovan 1906/07, passim; Prostoslav Kretanov: Nazaj v planinski rajl, Po spoznanju dvomov in zmot, V predsmrtnih slutnjah, Sn 1908, passim.

Izidor Cankar je 1916 iz Gregorčičevih pisem Gruntarju⁹ posnel, da je pesnik kot umetnik začel usihati pred Mahničovo kritiko; obenem je odklonil dotedanje katoliško enačenje estetike z ideologijo in pedagogiko; zapisal je tudi, da je liberalna politika pesnika izkoriščala zase. V govoru, objavljenem v naslednjem letu,¹⁰ je Glonar v Gregorčičevem ustvarjanju pripisal poseben pomen njegovemu kmečkemu poreklu in naslonitvi na ljudsko pesem, njegov neuspeh v boju z nasprotniki pa razložil z njegovo držo pasivnega upora in z duhovno nesposobnostjo liberalcev.

O nekdanjih tesnih kulturnih stikih med Čehi in Slovenci priča dejstvo, da je tudi prvo monografijo o našem pesniku napisal Čeh, prof. Dominik Stříbrný. Kot avstr. častnik se je udeležil bojev na soški fronti in se naučil slovenščine, ko je služboval v Pulju (1916), pa je napisal, ne da bi imel pri roki vse potrebne vire, študijo o Gregorčiču.¹¹ V njej natančno razčlenjuje pesnikov nazorski in čustveni svet in prvi sistematično obravnava tudi njegov slog in verz ter mu določi mesto v razvoju našega pesništva. V nasprotju z našimi kritiki, ki so upoštevali predvsem *Poezije I*, opozarja tudi na *Poezije III*, kjer pesnik ni več narodov glasnik, temveč ostaja sam s predsmtno grozo in slutnjo transcendence ter tako nehote nakazuje prehod k moderni.

Če je Ivan Grafenauer v svoji *Kratki zgodovini* 1919 posvetil enako pozornost Gregorčičevemu življenju kakor ustvarjanju in je kot glavni vir pesnim navedel neko splošno življenjsko melanholijo, se v prispevku za Biografski leksikon 1926 obširneje in globlje ukvarja z ustvarjanjem, spregovori tudi o zaradi stanu zatajevani ljubezni, pesnikov pesimizem mu razodeva primesi zdravja, katoliška kritika je izhajala iz zgrešenih izhodišč, pesnikova obramba pa bila nedorečena.¹²

V uvodu k *Izbranim pesmim* 1934¹³ Pregelj z vživetjem v rojaka opiše Gregorčičevo življenje in delo, označi snov in izraz njegovih pesmi ter poudari njegovo težnjo po prisposobljanju, izjemno muzikalnost in pogostno retoričnost. – Prof. Slodnjak v svoji prvi, nekoliko esejistično napisani slovstveni zgodovini iz istega leta¹⁴ osrednje mesto v Gregorčičevem ustvarjanju odmerja pesmi *Človeka nikarl*, »tu je meja genialnosti, ki ji je bil Gregorčič določen«; živo predstavi pesnikove kritike, posebno Mahniča, čigar estetika je bila ozka, gluha in neestetska; obžaluje, da se G. nikdar ni upal ne v pesmih ne v obrambi do kraja izpovedati ter da so v njegovo poezijo, zlasti poznejšo, vdirale drugotne, nepesniške snovi. – Proti koncu tridesetih let je primorski rojak zdravnik Breclj posegel v pesnikovo življenje: v Mladiki 1937 je prikazal pesnika v družbi goriških izobražencev ter opisal njegovo bolezen in smrt, v Dejanju pa isto leto ogorčeno odklonil Tumovo izjavo v njegovih spominih, slonečo na nepreverjeni govorici, o Gregorčičevem slabomnem nezakonskem otroku na Gradišču; Breclju je čez čas v maratonsko dolgi polemiki v Sodobnosti odgovarjal Dušan Kermauner, ki je predvsem branil Tumovo osebnost in poštenje.¹⁵

⁹ Izidor Cankar: Gregorčičeva pisma Gruntarju. Dom in svet 1916, passim. – Cankar je že v oceni *Poezij IV* v DS 1908, 330 zapisal, da je bila »kal smrti v Gregorčiču samem,« kajti »kakor hitro se umetnik več ne razvija, je dokončal svojo pot.«

¹⁰ Joža Glonar: Govor ob desetletnici Gregorčičeve smrti. Lj. zvon 1917, 68–78.

¹¹ Š. Gregorčič. Napsal D. Stříbrný. Objavljeno najprej v Časopisu musea království českého 1917, 48-, 1918, 51-; zatem kot ponatis v knjigi na 85 straneh, ki je izšla v samozaložbi v Pragi 1918. V prevodu in z epilogom Joža Glonarja je delo izšlo pri Tisk. zadrugi v Lj. 1922 (Pota in cilji 10).

¹² Ivan Grafenauer: Kratka zgodovina sloven. slovstva II. Od marčne revolucije do naših dni. V Lj. 1919, zal. Jugoslov. knjigarna. Str. 223–230. Isti o Gregorčiču v Slov. biogr. leksikonu, 2. zv., Lj. 1926, str. 251–257.

¹³ Simon Gregorčič: Izbrane pesmi. Priredil dr. Ivan Pregelj. Celje 1934, Mohor. družba (Cvetje iz domačih in tujih logov 1).

¹⁴ Anton Slodnjak: Pregled slovenskega slovstva. Lj. 1934, Akademsko založba, Str. 253–271.

¹⁵ Bogdan Kazak: Goriški slavček. Ml 1937, 13–18. – Henrik Tuma: Iz mojega življenja. Lj. 1937, Naša založba. Str. 261–262. – Anton Breclj: Pesnik Simon Gregorčič v dr. Tumovi luči. Dej 1939, 242–249. – Dušan Kermauner: Legende o Simonu Gregorčiču in legenda o Henrikumu Tumi, Sdb 1939, passim.

Za stoletnico pesnikovega rojstva je Dom in svet 1944 prinesel nekaj njegovih še neznanih prigodnic, prevodov in dopisov ter dve razpravi. Slavist Bačer je dokumentirano natančno obdelal Gregorčičevo mladost, obenem z življenjem pa odkriva poteze njegove narave, širjenje duševnega obzorja in začetke pesniškega ustvarjanja.¹⁶ Publicist Belè, ki je že 1920 predlagal Goričanom izdajo Gregorčičevega zbornika, je prispeval edino primerjalno razpravo o pesniku, vendar na manj pomembnih in poznejših pesmih prikaže bolj naključne paralele v tematiki in verzju kakor pa resničen Bodenstedtov vpliv; razprava je zanimiva, ker dokazuje, kako je avtor, dasi duhovnik, gledal na Gregorčičevo ljubezensko liriko človeško odprto.¹⁷

Kmalu po osvoboditvi je Mirko Rupel v obširni študiji k *Izbranim pesmim*¹⁸ skrbno in nazorno obdelal pesnika po njegovih življenjskih in ustvarjalnih obdobjih, upošteva tudi dotlej malo znane in prikrivane pesmi, pri tem pa v duhu in praksi tistih let tu pa tam zašel v pretirano sociologiziranje. Čez deset let je Kragelj-Bibičeva v Jeziku in slovstvu priobčila razpravo o Gregorčičevem rodu,¹⁹ v njej nadrobno po matičnih knjigah navaja pesnikove prednike, zlasti po očetovi strani, in hkrati skuša pozitivistično izluščiti njih socialne razmere in biološke lastnosti.

Francè Koblar, ki je najprej uredil in komentiral znanstveno kritično izdajo Zbranega dela v štirih knjigah, je zatem napisal doslej najbolj izčrpno monografijo o pesniku, ki so ji razni cenzorji, strokovnjaki in politikanti, dolgo časa zadrževali in zavirali izid.²⁰ V prvem delu knjige slika takratne politične razmere na Primorskem ter Gregorčičevo življenje in osebnost. Zadaj beremo namesto običajnih kratkih opomb k besedilu obširnejša dopolnila in gradivo. V drugem delu monografije pa avtor kronološko razčleni pesnikovo ustvarjanje, snovno idejne sestavine in oblikovno izrazne značilnosti, ter odmeve v kritiki. Po Koblarju sta se v pesnikovi osebnosti prepletala čustvenost in razum z voljo pa izpovedovalec osebne disharmonije ter človečanski in narodni vzgojitelj; njegova umetnost vsebuje prvine klasike, romantike in realizma, saj teži po dognani obliki ter opeva ideale in stvarnost.

Poleg Koblarja se je po osvoboditvi v svojih številnih slovstvenih zgodovinah²¹ z Gregorčičem največ ukvarjal Slodnjak, ki pesnika deloma postavlja v fazo sentimentalnega in narodno osrčujočega, zlasti pa obravnava v okviru zrelega ali klasičnega realizma. Posebno pri Matičini *Zgodovini* v obširni analize pesmi vključuje tudi verz, ritem in kompozicijo, obenem pa vselej natanko spremlja odmeve v kritiki, posebno Mahničeve. V času po osvoboditvi v zvezi z Gregorčičem zastopa naslednje teze: duhovniški poklic in celibat sta ga pri pesniški izpovedi očitno ovirala, hkrati pa njegovi liriki dajala tisto značilno trpko osebno noto, ki je sicer ne bi imela; eden od pomembnih oblikovnih in slogovnih pobudnikov njegove poezije je bila slovenska ljudska pesem, njene melodičnosti pa domače narečje; ciklus 11 vojaških pesmi v I. knjigi je v bistvu osebna izpoved o ločenosti od Milekove; s III. knjigo je hotel vsebinsko in v verzju tekmovati z mlado generacijo modernih; zaradi očitkov kritike se je od osebne izpovedi vedno bolj umikal v prigodništvo.

¹⁶ Karel Bačer: Gregorčičeva mladost. DS 1944/I, 93–102.

¹⁷ Venceslav Belè: Simon Gregorčič in Mirza Schaffy. DS 1944/II, 5–18.

¹⁸ Izbrane pesmi Simona Gregorčiča. Uredil, uvod in opombe napisal Mirko Rupel. Lj. 1946, Slov. knjiž. zavod. Str. 5–86.

¹⁹ Jožica Kragelj-Bibič: Rod Simona Gregorčiča. JiS 1958/59, 102–107.

²⁰ Francè Koblar: Simon Gregorčič. Njegov čas, življenje in delo. Lj. 1962. Izdala in založila Slovenska matica. 434 strani.

²¹ Geschichte der slowenischen Literatur. Berlin 1958, Walter de Gruyter & Co (v Vasmerjevi zbirki Grundriss der slawischen Philologie und Kulturgeschichte). – Zgodovina slovenskega slovstva II–IV. Lj. 1959–1963, Slov. matica. – Slovensko slovstvo, Lj. 1968, Mladin. knjiga. – Obrazi in dela sloven. slovstva. Lj. 1975, MK.

Iz tako imenovane srednje generacije literarnih zgodovinarjev se je z Gregorčičem vidneje ukvarjal Pogačnik, in sicer v IV. knjigi slovstv. zgodovine dveh avtorjev in v uvodni študiji k srbskemu prevodu.²² Pesnika uvršča v idealistično smer našega realizma, razpravlja o tematičnih vrstah poezije v tem obdobju, nadalje o Stritarjevi filozofiji in estetiki in nazadnje o samem goriškem pesniku. Le-ta je prikazoval v osebni izpovedi in domovinski pesmi protislovni bivanjski položaj. Iz njega je iskal za domovino rešitve v prihodnosti, zase pa ravnovesja v spominih na preteklost. S takšnim razodevanjem sebe je prihajal v spor s slovensko kritiko. Spričo nje in razmer *Poezije II* kažejo težnjo k objektivnosti in aktualnosti.

Dosedanji prispevki publicistike in literarne vede o Gregorčiču so kar številni. Njegovo življenje, ki ni bilo brez posledic za ustvarjanje, je najbrž do kraja raziskano. Mahničevo ideološko in pedagoško kritiko je dokončno zavrnil Izidor Cankar. O vsebinskih in izraznih značilnostih Gregorčičeve pesmi sta veliko povedala zlasti Střibrný in Koblar. Verjetno pa bi se dalo o njej še kaj zanimivega napisati, a zdi se, da je naš čas bolj naklonjen obravnavi novejših kakor tradicionalnih literarnih smeri in osebnosti.

Summary

GREGORČIČ'S CREATIVITY, ITS ECHOES AND CRITICISM

The author analyses the work of Simon Gregorčič, the poet-priest who belongs to the era of realism but has romantic traits. His lyrical poetry concerns his love for an endangered country and his sympathy for the suffering of his fellow creatures. It treats of the sadness of life which originates in the dilemma between vocational ties and the call of life. Stylistically, his poems belong to the transition from Classicism to Modernism. His first collection of poetry was very good, but in the next the poet's creative power had diminished. His versification of the Book of Job is also important. In the second chapter of the treatise, the author discusses translations of Gregorčič which had been made into other languages, the echoes of his poetry in music and the visual arts, his influence on the work of some contemporary poets, the relationship with the »Moderna« and his impact on the general feeling of nationalism. In the third part, the author examines the contributions of science and critical writings to knowledge of Gregorčič and calls attention to the more interesting findings and suggestions.

²² Jože Pogačnik: Zgodovina sloven. slovstva IV. Realizem. Maribor 1970, zal. Obzorja. Str. 189-196. - S. Gregorčič: Poezija. Novi Sad 1984, Matica srpska. (Slovenačka književnost.) Str. 7-42.

STRITARJEVI LITERARNOKRITIČNI POGLEDI V PRAKSI

0 Stritarjeve literarnoestetske nazore je literarna veda doslej že podrobneje razčlenila in jih tudi ovrednotila (prim. J. Pogačnik, Stritarjev literarni nazor, Lj. 1963). O tem ne bi razpravljaj, pač pa bi se dotaknil njegovih literarnokritičnih posegov v tekočo slovstveno (knjižno) produkcijo. Za takšno delo si je Stritar ustvaril ustrezne možnosti (žal jih ni dovolj izkoristil) s tem, da je izdajal slovstveno glasilo Zvon, ki mu je krojil podobo po svojem preudarku in prepričanju o potrebah slovenskih bralcev. Večji del njegovega literarnokritičnega pisanja sodi prav v ta čas, zato bom podrobneje obravnaval obdobje 1869–1880.

1 Po znamenitem eseju o Prešernu v Klasju (1866), ki ga je Levstik označil za »epoho v našem slovstvu« (Levstikovo ZD XI, 74), je Stritar svoje literarnokritične sestavke objavljaj v Slovenskem glasniku in Zvonu 1870, 1876–1880. Že v začetnih kritičnih sporočilih o slovenski književnosti so se pokazale nekatere poglobitve kritikove značilnosti, pri čemer imam v mislih zlasti: 1. temeljito poznavanje domače in evropske literature, 2. nagnjenje k vzgojni naravnosti kritičnega razpravljanja, 3. nihanje med načelno tezo o »ostri« kritiki (Stritarjevo ZD VI, 52) in značajske pogojeno občutljivostjo za druge, ki jo je Stritar izražaj npr. z besedami: »Graja človek nerad, hvaliti pa navadno ni moči« ali »gorjače pa ne vihtim rad...« (SZD VI, 50, 80), in 4. prodorno in na razčlenitvi temelječe razgrinjanje slabosti in dobrih strani leposlovnih del. Te lastnosti so se na ta ali oni način izrazile tako v sintetičnih ocenah slovenskih pisateljev kakor v literarnokritičnem razpravljanju o posameznih literarnih izdelkih.

1.1 Eden od pogojev za kritikovo delo je gotovo ustrezna količina in kakovost literarne ustvarjalnosti, ki je javnosti predstavljena v knjižnih izdajah. Pogled na slovensko književnost 1869–1880 nam pove, da je bila v tistem času bera precej skromna (seveda nisem upošteval objav v Besedniku, Zvonu, Zori, Slovenskem narodu, Slovencu in Novicah) in ne preveč bogata z deli, ki so vsaj delno ohranila trajnejši pomen. Priložena bibliografija navaja izdane leposlovne knjige; gre za 44 knjižnih publikacij (če Stritarjevih treh zbirk ne upoštevam), med katerimi je 10 pesniških zbirk, 20 pripovednoproznih in 9 dramskih del ter 5 zvezkov zbranih spisov (pesmi in proza). Med pesniki, ki so objavili svoje pesmi v knjižni obliki, so bili: Fran in Josip Cimperman, Božidar Flegerič, Filip Haderlap, Ivan Hribar, Miroslav Malovrh, Pavlina Pajkova in Ivan Zarnik (ob Slomškovih, Orožnovih in Koseskega zbranih spisih), med pripovedniki Jakob Alešovec, Alojz Carli, Josip Jurčič, Janko Kersnik, Anton Koder, Fran Levec, Josip Ogrinec, Josip Podmilšak, F. V. Slemenik, Josip Vošnjak in I. Zarnik, med dramatikami pa J. Alešovec, Fran Celestin, J. Jurčič, J. Kersnik, Miroslav Lendovšek, J. Ogrinec in Luiza Pesjakova. Skoraj polovica navedenih avtorjev je sodelovala v Zvonu, kar je nedvomno ustvarilo posebno razmerje med urednikom kot kritikom in literarnimi ustvarjalci; po vsem sodeč tako, ki ni spodbujajlo urednikove pripravljenosti, da bi (temeljiteje) kritično presojal njihova dela, zlasti, ker bi moral razkriti prenekatero slabost. Tako je Stritar bolj ali manj obsežno razpravljaj le o nekaj literarnih delih iz obravnavanega časa, nekaterih pa se je samo mimogrede dotaknil.

1.2 Stritar je pojmoval kritiko kot sila resno in odgovorno delo. Že v prvem *Kritičnem pismu* je zapisal: »Vpraša se, ali hočemo Slovenci imeti svojo književnost po zgledu drugih narodov ali ne. Če jo hočemo – treba nam je kritike; komur bi se moralo to še dokazovati – temu

so zastoj vsi dokazil!« (SZD VI, 53.) Po njegovem prava kritika pisatelja »potrja v dobrem; kaže mu zmote, napake, katerih si ni jasno v svesti. . . A kritika se meni zdi resna stvar; kdor hoče biti kritik, estetik, treba, da nekaj zna. . .« (SZD VI, 225–226). Bil je prepričan, da je to pravo torišče njegovega slovstvenega in javnega delovanja; na tak način pisanja je bil navezan, zato se je npr. kar razveselil samega sebe, ko se je po manjši krizi odločil (1877), da bo marljiveje in pogosteje nadaljeval s tem delom: »Poskušnje so me učile spoznavati svoje moči in zdaj se mislim zopet vrniti na polje, kjer sem začel svoje slovstvanje. Estetikoval in kritikoval bodem zopet, kakor sem nekdaj; neprijetno, neslavno delo, a potrebno!« In nato je sledila napoved: »'Slovenski Glasnik' se bode oziral koliko moči na vse nove prikazni v slovenskem in sploh slovanskem slovstvu. Važnejše knjige se bodejo kritikovale v 'Literarnih pogovorih'; da bode kritika pravična, objektivna, kolikor je sploh moči grešnemu človeku pravičnemu in objektivnemu biti, tega, menim, da mi ni treba posebno poudarjati. Toda kakor se ne bode nikdar grajalo, kar je kolikaj dobrega, tako se tudi ne bode hvalilo, kar je slabega, iz gole dobrosrčnosti. Samo taka kritika, ki z veseljem priznava, kar je lepega, dobrega, a poleg tega tudi določno odkriva in graja napake, ima v resnici kaj veljave in koristi, samo iz take se more učiti pisatelj sam in občinstvo« (SZD VI, 176).

2 Stritarjeve literarnokritične in literarnoestetske sestavke, objavljene v SG in Zvonu v navedenem času, bi lahko razdelili na tele skupine:

Prvič, na diskurze o posameznih literarnoestetskih, umetnostnih in drugih vprašanjih, iz katerih se ob kritičnih pripombah jasno začitavajo avtorjevi pogledi na književnost in estetiko ter umetnost sploh; sem sodijo »literarni pogovori« o kritiki, o tem, »kdo naj poje« in »kaj naj se poje«, o revialnem urejanju (v zvezi z Zvonom), dramatik in gledališču, literarni obliki, pesniškem jeziku, lirični pesmi, rimi, o ljudskem slovstvu, o literaturi nasploh, pripovedni prozi, mladih pesnikih in »*novelopiscih*«, o materializmu, realizmu in idealizmu, o jeziku in narodnosti, sentimentalizmu, svetožalju in še bi lahko našteval. Skratka, Stritar se je tako loteval najrazličnejših problemov in skušal najti odgovore na nekatera ključna vprašanja, ki zadevajo literaturo.

Drugič, poznamo manjše število sintetičnih prikazov slovstvenega opusa posameznih pisateljev; sem sodijo: kritični prikaz Koseskega v Slovenskem glasniku 1868, eseja o Jenku in Levstiku v *Literarnih pogovorih* 1870 in sestavek o Jurčiču v *Literarnih pogovorih* 1877.

Tretjič, v posebno skupino spadajo Stritarjeve kritične obravnave (kritike) posameznih književnih del: Ogrinčeve komedije *V Ljubljano jo dajmo!* in Celestinove *Roze* v *Literarnih pogovorih* 1870, Kodrovega »romana« *Marjetica* v *Literarnih pogovorih* 1877 in Tomšičeve zbirke *Dragoljubci* v *Pogovorih* 1879; sem bi smeli šteti še: kritiko o Koseskega prevodu Byronovega *Mazepe* (SG 1868), premišljevanje o Jesenkovem prevodu Goldsmithovega *Župnika Wakefieldskega* z avtokritiko o *Gospodu Mirodolskem* (Zvon 1876) in oceno Samhaberjeve knjižice o Prešernu s prevodi nekaterih njegovih pesmi (Zvon 1880). Bolj za obvestila pa bi imeli kratke sestavke: o Jurčičevem *Tugomeru* (Zvon 1876), o prvem zvezku Slomškovih spisov (Zvon 1876), o Stergarjevih *Pesmih* (Zvon 1876) in morda še kaj.

Četrtič, končno je treba upoštevati še literarnomentorsko pisanje o slovstvenih izdelkih najrazličnejših pošiljateljev, zlasti mladih pesnikov-začetnikov, ki jim je bil Stritar posebej naklonjen in ki jim je v Zvonu namenil kar precej prostora. S tem v zvezi je pisal v *Literarnih pogovorih* 1877, delno (sproti) v »*Urednikovi listnici*« in v posebni rubriki *Vadnica* (1879).

2.1 Prva skupina sestavkov, ki je najboljšežnejša, saj gre za večino »*literarnih pogovorov*«, vsebuje teoretična izhodišča tako za Stritarjevo slovstveno delo kot za njegovo literarnokritično prakso. Stritar je čutil potrebo, da je o posameznih temah večkrat razpravljal,

dostikrat tudi polemično, in se tako z leti marsikdaj ponavljal, mestoma je zapadel v gostobesednost in kramljajoči slog, kar sestavkom jemlje nekaj teže. Ni pa mogoče zanikati, da je v bleščečem stilu, ob prenekateri modrosti in tehtni življenjski izkušnji dovolj celostno predstavil svojo literarno ideologijo, ki se giblje v mejah načel o umetniški idealizaciji in objektivni naravnosti, »korenine Stritarjevega literarnega nazora /so bile/ v poetičnem realizmu« (J. Pogačnik, n. d., 191–192).

2.2 Naš avtor je napisal tudi tri eseje o svojih sodobnikih, ki so mu bili zelo pri srcu, to je o Jenku, Levstiku in Jurčiču. Vsak spis zase ima značilnosti, ki zvesto odsevajo Stritarjev literarni nazor. Ob Jenku se je posebej izrazila kritikova občutljivost za lepoto in blagozvočnost jezika, na kar je znova in znova opozarjal mlade pesnike. To je poudaril tudi v zvezi z Levstikom, obenem pa omenil obliko. Ob pojmu »oblika« je uporabil izraz »tehnika«, kar bi danes po vsej verjetnosti smiselno ustrezalo modernejšemu terminu »postopek«. Ugotovil je: »Oblika v poeziji ni to, kar je v življenju človeka lepa oprava; 'obleka ne dela človeka', v poeziji pa, kakor v umetnosti sploh, je oblika v širjem pomenu bistvena reč. Kaj ti pomaga najlepša misel, če je nam pa ne znaš predočiti v primerni, lepi podobi! Tehnika še ni umetnost, vendar pa je vsakemu umetniku neobhodno potrebna. V tem Levstik pri nas nima vrstnika« (SZD VI, 108). Za to, kar je ob koncu napisal o Martinu Krpanu, bi težko rekli, da je kritično prenicljivo, prej je podobno hvalnici. Značilno je, da na koncu tako sestavka o Jenku kot o Levstiku opravičuje svoje pisanje s posebno namero, češ da bi z esejema želel slovenske bralce spodbuditi, da bi njune pesmi brali, enako velja za Krpana, pri Levstiku pa je še dodal, »da bi ta 'Zvonov' glas zbudil in izklical pesnika zopet nazaj, kjer je on pravzaprav doma. . . Naj se vne zopet v naročje večno mlade poezije« (SZD VI, 112–113).

V *Literarnih pogovorih* 1877 je v štirih nadaljevanjih objavil esej o Jurčiču in se verjetno skušal na ta način oddolžiti pisatelju in bralcem, ker se je pač izognil kritični analizi posameznega njegovega dela. Po uvodnem premišljevanju o romanu je predstavil pisatelja kot uresničevalca te književne vrste (ki ima prihodnost) pri Slovencih, nato pa postavil v ospredje odlike Jurčičevega pripovedovanja. Po njegovem je pravi pripovedni talent, ki si je znal med občinstvom pridobiti resnično občudovanje. Med vrline prišteva: izvirnost, ukoreninjenost v domačih tleh, živo dejanje in gibanje v pripovedih, zanimivost »tipov«, mojstrstvo v karakterizaciji književnih oseb, zlasti moških, poznavanje človeškega življenja in srca. To so sestavine, ki jih je Stritar postavljal pri obravnavi pripovedništva v prvo vrsto. Z ženskimi značaji pri Jurčiču ni bil tako zadovoljen (glede tega je mimogrede pohvalil Kersnikov roman *Na Žerinjah*), prav tako mu je »skozi rožice« očital premalo izbrušeno »vnanjo obliko«. Toda ob tem se je imenoval »sitneža«, nato pa je, da mu pač ne bi rekli: »Kar si pisal o Jurčiču, to ni kritika, to je 'panegyricus'«, v eni sapi recitiral: »Jurčič se mi zdi premalo izbirčen v besedi, mnogokrat zapiše besedo, katera mu pride ravno v pero, dasi bi bilo mogoče najti boljše, primernejšo; premalo se mi ogiblje nepotrebnega tujčenja, ki žali rahloslušno uho; njegova beseda se mi vidi časi brez potrebe prerobata, zarobljena, četudi izhaja iz širokih kmečkih ust; svojim junakom daje rad čudna, malo srečna imena; zdi se mi, kakor da bi vsi posamezni deli njegovih romanov ne bili pisani z enako skrbjo, z enakim veseljem. Njegovi pisavi bi želel manj trdosti, več lepoglasja; želel bi ji one mehke, blagodejne harmonije, onega polnega 'ritma' v stavkih in periodah, kateri tako dobro dé ušesu, ki ga je ugladilo branje starih klasikov, zlasti Cicerona, Demostena, Platona in Isokrata.« Obzirnost do Jurčiča je Stritarju narekovala, da je sestavek končal z besedami: »Še tega bi mu ne bil očital, ako bi ne bil prepričan, kakor sem, da vse to Jurčič sam dobro ve in da bi se grajanih napak lahko ogibal, ako bi le hotel in morebiti bode tudi hotel; potem mu z veseljem zakličem tudi jaz: 'Omne tulit punctum!'« (SZD VI, 184–185).

2.2.1 Zanimivo in simptomatično je, kar je napravil v zvezi s *Tugomerom*. Kmalu po izidu je objavil krajši zapis kot knjižno novico, v katerem je skoraj evforično in panegirično vz-

kliknil: »Nič kritike, nič pretresovanja in pojasnjevanja, vse je jasno, vse razvidno! Vsak Slovenec, da le brati zna, naj si kupi Tugomerja, bere naj ga in bere, in prepričani smo, da radosten in hvaležen zakliče z nami: Slava Jurčiču!« (SZD VII, 328.) Navedeno nas nekoliko spominja na hvalo, ki je bila značilna za Bleiweisov krog, za Stritarja pa izzveneva nenavadno. Na to pisanje je porgljivo reagiral Janko Pajk v Zori in v listnici zapisal: »g. S. R. v Gor. Vi ste tedaj v istini tega mnenja, da je 'Zvonova' kritika Jurčičevega 'Tugomera' (v št. 8.) resna pohvala, a ne od konca do kraja porôgljiva obsodba? O sancta simplicitas!« Stritar je v sestavku *Mir in sprava* med drugim odgovoril: »Gospod Jurčič nam je podaril 'Tugomera'; razveselil sem se ga kakor otrok pirha; in v tem veselju sem pisal v 'Zvonu' nekoliko navdušenih vstic. Kaj se mi zgodi? (Citira Pajkove besede v listnici, op. pis.) – Ne tajim, prav zgrabilo me je, ko sem prebral te besede! Smel bi po vsej pravici ostro zavrniti tako – samovoljnost! A ker priporočam in ponujam nasprotniku 'mir in spravo', zadušiti hočem pravično nevoljo. Dovolj! Zadnja moja beseda je: 'Mir in sprava!'« (SZD VI, 376.)

K Tugomeru se je Stritar vrnil še trikrat. Najprej z objavo (*Beseda o Tugomeru*, Zvon 1876, 287–288) odlomka pisma, ki mu ga je poslal »visoko čislan rojak, na glasu strokovnjak, mož, kateri ima veljavno besedo v vseh stvareh, ki se tičejo slovenskega jezika in slovstva« (morda Celestin) in ki je v objavljenem delu pisma obravnaval v glavnem jezikovna vprašanja v zvezi s Tugomerom (arhaizme, kroatizme itd.). Nato je v 8. listu (15. april) Zvona 1877 v *Literarnem pogovoru* o jeziku tudi zapisal: »Jaz ne vem, kako se je godilo našemu Jurčiču, ko se je pripravljat ustvariti nam narodno dramo; ali zdi se mi, da mu je stvar prizadela mnogo mnogo preglavice; da je premišljal in preudarjal, pisal in brisal, da je pač tudi časi obupal in položil pero, ker mu ni hotelo tako, kakor mu je glava velela. Svojim mislim, ki so mu jasno stale pred duhom, ni mogel vselej najti primerne oblike. Vendar je ostal stanoviten; zvršil je začeto delo, čudovito delo, za katero mu slovenski narod ne more biti dovolj hvaležen. Tudi jeziku v 'Tugomeru' se moramo le čuditi, v njem nahajamo nenavadne lepote; vendar jaz vsaj ne morem biti z njim popolnem zadovoljen. Toda to ne spada sem, o tem bi bilo kdaj posebej obširneje govoriti, kakor sploh o vsem 'Tugomeru'« (SZD VI, 198–199).

V 20. številki istega leta (15. okt., str. 218–219) je *Literarne pogovore* prepustil Ivanu Gorniku in objavil njegovo oceno Skalčevih (tj. Vošnjakovih) dveh novel. V uvodnih odstavkih je urednik spregovoril o kritiki, potožil, da je »kritikovanje« »neprijetno delo«, saj so pisatelji »strašno občutni«, in potem napovedal dve Gornikovi kritiki: o Skalcu, to je začel takoj objavljati, in o Tugomeru; ob zadnji je menil, da z ocenjevalcem ni »enih misli«, zato kritike ne more »podati brez opazek«. Toda Gornikove ocene Tugomera ni nikoli objavil. Kot je mogoče sklepati iz kritikovega rokopisa, uredniku ni ugajalo v prvi vrsti to, ker je ocenjevalec »spoznal absolutizacijo enega načela (narodnosti), ki je zavrla popolno izživetje latentnih slovstvenih mogočnosti« (J. Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva* IV, 1970, 116). Takšna sodba se je nedvomno razhajala s tedaj prevladujočim in tudi s Stritarjevimi gledanjem.

Pri vsem tem je več kot logično, da Stritarjevo »reševanje« z navdušujočimi naznanili – npr. o Tugomeru – zagotovo ni moglo odtehtati resnega in poglobljenega razpravljanja in presojanja o literarnih delih, kakršnega sta bila tedaj sposobna Levstik in Stritar (prim. G. Kocijan, Jurčičevo delo in literarnokritični odmevi, *JiS* 1980/81, 266).

2.3 Za najbolj uspel Stritarjev poskus kritike sodobnega literarnega dela bi bilo mogoče imeti oceno Kodrove *Marjetice* (prim. SZD VI, 226–23). V sestavku se je izrazila kritikova človeška podoba, zelo nazoren pa je tudi prenos teoretičnih postulatov njegove literarne ideologije na obravnavo literarnega dela, ali z drugimi besedami: Stritar je soočil svoje teoretične poglede na slovstvo z literarnokritično prakso. Iz uvodnih stavkov razberemo, da je Koder poslal Stritarju že več svojih prispevkov, vendar »Zvonova' načela mu (uredniku, op. pis.) niso pripuščala porabiti ga toliko, kolikor bi ga bil rad«. Kodra je predstavil kot pisatelja, ki ni več novinec in se »pridno, neutrudno« uči. Po njegovi sodbi iz dneva

v dan napreduje. Ker je bil Koder očitno sam pobudnik te ocene (tako bi skleпали iz kritike), ki naj bi bila »ostr«, si je kritik dovolil povedati »naravnost, odkritosrčno, kakor mislimo«. Stritar je v bistvu začel svoj kritični fair play s pisateljevim soglasjem. Ob razčlenjevanju dela in izrekanju mnenja, kaj je dobro, estetsko in kaj ni, so se dovolj jasno pokazali kritikovi literarni nazori, ki jih je sicer postopoma razgrinjal v »literarnih pogovorih«. Najprej se je lotil dejanja, zgodbe in ugotovil, da pripoved ne nosi upravičeno oznake roman, zakaj »tako dejanje zadostuje povesti, noveli, idili, ne romanu«. O romanu je razpravljal v sestavku o Jurčiču in med drugim ugotovil, da je romanu predmet »vse človeško življenje po svoji širini, višini in globočini« (SZD VI, 179). Tega pri Kodru ni našel. Sledil je sklep: »Roman torej ni 'Marjetica'...« Nato je dodal: »S čim je torej pisatelj napolnil 251 strani svoje knjige? To je mnogo prostora. Z notranjim, duševnim dejanjem? Zanimivimi 'psihologičnimi procesi'? Globokimi filozofskimi razpravami? Imenitnimi socialnimi ali drugimi problemi? – Kaj takega bi bralec zastoj iskal po 'Marjetici'. Kaj nam torej podaja pisatelj? Različne prizore iz kmečkega življenja. Kako se ječmen žanje, lan tare... Ako primerjamo to popisovanje z dejanjem, zdi se nam skoraj, da je bil glavni namen pisatelj, predočiti nam idilično kmečko življenje, da je povest samo 'okvir' podobi.« Stritar je imel za eno glavnih napak, da je avtor posvetil več pozornosti opisovanju kot dejanju. Po njegovem so dobri le taki opisi, s katerimi »nam hoče pisatelj predočiti situacijo, označiti osebo, zbuditi v bralcu to, kar imenuje Nemeč 'Stimmung'«. Nefunkcionalnost opisov zunanjega sveta močno škoduje harmoničnosti literarnega dela. Zato prepričuje: »Pustimo vnanjosti, kolikor niso neogibno potrebne, in opisujemo notranje, dušno življenje; to je vir, ki ne usahne; tu nam pisatelj lahko pokaže vse svoje moči, samo da jih ima.« Po Stritarjevem prepričanju je »središčni predmet« književnega dela človek, »v katerem pesnika zanima predvsem notranji, duševni svet. S tem je tudi Stritar v svoj literarni nazor včlenil nekakšno teorijo karakterja, vendar je ni izdelal v takšnih podrobnostih kakor Levstik« (J. Pogačnik, Stritarjev literarni nazor, 96; prim. B. Paternu, Estetske osnove Levstikove literarne kritike, Lj. 1962, 190 sl.). Kritik skladno s tem ni bil zadovoljen s Kodrovimi književnimi osebami.

O izrazu »izviren« je ugotavljal, da v pripovedi ni nič takega, kar o kmečkem življenju že ne bi poznali, zato oznaka ni potrebna. Prav tako je menil za primer, če je pisatelj hotel s tem morda reči, da »njegov spis ni prevod«.

O jeziku je sodil, da Koder piše »lepo, čisto slovenščino; vidno se ogiblje one gorjanske neotesanosti, ki so jo že tolikokrat grajali...«; motila ga je samo pogosta in nepotrebna raba stalnih ukrasnih pridevkov. Stritar, ki je hotel vzgojno vplivati tako na pisatelja kot na širše bralno občinstvo in druge pisatelje, je na koncu ocene dodal: »Vse to bi se bilo lahko pismeno povedalo samemu gospodu Kodru, res; ali mogoče, da si še drug kdo kaj koristnega posname iz tega, kar smo rekli o Marjetici.« In nato so sledile spodbujevalne besede: »Končno bodi Marjetica slovenskemu občinstvu toplo priporočena. Gospodu pisatelju pa kličemo: Hrabro naprej!« Pripombe in konec – vse je bilo v Stritarjevem stilu.

2.4 Po tem, s kakšno vnemo in prizadevnostjo je pisal svoje kritične pripombe k poslanim pesniškim izdelkom, je mogoče sklepati, da je Stritarja močno veselilo literarno mentorstvo. Tak način »estetikovanja in kritikovanja« se mu je očitno zdel najprikladnejši, saj ga je postavljaj v izrazito držo vzgojitelja-svetovalca (ne le kritika), kar je ustrezalo njegovemu značaju. Tovrstno pisanje mu je omogočalo, da ni mislil na osebe, marveč zgolj na pesniške izdelke, čeprav ni presojal brez posluha in obzirnosti do mladih literatov. Literarna vzgoja je bila za Stritarja dragoceno opravilo in upal je, da pada na rodovitna tla. Za konec razpravljanja o eni izmed pesmi nekega mladega pesnika v *Literarnih pogovorih* 1877 je strnil svoj pogled na to z besedami: »Morebiti se mi poreče: Kaj treba toliko besedovanja? Zajci se ne streljajo s kanoni. Čemu tako obširno kritiko slabi pesmi? Skratka se lahko pove, da ni in zakaj ni nič prida. Na to odgovarjam: Iстина, pesem sama na sebi, četudi ni najslabša, ni vredna tako obširne razprave; ali dala mi je priliko, povedati mnogo, kar mi

je na srcu in kar bi utegnil s pridom slišati ta in oni, če se hoče učiti, ne kako se naj pesmi delajo, tega vsaj jaz učiti ne znam, nego samo, kako naj se ne delajo; tudi to je nekaj prida. Napake, katere sem grajal na tej pesmi, nahajajo se do malega na vseh, kolikor mi jih je bilo do sedaj poslanih v pregled; zato mi bode sedaj mogoče o drugih bolj v kratkem govoriti. Bog hotel, da bi ne bilo čisto brez prida!» (SZD VI, 195–196.)

3 Svoje razmišljanje o Stritarju kot literarnem kritiku naj sklenem s temi ugotovitvami:

3.1 Stritarjevo kritično pisanje je bilo skladno z literarnimi nazori, ki jih je razlagal v »literarnih pogovorih«. V »pogovorih« si je pretežno izbral tip kritičnega razpravljanja, ki je splošno kazalo na slabosti v slovenskem slovstvu, sicer pa mu je bilo to bolj ilustracija za nakazovanje literarnonazorskih izhodišč in modelov. S tem pisanjem je pri nasprotnikih večkrat izzval negotovanje, vendar se ni dal ugnati: ali je polemiziral ali pa si izbral drugo orožje, to je literarno satiro.

3.2 S kritiko posameznih literarnih del se je ukvarjal v manjši meri, čeprav bi na ta način lahko učinkoviteje razkrival negativne pojave v našem slovstvu. Vpogled v leposlovno produkcijo v obdobju 1869–1880 in primerjanje s številom kritično obravnavanih del pove, da Stritar in njegov Zvon nista spregovorila niti o četrtini knjižnih izdaj. Prav nikakršnega samostojnega kritičnega pretresa ni doživela zlasti tista slovstvena dejavnost, ki jo je Stritar verjetno ocenjeval za diletantsko in na robu trivialnosti; pri tem mislim na Alešovca, Podmilšaka in druge.

3.3 Stritar je objavljali tudi kritike drugih, npr. Levca o Haderlapovih pesmih, Gornika o Vošnjakovih novelah in Kersnikovem romanu *Na Žerinjah*, vendar je jasno, da si ni pridobil širšega sodelovanja, ki bi pod njegovim vodstvom morda le lahko opravilo vse tisto, kar sam ni mogel ali hotel. Spričo tega nikakor ne moremo govoriti o sistematičnem literarnokritičnem spremljanju slovenske slovstvene produkcije.

3.4 Kot kritik se je Stritar odlikoval po izostrenem občutku in posluhu za literarno in estetsko ustrezno, glede moralnih lastnosti pa nimamo vzroka dvomiti o njegovi poštenosti, objektivnosti, pravičnosti, zavzetosti za resnico; obenem je zanj značilna velika obzirnost, da ne bi koga prehudo prizadel, taktnost, ki ne prenese žal besede, popolna osredotočenost ob kritičnem razpravljanju na literarno delo in ne na avtorja, želja, da ne bi izzval prehude reakcije, ki bi prinesla zamero, spor ali še kaj hujšega. Tega se seveda ni mogel izogniti, zato je večkrat doživljal neprijetne trenutke in poln razočaranja zapadal v resignacijo, ki jo je včasih le težko premagal. Ostrina sodbe in pravilnost ugotovitve sta se nemalokrat skrhali zaradi njegove le preveč rahločutne narave in prepričanja o potrebi po miru in spravi med Slovenci. Leta 1876 je zapisal: »*Mi smo za mir, to je: za mir med osebami; a kriva načela pobijati, to je poštenemu človeku dolžnost, tudi naša dolžnost. . .*« (SZD VII, 321).

3.5 Ena od značilnih lastnosti Stritarjeve literarne kritike je bila: spodbujanje in vzgajanje, zlasti mlajše bi bilo po njegovem treba (nenehno) učiti in voditi. Pri tem je vedno znova poudarjal svojo nevsiljivost in dopuščal možnost, da pisatelj in bralci njegovo mnenje odklonijo. Nemalokrat je svoje ocene in poglede vidneje relativiziral, samo da mu ne bi mogli očitati, da si prilašča pravico do sodbe in da si jemlje resnico v zakup.

3.6 V slovenskem slovstvenem življenju je Josip Stritar uveljavil drugačen tip kritičnega pisanja, tak, ki je bil povsem v nasprotju z dotedanjim. Skupaj z Levstikovo je Stritarjeva kritika po Prijateljevih besedah »pomenila odrešitev od dolgoletne more, osvoboditev slovenske literature iz spon lepe laži« (I. Prijatelj, Izbrani eseji I, Lj. 1952, 401). Sodobnikom je pokazal, da je kritika res nujno potrebna in da je lahko na visoki kulturni ravni. V slednjem mu pozneje posamezni naši kritiki niso sledili.

Bibliografija 1869–1880

- J. Alešovec: Vrtomirov prstan ali zmaj v Bistriški dolini. Ljudska povest iz pretečenih časov, 1869.
- F. Celestin: Roza. Igra v treh dejanjih, 1869 (Slovenska Talija).
- J. Cimperman: Pesmi, 1869.
- J. Ogrinec: V Ljubljano jo dajmo! Izvirna vesela igra v treh dejanjih, 1869 (Slovenska Talija).
- B. Miran (= J. Stritar): Pesmi, 1869.
- Andrejčekov Jože (= J. Podmilšak): Žalost in veselje. Povest za prosto ljudstvo, 1870 (Slovenske večernice).
- F. Haderlap, I. Hribar: Brstje. Zbirka različnih pesmij, 1872.
- J. Jurčič, J. Ogrinec idr.: (Razni članki), 1872 (Listki).
- L. Pesjak: Gorenjski slavček. Lirična opereta v dveh dejanjih . . ., 1872 (Slovenska Talija).
- L. Pesjak: Na Koprivniku. Dramatičen prizor, 1872.
- J. Stritar: Preširnova pisma iz Elizije, 1872.
- J. Stritar: Dunajski soneti, 1872, 1873.
- I. Zarnik: Jurij Štrkelj najde zaklad. Domača povest, 1872.
- J. Jurčič: Ivan Erazem Tatenbach. Izviren roman, 1873 (Listki).
- Paulus (= F. Levec): Lepi dnevi, 1873 (Listki).
- F. V. Slemenik: Izdajavec. Zgodovinska povest, 1873 (Slovenske večernice).
- J. Skalec (= J. Vošnjak): Novele, 1873 (Listki).
- F. Cimperman: Pesmi, 1874.
- Dobravčin (= F. Haderlap): Razne poezije, 1874.
- I. Zarnik: Različne poezije, 1874.
- J. Alešovec: Iz sodnijskega življenja. Mikavne povesti iz življenja hudodelnikov. Po spominu starega pravnika, 1875.
- J. Ogrinec: Setev in žetev. Povest za slovensko ljudstvo; Andrejčekov Jože (= J. Podmilšak): Srečen! Obraz iz življenja med vojaki, 1875 (Slovenske večernice).
- A. Lukovič (= A. Carli): Zadnji dnevi v Ogleju. Izviren roman iz petega stoletja, 1876.
- Dobravčin (= F. Haderlap): Pesmi na tujem, 1876.
- J. Jurčič: Doktor Zober. Izviren roman, 1876 (Slovenska knjižnica).
- J. Jurčič: Tugomer. Tragedija v 5 dejanjih, 1876 (Slovenska knjižnica).
- J. Jurčič: Mej dvema stoloma. Izviren roman, 1876 (Slovenska knjižnica).
- J. Krsnik: Na Žerinjah. Izviren roman, 1876 (Slovenska knjižnica).
- M. Sotlan (= M. Lendovšek): Mož – beseda. Izviren igrokaz v 5 dejanjih, 1876.
- Slomšekove pesmi, 1876.
- Libor van Buren (= M. Stergar): Pesmi, 1876.
- F. V. Slemenik: Križem sveta. Zgodovinska povest, 1877.
- J. Jurčič: Cvet in sad. Izviren roman, 1878 (Slovenska knjižnica).
- A. Koder: Marjetica. Izviren roman, 1878.
- P. Pajk: Pesni, 1878.
- Slomšekove basni, prilike in povesti, 1878.
- J. Alešovec: Ljubljanske slike. Podobe iz ljubljanskega sveta pod drobnogledom, 1879.
- J. Alešovec: Nemški ne znajo. Burka v enem dejanji, 1879.

- J. K. (= J. Kersnik) in J. J. (= J. Jurčič): »Berite Novice.« Vesela igra v enem dejanji, 1879.
 J. Ogrinec: Kje je meja? Izvirna gluma v enem dejanji, 1879.
 J. Vesel-Koseski: Razne dela pesniške in igrokazne . . . , 1870–1879.
 J. Vesel-Koseski: Raznim delom pesniškim in igrokaznim . . . dodatek, 1879.
 V. Orožnovi spisi, 1879.
 J. Alešovec: Petelinov Janez. Povestica iz ne še preteklih časov, 1880.
 B. Flegerič: Grajske pesni, 1880.
 M. Malovrh: Pesni, 1880.
 I. Tavčar: Zimski večeri. Zbirka novelic, 1880 (Slovenska knjižnica).
 (Prim. F. Simonič, Slovenska bibliografija I, Knjige 1550–1900, Lj. 1903–1905.)

Summary

STRITAR'S LITERARY-CRITICAL VIEWS IN PRACTICE

Stritar's literary criticism was consistent with the views he expressed in his »Literary Talks«. Comparing the number of critically assessed works with the Slovene production of books of fiction, it is clear that Stritar and his »Zvon« dealt with less than a quarter of books published. Hence there was no systematic literary criticism of Slovene literature. As a critic, Stritar possessed a fine feeling and a sharp eye for aesthetic and literary values, but his verdicts and pointed criticism were easily blunted by his consideration for others. It was he who introduced a type of criticism which was diametrically opposed to the current one, into the Slovene literary environment. Together with Levstik's criticism, Stritar's was, according to Prijatelj »a rescue from the nightmare of long years, a liberation of Slovene literature from the chain of white lies«.

PROBLEMI ČASA IN PROSTORA V ROMANU MOJSTER IN MARGARETA M. A. BULGAKOVA (1)

Mihail A. Bulgakov (1891–1940) velja za enega najzanimivejših piscev polpretekle ruske književnosti. Največ pozornosti med bralci, literarnimi teoretiki in zgodovinarji zbujajo njegov roman *Mojster in Margareta*. Obdelan je z najrazličnejših vidikov, med katerimi pa funkcija časa in prostora ni temeljiteje raziskana, saj so študije najpogosteje ostale pri analizi časovnih in prostorskih odnosov,¹ niso pa odgovorile na vprašanje, kakšna je njuna zveza kot oblikovno-vsebinska kategorija, ki se v njej izražata avtorjeva ideja, njegov pogled na svet.

M. M. Bahtin v razpravi *Oblika časa in kronotopa v romanu*² ugotavlja, da se v literarni umetnini »prostorska in časovna znamenja družijo v pomenljivo in konkretno celoto. Čas se zgošča, strjuje, postane umetniško otipljiv; prostor pa se intenzificira in vključi v gibanje časa, sižeja, zgodovine. Časovna znamenja se odstirajo v prostoru, prostor pa dobiva pomen in razsežnosti v času.«³

Šele v medsebojni povezavi časa in prostora se razkriva njuna pomenska funkcija v literarni umetnini.

Naloga pričujoče razprave je:

a) ugotoviti, kakšna je medsebojna zveza časovnih in prostorskih odnosov v romanu *Mojster in Margareta*;

b) ugotoviti, kakšna je njihova funkcija v romanu.

Tema literarnega dela se razvija vedno v določenem kontinuumu.⁴ Sestavljajo ga elementi stvarnega, historičnega časa in prostora, ki pa so v literarnem delu z umetniškimi postopki povezani v *literarni, artistski kronotop* – v resnično medsebojno zvezo časovnih in prostorskih odnosov, umetniško usvojenih v literaturi:

Resnično medsebojno zvezo časovnih in prostorskih odnosov, umetniško usvojenih v literaturi, bomo imenovali *kronotop* (kar v dobesednem prevodu pomeni »prostorčas«)/. . . / za nas je pomembno, da sta v njem neločljivo povezana prostor in čas (čas kot četrta razsežnost prostora).⁵

Kronotop literarnega dela je določen in omejen z avtorjevim vidikom, z njegovo predstavo o času in prostoru, z njegovim odnosom do sveta. Drugače povedano: v kronotopu literarnega dela, v načinu, kako sta v literarnem delu povezana čas in prostor, se razkriva avtorjeva podoba realnega sveta, tistega, ki mu avtor pripada.

Roman *Mojster in Margareta* sestavlja 33 poglavij (32 poglavij in epilog). V devetindvajsetih poglavjih pripovedovalec pripoveduje o dogajanju v Moskvi, štiri poglavja sestavljajo t. i. roman o Ponciju Pilatu.

¹ Prim. Bruce A. Beatie and Phyllis W. Powell, *Story and symbol: notes toward a structural analysis of Bulgakov's The Master and Margarita*, *Russian Literature Triquarterly* 1978(15/1976), 219–251; Elisabeth Stenbock-Fermor, *Bulgakov's The Master and Margarita and Goethe's Faust*, *Slavic and East European Journal* št. 16(1972).

² M. M. Bahtin, *Voprosy literatury i estetiki*, Moskva 1975.

³ M. M. Bahtin, *Teorija romana*, Ljubljana 1982, 219.

⁴ J. Lotman, *Zagadnienia przestrzeni artystycznej w prozie Gogola*, *Semiotyka kultury*, Warszawa 1977, 213.

⁵ M. M. Bahtin, *Teorija romana*, Ljubljana 1982, 219.

V romanu *Mojster in Margareta* obstajata potemtakem hkrati (vzporedno) dve pripovedi: dogajanje v Moskvi, o katerem pripoveduje pripovedovalec v devetindvajsetih poglavjih, bom poimenoval *moskovska pripoved*, štiri poglavja, ki tvorijo roman o Ponciju Pilatu, pa bom, tudi zgolj pogojno, imenoval *jeršalajska pripoved*. V razmerju, ki obstaja med moskovsko in jeršalajmsko pripovedjo, se razkrivajo kompozicijske posebnosti romana *Mojster in Margareta*. Roman ne govori le o dveh paralelnih pripovedih, marveč lahko zamenjuje tudi »avtorja« in junaka romana⁶ – avtor romana o Ponciju Pilatu (mojster) je hkrati tudi literarna oseba v moskovski pripovedi.

Omenjena dejstva opozarjajo, da je potrebno v romanu *Mojster in Margareta* razlikovati tri časovno-prostorske povezave: kronotop romana *Mojster in Margareta*, kronotop moskovske in kronotop jeršalajske pripovedi. Slednja, povezana z določenimi umetniškimi postopki, šele tvorita kronotop romana.

Zgoraj zapisane ugotovitve o obstoju dveh ločenih pripovedi v romanu *Mojster in Margareta* omogočajo postaviti tezo, da je mojstrov roman o Ponciju Pilatu »samostojno« literarno delo. Za omenjeno tezo obstaja v besedilu opravičilo. Tretje in četrto poglavje jeršalajske pripovedi (25. in 26. poglavje) obstaja kot del mojstrovega, v rokopisu ohranjenega romana o Ponciju Pilatu.⁷

Čeprav je jeršalajska pripoved (roman o Ponciju Pilatu) »avtonomno« literarno delo, pa je hkrati tudi konstitutivni element moskovske pripovedi. Prvo poglavje jeršalajske pripovedi (2. poglavje romana) pripoveduje Woland – literarna oseba iz moskovske pripovedi, drugo poglavje (16. poglavje romana) se »sanja« literarni osebi – pesniku Ivanu Bezdornemu.

Pri raziskovanju časovno-prostorskih razmerij v romanu je potrebno upoštevati in raziskati dvojno vlogo, ki jo ima jeršalajska pripoved v romanu – kot sestavni del moskovske pripovedi in kot pripoved, ki dobiva funkcijo samostojnega literarnega dela (roman v romanu).

I. Analiza časovnih odnosov

a) Dogajanje v moskovski pripovedi je časovno natančno določeno. Pripoved zajema časovni izsek približno devetih let – od leta x, ko je pesniku Ivanu Bezdornemu 21 let, do leta x 9 ali x 10, ko je profesorju Ivanu Ponirevu, nekdanjemu pesniku Bezdornemu, približno 30 let.⁸

Dogajanju v devetih (desetih) letih pripovedovalec ne posveča vseskozi enake pozornosti, predvsem se osredotoča na dogodke v štirih dneh meseca maja – od sredinega popoldneva v času polne lune do jutranjega svita v noči s sobote na nedeljo – leta x 2 (ko je pesniku Bezdornemu 23 let).⁹

V pripoved o štirih dneh meseca maja je vključena mojstrova retrospektivna pripoved o ljubezenski zgodbi z Margareto oziroma o nastajanju in usodi romana o Ponciju Pilatu. Gre za drugostopenjsko pripoved,¹⁰ ki tvori novo, specifično (drugostopenjsko) časovno-prostorsko povezavo, v razpravi poimenovano kronotop mojstrove pripovedi.

⁶ D. Poniž, *Pesniki in hudiči*, Prostor in čas 7/8(1972), 420.

⁷ Zadnji dve poglavji ohranjenega mojstrovega rokopisa o romanu o Ponciju Pilatu prebira Margareta ob vrnitvi s satanovega polnočnega plesa; glej M. A. Bulgakov, *Mojster in Margareta*, Ljubljana 1977, 324.

⁸ M. A. Bulgakov, *Mojster in Margareta*, Ljubljana 1977, 426.

⁹ *ibidem*, 73.

¹⁰ Pripovedovalec lahko diferencira pripoved v večstopenjsko tako, da uvaja v prvotno še eno ali celo več novih; na ta način se prvotna pripoved spremeni v okvirno ali prvostopenjsko, vložena v drugostopenjsko. »Hkrati s takšno diferenciacijo postajata stopenjska tudi pripovedovalec in pripovedovani naslovljenec.« (M. Dolgan, *Kompozicija Pregljevega pripovedništva*, Koper 1983, 10.)

Pripovedovalec namenja največ pozornosti dogajanju, ki je povezano s štirimi literarnimi osebami: 1) s pesnikom Ivanom Bezdornim; 2) s profesorjem črne magije Wolandom; 3) s piscem romana o Ponciju Pilatu – mojstrom; 4) z mojstrovo izvoljenko Margareto. V moskovski pripovedi tako ločujemo med štirimi osrednjimi, časovno vzporednimi dogajalnimi nizi: med zgodbo¹¹ o obisku satana (Wolanda) in njegovega spremstva v Moskvi, med ljubezensko zgodbo mojstra in Margarete – Margaretinim iskanjem mojstra, med zgodbo o nastajanju romana o Ponciju Pilatu in med povezovalnim členom omenjenih dogajalnih nizov – zgodbo o pesniku Ivanu Bezdornem.

S tem ko lik Ivana Bezdornega povezuje vse ravnine moskovske pripovedi v celoto, postaja v romanu ena osrednjih literarnih oseb.

a-1) Tudi vložena pripoved o ljubezenskem razmerju mojstra in Margarete je časovno natančno opredeljena: mojster in Margareta se naključno srečata nekega spomladanskega dne meseca maja leta x 1, njuna goreča ljubezen traja do oktobra, ko mojster nenadoma izgine in se vrne v svoje stanovanje šele v mesecu januarju leta x 2. O tem, kaj se je dogajalo med oktobrom leta x 1 in januarjem leta x 2, mojster šepeta sogovorniku Ivanu Bezdornemu, bralcu pa dogajanje ostane nepojasnjeno.¹²

Ta časovna vrzel ima strukturni pomen. Ob primerjavi časovnih razmerij, kot obstajajo v Goethejevem Faustu, je razvidna časovna analogija: mojster in Margareta sta prav tako kot Faust in Marjetka ločena približno osem mesecev. Zgodba med Marjetko in Faustom se razvije meseca aprila, kajti tragedija Faust se prične na predvečer velikonočne nedelje,¹³ in traja do Walpurgine noči,¹⁴ ko se Faust in Mefisto udeležita čarovniškega rajanja na Kleku. Marjetka zanosi s Faustom aprila, saj Faust ob vrnitvi s Kleka Marjetko najde v ječi,¹⁵ kjer čaka na obsodbo, ker je svojega (žel) rojenega otroka ubila. Mogoče je predvidevati, da je med zadnjim srečanjem Fausta in Marjetke v aprilu in ponovnim snidenjem v ječi moralo miniti 8–9 mesecev. Faust se je moral vrniti z rajanja v Walpurgini noči šele meseca decembra ali januarja. Povedano z drugimi besedami: čas osmih, devetih mesecev se je zgostil v čas nekaj ur, ki jih je Faust preživel med čarovnicami na Kleku.

V Bulgakovovem romanu se čas mojstrove »odsotnosti«¹⁶ kaže – podobno kot v Faustu – kot »zgostitev pripovedovanega časa«.

Zgodba o mojstru in Margareti je paralela zgodbi o Faustu in Marjetki v Goethejevi tragediji Faust. Paralelizem je viden v štirih točkah: 1) tako mojster in Margareta kot Faust in Marjetka se naključno srečata nekega pomladnega dne na ulici meseca aprila oz. maja; 2) ljubezensko srečo prekine nenadna ločitev; 3) v obeh primerih je uporabljena tehnika zgostitve časa; 4) mojster in Margareta (Faust in Marjetka) se ponovno srečata po osmih (devetih) mesecih.¹⁶

Dogajanje, razvidno iz mojstrove pripovedi, se razvija ob motivnem nizu: naključno srečanje – zaljubljenost – nenadna (naključna) ločitev – iskanje – ponovno srečanje (poro-

¹¹ Medtem ko se z izrazom pripoved (pripovedno delo) namerno izognem natančnejši opredelitvi pripovedovanega dogajanja v Moskvi oz. v Jeršalaimu, pa nam zgodba pomeni zaokroženo dogajanje (z 'začetkom' in 'koncem'), pozveto v naravnem zaporedju. V moskovski oziroma jeršalaimski pripovedi torej obstaja več zgodb, ki šele tvorijo pripoved.

¹² M. A. Bulgakov, *Mojster in Margareta*, Ljubljana 1977, 162.

¹³ J. W. Goethe, *Faust*, Ljubljana, DZS, 29, 35.

¹⁴ Po ljudskem verovanju velja, da v noči s 30. aprila na 1. maj (na dan sv. Walpurge) čarovnice slavijo t.i. Walpurgino noč ali 'čarovniško soboto' na najvišji gori pogorja Hartz – Brocknau.

¹⁵ J. W. Goethe, *Faust*, 219, 255, 260.

¹⁶ Domnevo o povezanosti in o sorodnosti med organizacijo časa v Goethejevem Faustu in v ljubezenski zgodbi med mojstrom in Margareto potrjuje natančnost in skrbnost, s katero je Bulgakov gradil časovna razmerja v zgodbi o mojstru in Margareti. O tem in obširneje o genealogiji romana *Mojster in Margareta* glej v razpravi: M. Čudakova, *Tvorčeskaja istorija romana M. Bulgakova 'Master i Margarita'*, *Voprosy literatury* (Moskva) 1976 št. 1, 218–253.

ka).¹⁷ Prevladujoč v nizu je motiv (ne)srečanja: mojster in Margareta se naključno srečata na ulici, se zaljubita in živita srečno v mojstrovem kletnem stanovanju vse do trenutka, dokler obojestranske sreče ne pretrga »neznana sila« in mojster ne izgine neznano kam. Margareta v želji, da bi našla mojstra, sprejme vlogo kraljice na satanovem polnočnem plesu (motiv iskanja). Njena ljubezen in požrtvovalnost ji vrneta ljubljeno osebo – mojster in Margareta se ponovno srečata.

V vsakem srečanju je časovna določenost (»ob istem času«) neločljiva od prostorske (»na istem mestu«). Dve osebi se (ne) srečata, če se (ne) znajdetata na istem mestu ob istem času. Če se želita dve osebi ponovno srečati, mora vsaj ena izmed njiju prehoditi določeno »pot«. Margareta, ki si želi ponovnega srečanja z mojstrom, je pripravljena sprejeti vlogo kraljice na satanovem polnočnem plesu, se spremeniti v čarovnico, poleteti na čarovniški zbor. S tem ko Margareta »žrtvuje« samo sebe – postane kraljica na satanovem polnočnem plesu – prehodi določeno »pot« v določenem času. Ker se je na tej »poti« izkazala plemenito, človekoljubno, vseskozi zvesto svoji ljubezni, ji je vrnjen njen ljubljeni mojster. Motiv srečanja je v zgodbi o mojstru in Margareti tesno povezan s 'kronotopom poti'.¹⁸

Podoba naključne hkratnosti in raznočasovnosti, pomembna vloga naključja v njej, številne nelogičnosti so značilnosti grškega romana in z njim povezanega v 17., 18. stoletju baročnega romana.¹⁹ Te značilnosti ima tudi zgodba o mojstru in Margareti. Bahtin ugotavlja, da je človek v tem svetu naključne hkratnosti in raznočasovnosti lahko zgolj pasiven in popolnoma nespremenljiv. S človekom se vse samo dogaja, je zgolj fizični subjekt dogajanja.²⁰ Ta Bahtinova ugotovitev za zgodbo o mojstru in Margareti ne velja v celoti. Medtem ko je mojster v času, ko Moskvo obišče satan, pasivna oseba, pa Margareta ni pasivna niti ni predmet v igri usode (satana). Dana ji je namreč možnost lastne presoje: Margareta se *zavestno* odloči, da bo sprejela Azazellovo vabilo na polnočni ples, s tem pa postaja oseba, ki lahko aktivno poseže med naključna dogajanja.

Čeprav je aktivna oseba, pa je Margareta odvisna od 'višje logike' – logike zunaj človekovega sveta, ki jo uravnava satan. Pred Margareto so postavljene *preskušnje*, ki jih mora opraviti, da se lahko z mojstrom ponovno sreča – na preskušnjo je postavljena Margareta ljubezen.

S to sestavino preskušnje, povezane z že omenjenimi značilnostmi kronotopa, se zgodba o mojstru in Margareti na ravni kompozicije približuje *romanu preskušnje*.²¹

Paralele med časom, ki postane »umetniško otipljiv«,²² zastavljajo vprašanje, ali je možno najti tudi kakršnekoli povezave med literarnimi liki Goethejevega Fausta in zgodbe o mojstru in Margareti. Gre za razmerje mojster – Faust, Margareta – Faust, Margareta – Marjetka in mojster – Marjetka.

Med likom mojstra in Fausta sicer obstajajo vzporednice, ki dajejo slutiti, da se v mojstru pretaka nekaj »faustovske krvi«,²³ vendar pa v besedilu ni najti zadostnih dokazov, da bi mogli v mojstru videti različico Goethejevega Fausta. Elisabeth Stenbock – Fermor ugotavlja, da je mojster v času, ko sreča satana, »zlomljeno bitje«, ki je opustilo sleherno upa-

¹⁷ Po Bahtinovem mnenju so omenjeni motivi (že po svoji naravi kronotopični) med najpogostejšimi zgodbenimi sestavinami romanov različnih časov in tipov, so celo sestavine literarnih del drugih (dramskih, lirskih) zvrsti (M. M. Bahtin, Teorija romana, 230).

¹⁸ M. M. Bahtin, n. d. 231.

¹⁹ Ib. 238, 239.

²⁰ Ib. 237.

²¹ Ib. 238.

²² Gl. str. 1.

²³ Edythe C. Haber, The Mythic Structure of Bulgakov's The Master and Margarita, Russian review, 1975, 391.

nje na varnost in mir kakega zavetišča. Lahko ga imamo za zvesto podobo poraženega intelektualca in umetnika, vendar nimamo nikakršnega dokaza, da je v njem kdajkoli bilo kaj več od nemirnega človeka. Tudi mojstrov roman o Ponciju Pilatu ne izdaja nobene želje, da bi (tako kot Faust) osvojil smisel vesolja.²⁴

Več 'faustovskega' kot mojster nosi v sebi Margareta, ki zato, da bi rešila mojstra, sklene 'pogodbo' s satanom, pripravljena izpolniti vse preskušnje, samo da bi se ji uresničila želja in bi se ponovno srečala z ljubljenim mojstrom.

Margareto in Marjetko družni in povezuje enako čustvo – neomadeževana in čista ljubezen. Zaradi nje obe prestopita mejo družbene konvencije, kar pa pripelje do neprijetnih posledic: Marjetka rodi nezakonskega otroka, ga v strahu pred družbeno represijo ubije in se zaradi svojega dejanja znajde v ječi. 'Rezultat' duhovnega ljubezenskega razmerja med mojstrom in Margareto je roman o Ponciju Pilatu.²⁵ Literarna kritika, v službi vladajoče ideologije, roman obsodi za sovražnikovo propagando.²⁶ Mojster pod družbeno-ideološkim pritiskom, ki ga izzovejo kritiki romana, uniči svoj rokopis.

Med mojstrovim in Marjetkinim dejanjem obstaja določena zveza, ki vzpostavi paralelo med omenjenima literarnima osebama: Marjetko, ki je v prepovedanem (izvenzakonskem) ljubezenskem razmerju rodila otroka in ga nato v strahu sama ubila, doleti kazen. Mojstrov 'otrok' – roman o Ponciju Pilatu, postane, ko ga predstavi javnosti, nevaren vladajoči ideologiji, zato mojster v strahu pred represijo zažge rokopis (ubije otroka!), vendar pa ga to dejanje ne opere 'krivde', doleti ga kazen: mojster izgubi Margareto in svoj dom.

b) Dogajanje v jeršalaimski pripovedi je časovno natančno določeno. Pripoved se dogaja v času križanja Ješue han-Nasrija (Jezusa Kristusa) – od srede zvečer do jutra v soboto v času praznovanja opresnih kruhov (velike noči).

Največ časa in pozornosti pripovedovalec namenja dogajanju, ki je povezano s Poncijem Pilatom, na velikonočni petek 14. nisana (7. aprila) leta 30²⁷ – od petkovega jutra pa do jutranjega svita naslednjega dne. Dogajanje na predvelikonočno sredo in četrtek je v jeršalaimski pripovedi zgolj posredovano v govoru literarnih oseb (Ješue han-Nasrija in Levega Mateja).

Zgodba o Ponciju Pilatu se realizira v motivnem zaporedju: krivda – kazen – pokora – blaženost (odrešitev). Po Bahtinu je podlaga takšnemu motivnemu zaporedju človekova odgovornost. »Časovni niz je resnična in neobrnjljiva celota«²⁸ – v njem se človek povsem neodvisno od sveta spreminja in doživlja preobrazbo.

Pilat doživlja 'neodvisno od sveta' svojo preobrazbo. Sicer prepričan o Ješui ni nedolžnosti, izda lastno prepričanje in v strahu, da se ne bi zameril židovski duhovščini, ki bi ga mogla očrnuti pri cesarju in s tem ogroziti njegov družbeni položaj, obsodi Ješuo na smrt (motiv krivde). Pilatovi poskusi, da bi omilil svoje dejanje (uboj Ješuiinega izdajalca Jude, pripravljenost, da zaposli Ješuiinega učenca Levega Mateja), ne odtehtajo njegove krivde. Pilat s svojo strahopetnostjo obsodi sam sebe na 'neumrljivost' (motiv kazni). Pilat jo intuitivno zazna v pogovoru z velikim duhovnikom Kajfo, napovejo jo besede, ki jih izreče Ješua v Pilatovih sanjah.²⁹ Čeprav v sanjah – v pogovoru Pilata z Ješuo – Ješua pokaže

²⁴ Elisabeth Stenbock-Fermor, Bulgakov's The Master and Margarita and Goethe's Faust, Slavic and East European Journal št. 16(1973), 311.

²⁵ Prim. mojstrovno pripoved o nastajanju romana in o ljubezni med njim in Margareto (M. A. Bulgakov, Mojster in Margareta, 151–164).

²⁶ Ib. 157.

²⁷ Jezus Kristus je umrl na petek, 14. nisana, na dan pred Pasho (veliko nočjo), t. j. 8. aprila leta 30.

²⁸ M. M. Bahtin, Teorija romana, 249.

²⁹ M. A. Bulgakov, Mojster in Margareta, 37, 348.

razumevanje za Pilatovo ravnanje (strahopetnost) in ga tako opraviči v njegovi krivdi,³⁰ pa mora Pilat za svoje dejanje opravljati pokoro vse do trenutka, dokler mojster ne zaključi svojega romana in z besedami »Prost sil Prost! On te pričakuje!«³¹ osvobodi Poncija Pilata – realno zgodovinsko osebo in junaka romana o Ponciju Pilatu – Pilat odide po mesečevi poti proti svetlobi.

c) Časovne vzporednice med jeršalaimsko in moskovsko pripovedjo.

V jeršalaimski pripovedi so vidna znamenja, ki roman o Ponciju Pilatu povezujejo s svetopisemsko zgodbo o Kristusovem trpljenju in vstajenju.³² V jeršalaimsko pripoved niso iz Svetega pisma prevzeta le imena oseb (Pilat, Kajfa, Juda, Levi Matej), temveč tudi posamezni prizori iz svetopisemskih evangelijev.³³

Ker se roman o Ponciju Pilatu nedvoumno navezuje na svetopisemsko izročilo, je mogoče ob primerjavi moskovske in jeršalaimske pripovedi upoštevati tudi časovna razmerja, ki obstajajo v svetopisemski zgodbi o Jezusovem trpljenju in vstajenju.

V vseh treh obravnavanih pripovedih obstaja enako časovno zaporedje (od sredinega večera do jutranjega svita v soboto), časovni istodobnosti pa v posameznih pripovedih ustrezajo naslednji dogajalni nizi:

	sreda popoldne	sreda zvečer	četrtek zvečer
jeršalaimska pripoved	Juda povabi Ješuo domov in ga zamoti v pogovor o veri	–	–
moskovska pripoved	Woland zamoti Berliozu in Bezdomnega v pogovor o Kristusu	dvanajst literatov čaka Berliozu v Masolitu	mojster pripoveduje o nastajanju romana o Ponciju Pilatu učencu I. Bezdomnemu
evangeljska pripoved	židovski duhovniki pripravljajo zaroto proti Jezusu	dvanajst apostolov pripravlja zadnjo večerjo	Jezus govori učencem na Oljski gori
	petek	sobota	nedelja ob jutranjem svitu
jeršalaimska pripoved	Pilat zaslišuje Ješuo; Ješua je obsojen, Levi Matej ga skuša rešiti	Pilat spi	
moskovska pripoved	Margareta sprejme vabilo na satanov polnočni ples, da bi rešila mojstra; ples pri satanu	Woland, mojster, Margareta iz Moskve; v Moskvi raziskujejo vzroke nereda; Margareta	mojster se sreča s Pilatom; Pilat in mojster sta odrešena, Woland se spusti v prepad

³⁰ Ib. 348.

³¹ Ib. 415.

³² Sveto pismo stare in nove zaveze (ekumenska izdaja), Beograd 1981, Mt 26–28; Mr 14–15; Lk 22–23; Jan 18–19.

³³ Pripovedovalec prevzema iz evangelija celo posamezne izjave in jih (sintaktično preoblikovane) ponovi v svoji pripovedi: Pilatovo vprašanje »Kaj je resnica?« obsojenemu Jezusu (Ješui) se glasi enako v Janezovem evangeliju

		konča z branjem mojstrovega roma- na	
evangeljska pri- poved	Pilat zaslišuje Jezu- sa, Jezusa križajo, sa- tan se sestane s ča- rovnicami	židovski duhovniki in farizeji zastražijo Jezusov grob; Jezus gre pred pekel	Jezus vstane od mr- tvih, satan se vrne v pekел

Primerjava časovnih razmerij v obravnavanih pripovedih razkrije med literarnimi ose-
bami različnih pripovedi nekatere povezave in stične točke. Paralele je mogoče iskati
med naslednjimi literarnimi liki:

1) med mojstrom in Ješuo (Jezusom): svobodomiselnne in resnicoljubne ideje pripeljejo
tako mojstra kot Ješuo v spor z vladajočimi silami; reakcija oblasti je v obeh primerih
identična – preprečiti širjenje za oblast nevarnih idej: Ješuo usmrtijo, mojster se znajde
v norišnici; istega dne, ko Jezus govori učencem na Oljski gori, mojster govori o svoji uso-
di in o nastanku romana o Ponciju Pilatu svojemu učencu – pesniku Ivanu Bezdomne-
mu;

(Jan 18, 38) in v romanu o Ponciju Pilatu (M. A. Bulgakov, Mojster in Margareta, 25). V Matejevem evangeliju be-
remo: »O prazniku pa je imel poglavar /Poncij Pilat – op. p./ navado, da je ljudstvu izpustil ujetnika, katerega so
hoteli. /.../ Ko so se torej zbrali, jim je Pilat rekel: 'Koga hočete, da vam izpustim: Baraba ali Jezusa, ki se imenuje
Kristus?' /.../ Spregovoril je poglavar in jih vprašal: 'Katerega od teh dveh hočete, da vam izpustim?' Rekli so: 'Ba-
raba.'« Nekaj podobnega je zapisano v jeršalaimski pripovedi: »Kot določata postava in običaja, bo treba enega izmed
teh dveh prestopnikov spustiti na svobodo v čast danes začenjajočega se velikega praznika pashe. Zatorej proku-
rator želi zvedeti, katerega izmed teh dveh hudodelcev je namenjen osvoboditi sinedrij: Var-Ravana ali han-Na-
srija? Kajfa je sklonil glavo v znamenje, da je razumel vprašanje, in odgovoril: 'Sinedrij prosí, da izpustite Var-Ra-
vana.'« (M. A. Bulgakov, Mojster in Margareta, 36). Kljub očitnemu navezovanju jeršalaimske pripovedi na sveto-
pisemske viře pa v njej obstajajo nadrobnosti, ki jeršalaimsko pripoved povezujejo z apokrifno tradicijo. Tako npr.
imeni razbojnikov, križanih skupaj s Kristusom, v svetopisemskih evangelijih ne zasledimo, pojavita pa se v apok-
rifnem Nikodemovem evangeliju.

V legendi Smrt Pilata, ki je obsodil Jezusa je Poncij Pilat pokopan med gorovjem St. Pilatus. Kakor pravi legenda,
pride na vsak sveti petek iz prepada hudič in Pilata posadi na kamniti prestol na gorski planoti, kjer mora ta opraviti
obred umivanja rok. Ob srečanju s Poncijem Pilatom Margareta zagleda na pusti kamniti gorski planoti kamniti na-
slanjač in v njem sedečega moža (Poncija Pilata – op. p.), ki si mane roke in upira pogled v lunino ploščo. Sorodnosti
med omenjeno legendo in prizorom srečanja mojstra in Margarete s Pilatom je očitna. (Gl. M. A. Bulgakov, Mojster
in Margareta, 413.)

B. A. Beatie & P. W. Powell (Story and symbol: notes toward a structural analysis of Bulgakov's The Master and Mar-
garita, RLT 1978(15/1976), 219–251) gresta pri primerjanju še dlje. Odhod Jezusa v pekel, da bi odrešil Adama in
patriarhe (motiv najdemo v Nikodemovem evangeliju) povezujeta z imenom vodnega prizorišča v moskovski pri-
povedi – Patriarhijski ribniki; prav v tem imenu vidita aluzijo na Nikodemov evangelij. V besedah, ki jih izreče Ješua
v Pilatovih sanjah: »Poslej bova vedno skupaj /.../ kjer bo eden, se pravi, bo tudi drugil« vidita povezavo z apokrifom
o »vdaji Poncija Pilata«. V tem apokrifu je zapisano, da v trenutku, ko bi moral biti Poncij Pilat obglavljen, Pilat zasliši
glas iz nebes, ki mu odgovarja na njegovo prošnjo o pomilostitvi (odpuščanju); »Vse generacije iz družine narodov
te bodo štele za blagoslovljenega /.../ in ti sam boš nastopil kot moja priča ob mojem drugem prihodu, ko bom sodil
dvanajstim rodovom Izraela in tistim, ki niso priznavali mojega imena!« (gl. B. A. Beatie & P. W. Powell, Story and
symbol..., RLT 1978(15/1976), 235, 236).

Igor Belza, ki se je ukvarjal z genealogijo romana Mojster in Margareta, je opozoril na viře, ki bi lahko Bulgakovo
služili pri nastajanju romana o Ponciju Pilatu. Eno najverjetnejših del, ki je po Belzovem mnenju vplivalo na Bul-
gakova pri pisanju romana o Ponciju Pilatu, je magistrska razprava docenta Kijevske teološke akademije Nikolaja
Makkavejskega – prijatelja in sodelavca Afanasija I. Bulgakova (očeta M. A. Bulgakova). Razprava Makkavejskega
je izšla 1891 v zborniku *Trudy Kievskoj Duxovnoj Akademii*. Domala popolnoma kompletirane so zbornike omenjene
akademije (od leta 1891 do 1898) našli v knjižnici M. A. Bulgakova. Zaradi ujemanja v opisu in podrobnostih med
delom Makkavejskega in romanom o Ponciju Pilatu M. A. Bulgakova je Belza mnenja, da bi utegnil Bulgakov črpati
iz dela Makkavejskega številne realije, ki jih je nato vključil v svoj roman (Makkavejski med drugim omenja tudi
Nikodemov evangelij in ob njem imeni razbojnikov Dizme in Gesta, natančno popisuje Herodovo palačo in omenja,
da sta Jezusova beseda in pogled dejansko Pilata ozdravila hemikranije). Več o tem v razpravi: Igor Belza, Genea-
logia »Mistrza i Małgorzaty«, Literatura na świecie št. 9(1981), 197–254.

2) med Ješuo (Jesusom) in Berliozom: namig, na podlagi katerega je mogoče primerjati osebi, je viden iz povedi »/. . ./ in v njej je medlelo dvanajst literatov, ki so prišli na sejo in čakali Mihaela Aleksandroviča.«³⁴ Povsem očitno je, da gre za paralelo s svetopisemskim izročilom z aluzijo na zadnjo večerjo, ki se je je udeležilo dvanajst apostolov;

3) med Margareto in Levim Matejem: oba sta se v hotenju slediti ljubljeni osebi (mojstru oz. Ješui) pripravljena odreči imetju in udobju; da bi mogla uresničiti svoje hotenje, premagujeta vsakršne ovire: da bi Levi Matej odrešil Ješuo trpljenja, je pripravljen žrtvovati tudi svoje življenje, Margareti ni mar lastna usoda, ko poskuša najti in osvoboditi ljubljenega mojstra; družu ju skupna usoda: Levi Matej prispe h križanemu Ješui prepozno – njegov trud, da bi Ješui, razpetemu na križu, olajšal muke, je zaman, ker Ješua že pred njegovim prihodom izdihne; tudi Margareti ne uspe pravočasno priti do mojstra – mojster medtem izgine. Paralelo med Levim Matejem in Margareto utemelji poved, ki jo Margareta izreče ob prihodu v mojstrovo stanovanje: »Da, vrnila sem se kakor nesrečni Levi Matej, prepoznol!«,³⁵

4) med Levim Matejem in Ivanom Ponirevom: določeno podobnost je mogoče najti tudi med omenjenima likoma: Levi Matej je učenec Ješue han-Nasrija, Ivan Ponirev je mojstrov učenec;

5) med Ivanom Bezdomnim in Poncijem Pilatom: na zvezo med njima opozarja primerjava zgradbe časovnih odnosov v zgodbi o Ponciju Pilatu in v epizodi o učitelju – mojstru in njegovem učencu Ivanu Bezdomnem. Čas v obeh zgodbah je čas 'individualnega razvoja', kjer je prikazan le tisti del biografskega časa, ki zaznamuje v življenju junaka 'usodne' in prelomne trenutke, odvisne od motivnega niza krivda – kazni – pokora – blaženost. Ob omenjenem nizu se razvija tema obeh zgodb: človek (individuuum) v odnosu do oblasti oziroma ideologije. Mojstrova pripoved o usodi romana o Ponciju Pilatu je povod, da prične pesnik Ivan Bezdomni razkrivati resnico o 'massolitstvu' – literaturi, ki se podreja ideološkim zahtevam.³⁶ Bezdomni, splošno priznan pesnik in član Massolita (motiv krivde), doživlja ob srečanju z mojstrom preobrazbo: kot 'duševno zmeden' (a vendar popolnoma zdrav³⁷ – motiv kazni) v pogovoru z mojstrom samokritično oceni svoje pesmi za 'strašne'³⁸ in na mojstrovo prošnjo obljubi, da ne bo nikoli več pisal pesmi (motiv pokore) – pesnik Bezdomni postane profesor zgodovine Ivan Ponirev (motiv odrešitve). Med profesorjem zgodovine Ponirevom (Bezdomnim) in med nekdanjim profesorjem zgodovine (imenovanim mojster) se na ta način vzpostavi vez. Bezdomni, ki naj bi napisal nadaljevanje romana o Ponciju Pilatu,³⁹ postaja novi mojster.

(Nadaljevanje v prihodnji številki)

³⁴ M. A. Bulgakov, *Mojster in Margareta*, 62.

³⁵ *Ib.* 236.

³⁶ Prim. besede pesnika Bezdomnega o stanovskem kolegu Rjuhinu in o njegovem podrejanju »massolitski ideologiji« (M. A. Bulgakov, *Mojster in Margareta*, 74).

³⁷ »Rjuhin se je zagledal v Ivana in zazeblu ga je: v Ivanovih očeh gotovo ni bilo sledu o blaznosti. / . . / Saj je povsem normalen! Kakšna neumnost! Zares, zakaj smo ga privlekli semkaj? Normalen, normalen, samo po gobcu jo je dobil. . . « (M. A. Bulgakov, *Mojster in Margareta*, 73).

³⁸ *Ib.* 146.

³⁹ *Ib.* 406.

PROSTOR JEZIKOVNE USTVARJALNOSTI PRI PREVAJANJU ZA GLEDALIŠČE¹

Čeprav ima dramsko besedilo svoje žanrske zakonitosti, ostaja v vseh obdobjih vezano na dve umetnostni zvrsti, med katerima je razpeto: na književnost in gledališče. (Pri tem seveda mejni obliki, kot sta bralna drama ali scenarij za gledališki spektakel brez dialoga, le radikalizirata avtonomnost ene umetniške zvrsti nasproti drugi.) Medtem ko je ustvarjalcu izvirnega dramskega besedila na voljo zgodovinska kontinuiteta obeh zvrsti, do katerih se bolj ali manj eksplicitno opredeljuje, v nobenem primeru pa se jima ne more izogniti, prevajalca ne omejujejo samo kulturne interference med izvornim in ciljnim jezikom, ampak še bolj nezdružljivost ubeseditvenih modelov domače književne tradicije z ubeseditvenim prevoda. Jasno je, da tudi izvorni dramatik ne more v celoti posneti kakega ubeseditvenega modela, marveč je z navezovanjem na tradicijo mišljena bodisi delna citatnost bodisi le stikanje asociacijskih polj zlasti v metaforični plasti referenčnih besedil. Ta zraslost z tradicijo, ki ji Župančič pravi »čustvena preteklost jezika«,² pomembno lajša intersemiotično prevajanje dramskega besedila v igralčev govor in igro, režiserja pa zavezuje k dialogu z domačim gledališkim izročilom, ki odločilno profilira slog nacionalnega gledališča. Francoski igralec Jean Vilar je o tem rekel v nekem intervjuju:³ »Dobre dramske tekste označuje nekakšen ritem. Prevajalci so na splošno nespodobni, da bi ta ritem odkrili in oživili v svojih prevodih. Rad imam, da me nosi *dih* teksta. Besedila prevajalcev pa ne dihaajo. Zato zdaj rajši igram v tekstih, kjer imam originalno verzijo. Se pravi v francoskih tekstih.« Znano je, da tudi pri prevajanju lahko nastane tak izvirenik v primeru tako imenovanega kongenialnega prevoda. Ob tem se odpira popularna dilema o prevajalčevi svobodi v odnosu do izvirnika, ki pa je spričo umetniškega dosega ravno ob takem prevodu irelevantna. Ker gre za atipično izjemo, ob tem ni mogoče posploševati niti metodologije niti poetike prevajanja. To velja tudi na mikro planu, v primeru vsake posamezne posrečene rešitve, kar omenjeno dilemo praktično ukinja.

Nujna neodvisnost dramskega prevajalca od domače dramatike in domače književnosti sploh omejuje izrazni repertorij, iz katerega zajema pri ustvarjanju drame v ciljnem jeziku, na sočasne jezikovne zvrsti v tem jeziku, ker gre za govorno prenosniško zvrst, na govorne zvrsti. Zaradi zapletene hierarhije med govornimi socialnimi zvrstmi in zborna norma v slovenščini pa tudi znotraj te svobode nastajajo nadaljnje omejitve. Ker je gledališče umetniška zvrst, ki je zavezana vsakokratni sedanjosti, in ker je vezano na živi govor, je pisanje dramskega dialoga zmeraj močno odvisno od substandarda, in to toliko bolj, kolikor bolj se pomikamo v sodobnost, ko literatura sestopa s položaja eksplicitnega elitizma in ko se gledališče bori za svojo avtonomijo v odnosu do literature, še bolj pa za svoje mesto v razmerju do medijske kulture. Prav s substandardom pa ima slovenski prevajalec celo vrsto objektivnih težav, deloma pa tudi takih, ki izvirajo iz slovničarske jezikovne vzgoje, s katero mora, če se je reši že sam, računati še ob predaji besedila v uprizoritveni proces.

Kako močno se lahko zaplete samo ob vstopanju v gledališče, najbolje kaže Jančarjev Veliki briljantni valček kot »tekst z originalno verzijo«, kot bi rekel Vilar. Jančarju se je tu posrečil tako rekoč idealen živ dialog, zapisan v spontanem substandardu intelektualca, ki živi v Ljubljani, a z mariborsko »čustveno preteklostjo«. Ta hibridnost, ki se je brez usodnih popravkov ni mogoče otresti ne glede na izgovorni model, v kakršnem ga igralec realizira, je nehote prinesla na naš oder doslej nelegitimni pogovorni jezik, splošno znan sicer iz sporazumevalnega govora, a estetsko vprašljiv v odrski transpoziciji. Ker je bila vloga protagonista Volodje v rokah Poldeta Bibiča, ki je na svoji koži doživel enako križanje narečnih in nadnarečnih vplivov, in ker gre za igralca z izjemnim poslušum in nadar-

¹ Prevajanje štejem za ustvarjalno dejavnost v smislu, kot je to razložil Jiří Levi: »... (P)revajanje kot proces je originalno ustvarjanje, prevajanje kot tip umetnosti pa je prehodna kategorija med izvajalsko umetnostjo in originalnim ustvarjanjem.« - V: Umjetnost prevodenja, Sarajevo 1982, str. 68.

² Oton Župančič: Pismo o slovenščini na odru, ZD 8, str. 112.

³ Povzeto po članku Mauricea Gravieria: La traduction des textes dramatique, Éla, n. s. 12, Okt.-Dec. 1973.

jenostjo za umetniško besedo, pa je prav ta hibridnost postala zavestna poteza paradoksalnega, ču-
daškega značaja lika, ki ga je upodabljal.

Ob vseh omejitvah, ki se prevajalcu postavljajo na pot, ko se v taki ali drugačni meri ukvarja z umet-
niško transpozicijo substandarda v dramski dialog, se torej hkrati ponuja izjemna priložnost, da za
modele izvornega dialoga ustvarjalno izumlja govorne ustreznike v ciljnem jeziku. Ker gre pri takem
presajanju za nujno upoštevanje paralingvističnih interferenc, ki izhajajo iz različnih kulturnih svet-
ov, je prevajalcu nadalje dana možnost, da obstoječe govorne modele v lastnem jeziku reflektira, jih
parafrazira in s tem umetniško uzavešča in kultivira pri vseh receptorjih – od igralca do gledališkega
kritika.

Tako se je v zadnjem času Ladu Kralju posrečilo ustvariti nekaj nadvse srečnih prevodov, v katerih
je substandard vključil bodisi v zborni govorni model (Bernhardt: Po vseh višavah je mir), ga postavil
v bližino teoretsko še zmeraj spornega tako imenovanega splošnega pogovornega jezika (Kroetz: Ne
krop ne voda) ali iznašel celo duhovit historični model z minimalnimi zamiki v sicer sodobni pogo-
vorni skladnji in s spajanjem substandardnih leksemov z visoko zbornimi v Wycherleyevi Podeže-
lanki. Temu se je pridružila še znana sprejemljivost goriškega in celjskega gledališča za vpliv ljub-
ljanskega govora, ki je temelj tako imenovanemu splošnemu pogovornemu jeziku. Za neresljivo na-
logo pa se je izkazalo prevajanje Balkanskega špijona za mariborsko gledališče, kjer bi transpozicija
beograjskega govora v ljubljanskega pomenila dezinformacijo, posebej ker sta nam obe okolji dobro
znani iz vsakdanjih stikov, in pa zaradi znanega odklonilnega odnosa mariborskega okolja do ljub-
ljansčine v kakršnikoli obliki. Problem, ki ni ustrezno rešljiv na ravni prevoda, ampak zahteva tem-
eljito predelavo takega izvornega dramatika, kakor jo je doživel npr. Brešanov Hamlet v Spodnjem
Grabonošu v Partljičevi predelavi. Medtem ko prevod, ki iz objektivnih razlogov ne more najti pri-
merne domačega ustreznika – in bolj ko nam je okolje znano, tem težje ga je najti – pogrša le živ
utrip substandarda, ki ga je vsaj do neke mere mogoče kompenzirati s prepričljivo igralsko inter-
pretacijo, pa naslonitev na znani literarni model lahko onemogoči avtentično gledališko informacijo.
To se je zgodilo pri prevodu Kamna za pod glavo Milice Novkovič, ki je podobno zadrego – šlo je
za transpozicijo govora sodobne srbske vasi – poskušal premostiti z uporabo govornega modela,
oprtu na realistično literarno tradicijo prejšnjega stoletja (Kersnikove Kmetske slike). Čeprav je bil
znotraj te prevajalske odločitve dialog izpeljan z nedvomno slogovno briljanco in nadarjenostjo za
oblikovanje govornjivega dialoga, je ostal v uprizoritvi kot svojevrstna pregraja, zlasti v igralski in-
terpretaciji.

Seveda pa se ob tej in podobnih prevajalskih odločitvah kaže še neka druga duhovna ostalina v na-
šem prevajanju za gledališče, nekakšen »Župančičev sindrom,« ki poslušuje atipično spričo v res-
nici neprecenljivega, tudi še živega karizmatičnega deleža in vpliva na slovensko gledališče. V kri-
piščega se je prelila misel, da je »v slovenščini /.../ shranjena vsa skrb in gorečnost naših reformator-
torjev, ves up in strah Prešernov, vsa šegavost mladega Levstika in grčavost njegovih poznejših let,
eleganca Stritarjeva, otožnost Gregorčičeva, borbenost in tišina Cankarjeva, jecljanje Aleksandrova,
melodioznost Kettejeva. Strune vseh teh morajo brneti v tebi, ako hočeš slovenski besedi dati vso
polnost in sočnost pravega občutja. In kadar se organsko pripoji naši duši Shakespeare, bo njegova
mnogozvočnost obogatila izrazitost naše besede z novimi toni.« In potem seveda ves tisti z Župan-
čičevo transmisijo preigrani Shakespeare gledaliških rodov tik pred nami. In njegova avtoriteta v vi-
soki omiki odrskega govora. Nič čudnega, če se ob taki avtoriteti poskušajo posploševati najbolj kon-
tradiktorna stališča o odrskem jeziku. Tako je danes v resnici še zmeraj mogoče igrati Hamleta v Žu-
pančičevem prevodu, vendar z jasno zavestjo, da gre za status izvornika, ne pa z argumentacijo, ka-
kršno navaja Janez Menart,⁴ da nove slovenitve niso umestne, dokler tek prevodov razvoj sloven-
ščine ne bo presegel, kajti presegel jih bo takrat, ko se nam bo zazdel presežen Župančič sam. Me-
nartov napotek, da »za uprizoritvene namene /.../ kaže, kot že doslej, s primernimi 'tihimi', a ne pre-
hudimi lektorskimi posegi in krajšanjmi od primera do primera vsakokrat sproti prilagajati besedilo
zahtevam časa« je ob upoštevanju statusa izvornika popolnoma realen praktični napotek, a nujno je
in je velika sreča, da nam je zdaj naš današnji pesnik odrske besede Milan Jesih na novo prevedel
Sen kresne noči.

Pri tej nujni potrebi po novih prevodih niti malo ne gre samo za že znano resnico, da prevodi zastarajo
z eno ali dvema generacijama, ali pa za naše razmere še zmeraj ekskluzivno, a za gledališki dogodek

⁴ Janez Menart: Nekaj misli o Župančičevih prevodih Shakespeareovih dram, v: Zbornik društva slovenskih knji-
ževnih prevajalcev, Ljpa 1980.

optimalno zahtevo, naj bi vsaka uprizoritev razpolagala z lastnim prevodom, ampak tudi za globoke premike v jezikovni senzibiliteti, ki jih je Jiří Levi formuliral takole: »... (M)edtem ko so v preteklosti pisci včasih zaradi slogovnega učinka izražali »literarne« misli in pogovornem slogu (s pomočjo značilnih *glasovnih in morfoloških* manir), se zdaj dialogizira književnost v celoti (vsaj ko govorimo o *strukturi misli*)⁵«, ali Hans Eggers v predavanju z naslovom Ali se še lahko sporazumemo?⁶ »Po moji sodbi krize jezika /.../ sploh ni. Namesto tega bi v našem času veljalo opozoriti na krizo medčloveških odnosov. Kot ljudje smo usmerjeni na jezik, in če so naši medsebojni odnosi moteni, potem nujno prihaja do tega, da so v tem zaobseženi tudi naši jezikovni odnosi, zato je otežkočeno tudi sporazumevanje z jezikom.« Ta nova jezikovna senzibiliteta, ki v površinski strukturi operira z izpraznjenim besediščem, a na paralingvistični ravnini, v »psihološki strukturi«⁷ med vrsticami z izjemnim afektivnim nabojem, kjer je visoka beseda poniknila v najskritejšo, stokrat zavarovano globino, a tudi neartikulirano zasebno posameznika, ima v sodobni prevodni dramski literaturi prednost v primerjavi z domačo dramatiko, saj gre večinoma za prevajanje iz kultur, kjer se je čustveni naboj izgubil tudi v gledališču, kjer Slovenci še zmeraj hranimo slovansko poreklo. Ta senzibilnost dialoga šifre, ki jo je v evropsko gledališče najbrž prinesel Čehov, danes pa jo najizraziteje goji Pinter, se v domačo dramatiko prenaša po logiki socialnega razvoja in nacionalnih ideologij, od prevajalca pa zahteva napor, da se tej logiki iztrga in za literarno in gledališko občinstvo besedilo kar najbolj nepristransko interpretira. Tako se problem pristranskega komentarja pri prevajanju Pinterja pojavi že pri dolžini in količini besed, ki jih prevajalec uporabi glede na izvirnik. Če je namreč prevedena replika bistveno daljša od izvirne, je to že znak, da je dramska oseba precej bolj zgovorna, s tem tudi nekako bolj priljudna, z manjšim nabojem zgovornega molka, kot ji ga je pripisal avtor, in igravec je v nevarnosti, da uporabi standarden psihološki interpretacijski model, ki lahko povsem izkrivi avtorjevo pisateljsko in gledališko hotenje. Na pomembnost kvantitativnega ravnotežja med jezikoma v prevajalskem stiku opozarja tudi francoski prevajalec Strindberga Maurice Gravier,⁸ ki vidi v tem ravnotežju tudi izhodišče za prekrivanje v celotni izrazni podobi, oz., kot pravi sam, ritmu drame ali dramski atmosferi, kot jo imenuje Jerzy Zawieyski,⁹ in v pomenu, kot se je udomačil v gledališki praksi tudi pri nas. Seveda pa bi bilo to misel nevarno posploševati, saj se fonetični in semantični ritem redko prekrivata, na kar opozarjata zlasti Mila Stojnić in Dragoslav Andrić.¹⁰

Treba je reči, da se potreba po infiltraciji sodobne jezikovne senzibilitete ne zastavlja le ob sodobnih ali polpreteklih besedilih, kjer je več ali manj samoumevna, marveč do določene mere tudi pri prevajanju gledališke klasike. Moliérov *Tartuffe*, ki ga je profesor Janko Moder na režiserjevo prošnjo prevedel v prozo, pomeni sicer skrajnostno, a povsem legitimno gledališko potezo, pa če nas pri tem še tako ovira pohujšanje, češ da padajo še poslednje svetinje, saj je rojena iz gledališke potrebe, da se do kraja osvobodi literarne konvencije in radikalno prestopi k avtonomnemu gledališkemu sporočilu; povrh gre ravno v primeru *Tartuffa* še za zgodovinski argument, saj je bila prva verzija napisana v prozi.¹¹ Kolikor se ta tipična gledališka avantura ni posrečila tudi v čisto jezikovnem smislu, gre pripisati načinu Lotschakovega dela z uprizoritveno ekipo, ki pri oblikovanju dialoga sodeluje do take mere, da ni mogoče zagotoviti enovitega estetskega učinka, pa tudi njegovemu močnemu poseganju v suprasegmentalno členjenje replik, ki temelji na tujejezičnem jezikovnem občutku. Ker pa je to govorno oblikovanje v tesni zvezi z igralsko interpretacijo v celoti, je težko zagotoviti estetski vtis po okusu slovenskega ušesa. Vendar tu vsekakor kaže verjeti Župančiču, ki je o tujejezičnem režiserju zapisal: »In Putjata – človek–Rus–slovenski igravec, da in slovenski režiser – brez vnanje fonetike, a z dušo, ki je čutila in slutila z nami, gorela in izgorela za nas. Tudi njega moramo objeti, zakaj slovenstvo je široko /.../.«¹²

Če smo doslej ugotavljali, da je ustvarjalni prostor gledališkega prevajalca glede na domače literarno izročilo do kraja omejen na lastno domiselnost, sposobnost in tudi raziskavo, ki je prisiljena v izum-

⁵ Cit. delo, str. 175.

⁶ Hans Eggers: Ali se še lahko sporazumemo. O krizi jezika v današnji družbi, v: Gadamer, Härmann, Eggers: Učenje i razumijevanje govora, Zagreb 1977.

⁷ Termin, ki ga uporablja Mila Stojnić, v: O prevodenju književnog teksta, Sarajevo 1980.

⁸ Cit. delo.

⁹ Jerzy Zawieyski: O przekładach dramatu, v: O sztuce tłumaczenia, Wrocław 1955, str. 415–437.

¹⁰ Zbornik: teorija i poetika prevodenja, Beograd 1981.

¹¹ Prim. članek Borisa A. Novaka: Človek človeku *Tartuffe*, GL SNG Drama Ljubljana, sez. 1984/85. št. 4, str. 63–64.

¹² Cit. delo, str. 113.

ljanje umetniških ustreznikov glede na obstoječi socialnozvrstni repertorij ciljnega jezika, pa ima veliko oporo v modelih suprasegmentalnih transpozicij dramskega dialoga, kakor jih je uveljavila igralska poetika naše gledališke tradicije. Tu ni omejitve glede na izročilo prevodne literature ali na sodobne igralske poetike, kajti širina, o kateri je govoril Župančič, ni kakšna narodnoprebudniška pesniška fraza, ampak je utemeljena v univerzalnosti gledališča, zlasti igrilstva. Merilo, ali je prevod dober ali ne, je namreč v končni fazi v rokah igralca, ki ustvarjeni konstrukt transponira v igro ali pa ostane na pol poti med deklamacijo in igro.

Jasno je, da ob količini kritiškega dela – kritiško delo praviloma ni profesionalizirano – prevedene drame ni mogoče natančno primerjati z izvorno in navsezadnje sodi to v poklicno etiko prevajalca in umetniškega vodstva gledališča. Ob gledališkem dogodku je prevajalčevo delo zmeraj na svoj način soustvarjalna sestavina igralske interpretacije in zato po tej strani kritiki – tudi sprotni – dostopna. Znano je, da niti prevajalec niti igralec v tem pogledu skoraj nikoli ne dobita zadoščenja, saj sta praviloma odpravljena le z omembo ali subjektivnim prilastkom. To je zagotovo eden izmed razlogov, da nobeden od omenjenih ustvarjalcev ni stimuliran k reflektiranju svojega dela ali je spričo neargumentiranih sodb zavajan v pozitivnem ali negativnem smislu. To ima tako za gledališko prevajanje kot igralsko in s tem gledališko kulturo v celoti pogubne posledice, saj ob primerjavi našega gledališča bodisi z zahodnim ali vzhodnim, zlasti poljskim, kljub nekaterim nedvomnim prednostim čutimo primanjkljaj v stopnji profesionalnosti, ali če parafraziramo Filipa Kumbatoviča: v ohranjanju evropeizacije slovenskega gledališča.

Najbrž pri tem ne gre za kakšen kritiški prezir, kot to občutijo gledališčniki, ki po naravi svojega dela ne morejo čakati na jutrišnje potrdilo, ampak za pomanjkanje sodobnih poetik bodisi govora bodisi igre, ob katerih bi se oblikovala njihova kritiška stališča. Zdi se, da zmeraj manj zadoščajo psihološke oznake igre in se jim kritika najbrž zavestno izogiba, na področju jezika oz. govora pa nas veže vrsta predsodkov, predvsem zakoreninjena konservativnost v pojmovanju odrskega govora, ki še zmeraj protežira svojo reprezentativno funkcijo – in s tem seveda goji reprezentančni status govorca igralca – nad znakovno znotraj drugih semiotičnih sistemov uprizoritve. Kako kritiška refleksija dejansko odseva teoretsko formuliranost poetike posamezne gledališke discipline, najbolje kaže znaten prostor, ki je v kritikah namenjen scenografijam Mete Hočevar, katerih poetika je razvidna v gledaliških uprizoritvah samih, avtorica pa jih tudi sama izreka teoretsko, in pa seveda predvsem analizi besedila kot odvodu razvite literarne teorije.

Poleg Župančiča je teorijo in prakso našega odrskega prevajanja utemeljeval zlasti Herbert Grün, čigar misel o razširitev meja odrske slovenščine – že v pisni predlogi – v smer standarda znotraj zborne norme (»Govorica je namreč lahko sodobna, živa, mestna – in vendar hkrati tudi pravilna. Pravilna slovenščina res ni samo staroveški šolniški provincializem.«)¹³ pomeni prvi zavesten preboj narodnoobrambno in statusno pojmovane reprezentativnosti odrskega jezika pri nas, in nagovarja odrske ustvarjalce nič manj aktualno kot pred šestindvajsetimi leti. Če se namreč prevajalcu že posreči poiskati govorni model, ki ustreza izvorniku, še ni nikjer rečeno, da ne bo naletel na nerazumevanje pri katerem od izvajalcev. Konkretnih opisov metodologije prevajanja izpod peres praktikov se je zato v teoriji prevajanja nabralo že toliko, da so se ob njih rodile teoretsko zavezujoče poetike, zlasti na področju prevajanja pezij in proze, medtem ko ostaja pri gledališkem prevajanju teoretska misel najbolj nemočna, saj je živi govor kot njeno ustvarjalno gradivo eno izmed najmanj raziskanih področij tudi znotraj jezikoslovja. Ker govor nikoli ne nastopa ločeno od celotnega človekovega značaja in delovanja, je ta nemoč utemeljena v naravi predmeta in se zdi na področju umestne komunikacije refleksiji dosegljivejša, saj operira s konstruktom izbranih tipičnih sredstev iz vsakokratne jezikovne dejanskosti. Stvaritve, ki jih prispeva gledališki prevajalec, in kritiške ocene dometa teh stvaritev, kot jih je mogoče doživeti iz igralskih interpretacij oz. celotnih postavitve prevodne dramatike, pa lahko bistveno prispevajo h kultiviranju te pomembne sestavine nacionalnega gledališča.

Nada Šumi
Slovensko narodno gledališče, Drama v Ljubljani

¹³ Herbert Grün: Nekaj pojasnil in pouka, NR 1958, str. 495.

SLOVANSKI SVET V NAŠIH NAJSTAREJŠIH GIMNAZIJSKIH BERILIH

Po reformi avstrijskega gimnazijskega šolstva – gimnazija je bila odslej osemletna – je na ozemlju s slovenskim prebivalstvom tudi slovenščina postala učni predmet. Potrebna so bila berila in ta so zdaj postopno izhajala, in sicer od 1850 za prvi gimnazijski razred do 1865 za osmi razred.¹ Prvi dve knjigi – *Slovensko berilo za prvi gimnazijalni razred* in *Slovensko berilo za drugi gimnazijalni razred* – je sestavil Kleeman, gimnazijski ravnatelj v Ljubljani, a sta izšli brez urednikovega imena, tretji in četrti del (*Slovensko berilo za tretji* in *Slovensko berilo za četrti gimnazijalni razred*) je uredil Janez Bleiweis, ki je najbrž pomagal tudi pri prvih dveh knjigah; berila za višje razrede pa je sestavil Fran Miklošič.² Le s pridržkom je med te učbenike mogoče prišteti še Ivana Macuna *Cvetje slovenskega pesništva* (Trst 1850), saj knjiga ni bila uradno odobrena kot učbenik. Posebej pa je treba upoštevati nekaj Janežičevih del za gimnazijsko mladino: *Cvetje slovenskega naroda I* (1852), *Slovensko slovnico s kratkim pregledom slovenskega slovstva ...* (1854), *Cvetnik, berilo za slovensko mladino* (1865, 1867), *Cvetnik slovenske slovesnosti, berilo za višje gimnazije in realke* (drugi natis 1868).

V zvezi s temi prvimi slovenskimi gimnazijskimi berili se pojavlja vprašanje, koliko je vanje vključena književnost drugih Slovanov, a tudi kakršnakoli vednost o slovanskem svetu sploh, to pa zaradi posebne sestave teh beril. Poleg pesmi in leposlovne proze vsebujejo namreč tudi poučne sestavke – zgodovinske, zemljepisne, narodopisne, naravoslovne ipd. Poučnega dela je približno za polovico. Tako so sestavljena tudi sočasna nemška berila za nižje gimnazijske razrede. V višješolskih avstrijskih čitankah pa je – sodeč po dveh delih učbenika J. Mozārta *Deutsches Lesebuch für die oberen Classen der Gymnasien* – uporabljen kronološki vidik in so neleposlovnii teksti, kolikor jih je, vključeni v predstavitev opusa posameznih nemških pisateljev. Miklošičeva berila za 5., 6. in 7. razred so nasprotno ohranila raznolikost nižješolskih (poučnih sestavkov je še vedno vsaj polovica), šele berilo za 8. razred upošteva kronološki vidik, saj je prvi del literarnozgodovinski pregled s primeri, drugi del – *Izgledi iz sedanje slovesnosti* – pa sega bolj v sodobno slovstvo. Snovna prepletenost je imela bržkone praktičen jezikovni smoter: dijakom naj bi odkrila zvrsti slovenskega knjižnega jezika in vsaj minimalno slovensko terminologijo raznih strok, saj je bil sicer učni jezik drugih predmetov nemški.

Srbskemu in hrvaškemu svetu sta sestavljavca beril za nižje razrede, Kleeman in Bleiweis, razumljivo, odmerila največji delež. Dijak je spoznal nekatere predele (Reko, Boko Kotorsko, Črno goro, hrvaško Istro), zvedel vzporedno ali posebej nekaj o južnoslovanski zgodovini ali osebnostih (o janičarjih, Zrinjskem in obrambi Sigeta) pa o slikovitih običajih (o krstni slavi, božiču, pogrebu pri muslimanskih Bosancih), dobil iz drobnega primera v originalu prvo informacijo o jeziku. Ob poučnih sestavkih pa je prebral še nekaj leposlovnih spisov, skoraj brez izjeme gre za ljudsko slovstvo. Tu je vrsta zdravic (zbral jih je Matija Majar), nekaj pripovedk in dve pesmi in prevodu: *Kraljevič Marko in Sokol* in *Smrt Kraljeviča Marka*. Od književnikov je učenec prebral le ime Vuka Karadžića, ne da bi bil o njem še kaj zvedel.

Ruski delež je sicer več kot za polovico manjši (nekako deset prispevkov), a sta vanj vključena Krilov z basnijo *Rak, labod in ščuka* in celo Gogolj z odlomkom iz povesti *Taras Buljba*, ki je v originalu prvič izšla petnajst let pred izidom berila (1835). Gogoljev oris stepe je namreč vstavil Jeriša v spis *Južnoruska stepa*. Ta mladi pisec je o stepi doživetno spregovoril še v sestavku *Stepni požari*. Njegov je tudi nepodpisani sestavek o ruskih vozniških in konjih (*Kako rusovski vozači konje nagovarjajo*). Kot avtor se v vzgojno zgodbico *Piščalka* pojavlja še Rus Karamzin. Liriko zastopa otožna pesem *Jetnik*, narodopis pa obsežen spis *Maslenica – veliki post – velika noč pri Rusih*. Da pa vzhodnoslovanskega sveta ne predstavljajo samo Rusi, je pozornemu drugošolcu utegnila razodeti omemba Ukrajincev (imenuje jih Malorusi) v Jeriševem opisu stepe, za četrtošolca pa je Bleiweis natisnil drobno ukrajinsko pesem *Domotožje*. Tu je še Cigaletov prevod rusinske narodne *Tri golobice*.

¹ Vmes pa še: 1852 za drugi, 1853 za peti, 1854 za tretji in šesti, 1855 za četrti, 1858 za sedmi razred.

² Močno mu je pomagal Ivan Navratil, glej SBL.

Po številu tipično »čeških« prispevkov ta del zaostaja za ruskim, v resnici pa je češki delež v tretjem in četrtem berilu dokaj izrazit. Bleiweis je spretno nabiral sestavke iz raznih knjig in časopisov, zlasti iz čeških čitank in drugih virov. (Celo opis Reke je prevzel iz češke čitanke). Ivan Navratil – ime, na katero ob neleploslovnih tekstih največkrat naletimo – je prevedel štiri pripovedke o legendarnih osebah iz davne češke preteklosti – Čeh, Krok, Libuša, Přemysl. Te zgodbe so bile znane iz treh srednjeveških kronik, Navratil pa jih je utegnil spoznati ali iz sočasne izdaje Dalimilove kronike, ki jo je oskrbel Václav Hanka (1848–1849), ali pa iz nekoliko starejše (1819) izdaje Hajkove kronike, ki je pozneje postala izhodišče za češke beletriste (npr. Jirásek, 1894). Obsežen sestavek *Pogled na Prago* je utegnil za to slovansko Meko navdušiti tudi četrtošolca. Že tretješolec pa je prebral nekako češko inачičo domače *Sirote Jerice* – ljudsko pesem *Sirotek*.

Mnogo šibkeje so zastopani Poljaki. Drugošolec je srečal vzgojno zgodbico, ki pa razen podnaslova – basen iz Poljskega – nima nič poljskega. Tretješolec je iz anonimnega sestavka nekaj izvedel o poljskih vladarjih Mečislavu in Boleslavu, ki sta prva sprejela krščanstvo. V četrtem berilu se sicer pojavlja poljski razsvetljenec Ignacij Krasicki, pisec basni, satir in komičnega epa, toda tu zgolj s poučnim sestavkom o pisanju pismen, najbrž prevzetem neposredno iz njegove enciklopedije *Zbiór potrzebniejszych wiadomości* (1781).³ Pač pa je že prvošolec slišal za Mickiewicza, zakaj v orisu stepe citira Jeriša nekaj Mickiewiczevih verzov.

Dijakovo vednost o Slovanih in njihovem slovstvu so še razširila Miklošičeva berila za višje razrede. Srbsko leposlovje je z izjemo Obradovičeve basni ponovno predstavljeno z ljudskim slovstvom: pripovedkami in pregovori iz Istre in Srbije. Pesmi tokrat ni, pač pa o ljudskem izročilu, zlasti o kraljeviču Marku precej pove obsežen sestavek *Vile Hrvata* Ivana Kukuljevića. Prikaz šeg je posnet po Karadžiću, s primeri ilustriran prikaz pobratimstva pa je napisal Luka Pintar. Poglavlje iz srbsko-slovenskih stikov osvetljuje Trdinov spis *Prihod uskokov na Slovensko*. Novost je predstavitev Dositeja Obradovića. Navratil je na kratko opisal njegovo življenje in vpliv na knjižni jezik. Urednik Miklošič je v peto berilo kakor Navratil v četrto, a še pred njim (berilo za peti razred je izšlo že 1853, za četrtega pa šele 1855) vključil pet pripovedk iz »češke historije« z uvodom. Poleg tistih, ki jih je obdelal Navratil, sta tu še pripoved o tem, kako je Libuša našla moža, kmeta Přemysla, pa njena preroška vizija prihodnje Prage. Razen tega je v knjigi še ena češka zgodbica o svetovalcu kralja Jurija – *Palček pa tat*. Po Slovenski čbeli je povzet vzgojni sestavek *Spoštovanje kruha na Češkem*.

O krvavih bojih za oblast v kijevski Rusiji sta dijaku spregovorila dva spisa po N. Karamzinu – *Jaroslav in Veliki knez Svetopolk*. Predstavljen je pesnik Deržavin (Navratil) in omenjen Koseskega prevod njegove ode *Bog*. Kot poprej je spet tu z eno basnijo zastopan Krilov (*Osel in slavec*). Vrh pomeni celoten prevod Puškinove pravljice *Ribar in riba* (v petem berilu) brez prevajalčevega imena. Tu je urednik v tujih slovanskih slovstvih posegel najbolj v živo – v romantiko.

Poljake je Miklošič upošteval nekajkrat v petem in enkrat v šestem berilu. Dva sestavka o poljskih vladarjih je prispeval Navratil, poljske pregovore pa je izbral urednik sam. Od poljskih avtorjev sta zastopana Jan Kochanovski in Franciszek Karpiński. Toda le Miklošičev prevod *Lipe* Jana Kochanovskega, prvega pravega poljskega pesnika iz renesančne dobe, je izrazitejša umetnina.

Tekstom iz živih slovanskih jezikov je v osmem berilu Miklošič dodal še pet odlomkov v cerkveno-slovanščini, ki jo v skladu s panonsko teorijo imenuje stara slovenščina. Natisnjeni so v cirilici, pod njo pa je transkripcija v latinici.

Ker sta do leta 1854 izšli od višjih beril samo tisti za peti in šesti razred, so v šolah pač uporabljali Janežičev pregled slovenskega slovstva, ki je izšel kot dodatek njegovi slovnici 1854,⁴ a tudi samostojno, čeprav ni bil odobren kot učbenik.⁵ Iz istega razloga kot Miklošič enajst let kasneje (»Naša slovenščina je naravna hči staroslovenščine,« pravi v predgovoru) navaja Janežič v pregledu glagolsko in cirilsko cerkvenoslovansko književnost in dodaja obsežen izbor tekstov v cirilici in glagolici.

Kaže, da so cerkvenoslovanščini nekateri profesorji posvečali veliko, morda celo preveliko pozornost; le tako se je mogla roditi želja celjskih dijakov, da bi se namesto z njo raje bolj ukvarjali z »ilir-

³ Rozka Štefan: Poljska književnost, 1960.

⁴ Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z malim cirilskim in glagoliškim berilom za Slovence. Spisal Anton Janežič. V Celovcu, 1854.

⁵ Tatjana Homan: Slovenska šolska knjiga ob 200-letnici uradnih šolskih tiskov. Izšlo v brošuri: Ob dvestoletnici slovenske šolske knjige. Slovenski šolski muzej, 1972.

ščino«. (Profesor Jernej Francelj je 1851 res dosegel na Dunaju, da so namesto cerkvenoslovanske začeli poučevati hrvaščino.)⁶ Tudi to je poudaril Janežič v predgovoru z besedami: »Današnje dni ne more več zadostiti znanost samo enega slovanskega jezika; po vsej pravici se terja od vsacega izobraženega Slavjana, da se nekoliko tudi z drugimi bližnjimi slovanskimi narečji seznaní.«

Morda so višješolci svoje spoznanje slovanskih slovstev tu in tam še dodatno razširili s pomočjo knjige Ivana Macuna (Trst 1850). Knjiga, namenjena »učečoj se mladeži«, ni bila potrjena kot učbenik. Na to je odločilno vplivala negativna uradna ocena Frana Metelka, ki je zatrdil, da je delo »za študirajoče Slovence popolnoma neuporabno«. Izraz neuporaben se more nanašati na jezikovno mešanico, ki jo je pisal vzhodnoštajerski ilirec Macun. Sicer pa je ta učbenik najbolj moderen, sestavljen po izrazitih literarnih vidikih z literarnoteoretičnimi uvodi o posameznih vrstah poezije. Temu sledijo primeri. Med žalostinkami – »žalostnicami« naletimo na anonimno češko *Žalovanje starega očeta*; med »vzvišenimi« je Deržavinov *Bog* v prevodu Koseskega, med junaškimi pa srbska pesem *Kraljevič Marko i Vila*; vključen je tudi obsežen odlomek iz *Kraljedvorskega rokopisa* (prevajalec Svetec Podgorski). Vrsta imen avtorjev in naslovov del je vključena v teoretične uvode – predvsem iz dubrovniške, semtertja tudi iz ruske književnosti (Krilov, Gogolj – *Mrtve duše*). V obsežnem poglavju *Piesmotvori dodani iz ilirskoga* (55 strani od skupno 270) pa je v originalu natisnjena vrsta besedil iz srbskega in hrvaškega slovstva; razen ljudskih pesmi in vrste dubrovniških književnikov so tu še Dimitrije Demeter, Stanko Vraz, Andrija Kačić Miošić, Ivan Subotić.

Po načinu ureditve – razdelitev na zvrsti, ne pa po jeziku – se je pri Macunu zgledoval Janežič v knjigi *Cvet slovenske poezije*,⁷ ki je sicer v drugih slovanskih slovstvih bolj skopa (rusko pesnitev o Igorjevem pohodu le omenja, ponatiskuje pa Levstikov prevod iz *Kraljedvorskega rokopisa*), pač pa prinaša v dodatku *Hrvaško-srbska poezija* deset odlomkov oz. celotnih pesmi v originalu. Gundulić je zastopan dvakrat, z odlomkoma iz *Osmana* in pesnitve *Suze sina razmetnoga*, srečamo Mažuranića, Preradovića, Vraza, ljudsko *Smrt kraljeviča Marka*. Srbski pregovori so natisnjeni v cirilici, na koncu pa je še cirilska abeceda, tako da je ta dodatek imel tudi vlogo jezikovnega učbenika za srbohrvaščino. Da so se hrvaščine (imenovali so jo ilirščina) res učili teoretično in – kot kaže – tudi praktično pri urah slovenščine, bi (vsaj za celjsko gimnazijo) lahko z gotovostjo sklepali po naslovih nekaterih domačih ali šolskih nalog.

Čeprav so z izdajo *Berila za osmi gimnazijalni razred* leta 1865 imeli dijaki vseh letnikov uradno potrjena berila, so vendarle nemara uporabljali še dva Janežičeva *Cvetnika*. Tako ju letno poročilo celjske gimnazije (Program des k. k. Gymnasiums) tudi navaja med učbeniki. V prvi, nižješolcem namenjeni knjigi, prevladuje češki delež pred srbskim. Poleg ljudskih oziroma anonimnih zgodbic sta tu dva spisa o življenju starih Slovanov (po Jirečku) pa etični nauki *Pravi prijatelji Tomaža iz Štítnege*, ustvarjalca češke nabožno etične proze in njenega najstarejšega klasika iz 14. stol., pa prozna obnova pesmi Jaroslav iz *Kraljedvorskega rokopisa* in odlomek iz *Babice* Božene Němcove – *Nevihta*. (Prevod *Babice* Franceta Cegnarja iz leta 1862 je naš prvi knjižni prevod iz češčine.) Srbski oz. hrvaški del zastopajo zgodovinsko narodopisna sestavka J. Navratila *Uskoki na Kranjskem* in Trdine *Krk in Krčani* pa ljudska pesem in pripovedka. »Poljski« je samo en prispevek. Pisec je vladar, zmagovalec nad Turki pri Dunaju 1683, znan tudi kot pisatelj – Jan Sobjeski svojim vojščakom pred bojem s Turki. Ruski delež pa predstavlja samo bolj narodopisni sestavek *Ruski jemšček* Fr. Jeriše, ki ga je pod drugačnim naslovom in brez avtorjevega imena natisnil že Kleeman v berilu za drugi razred. Pridružuje se še Celestinov prevod ukrajinske lirske pesmi *Sreča*.

Iz drugega *Cvetnika* je višješolec med pomembnejšimi teksti spoznal *Hasan aginico* (*Asan-Aginica*) v prevodu F. Cegnarja, nekaj Levstikovih prevodov iz *Zelenogorskega* in *Kraljedvorskega rokopisa* in tudi odlomek iz ruskega epa *Slovo o polku Igorově*, ki ga je prevedel Maks Pleteršnik.

Pogled na omenjena gimnazijska berila je odkril, da dajejo precej informacij o zemljepisnih, zgodovinskih in narodopisnih zadevah drugih Slovanov, čeprav dokaj nesistematično. Nesistematičnost ali naključnost v izboru imen in del, ki se kaže tudi v predstavitvi slovanskih slovstev, ne preseneča, saj je podobno (razen v osmem berilu) predstavljena tudi slovenska književnost. Uradno potrjeni učbeniki imajo vse tekste v slovenskem prevodu, le pri Macunu in delno Janežiču so hrvaški oz. srbski teksti tudi v originalu. Tako so slovenska berila tudi neposredno utirala pot k jeziku naših slovanskih

⁶ Janko Orožen: *Zgodovina Celja II*, 1974, str. 219.

⁷ *Cvet slovenske poezije*. S kratkim naukom o pesniških izdelkih za gimnazijalne in realne šole. Na svitlo dal Anton Janežič. V Celovcu, 1861.

sosedov. Prevlada ljudskega slovstva se ujema s takrat pri nas prevladujočim folklornim realizmom. Ni čudno, da ne srečamo Njegoša ali Radičevića, da Mácha sploh ni omenjen (kljub temu da so Čehi kar dobro zastopani), da je Mickiewicz samo omenjen, a v drugi zvezi: teh pesnikov pač še ni bilo v slovenskem prevodu. Prav tako pa je razumljivo, zakaj je npr. Puškin zastopan s pesniško pravljico in ne s kako osebnizpovedno pesmijo: ne ljubezenska ne svobodoljubna lirika v učbenik ne bi bili mogli prodreti, saj je npr. Macuna, ki je objavil Prešernovo *Prvo ljubezen*, tudi zato zadela odklonilna sodba. Sestavljalci so imeli omejene omožnosti: razen berila za osmi razred pa Janežičevih *Cvetnikov* so te knjige izšle še pred ustavno dobo, torej so morali biti pisci zelo previdni pri izboru tekstov, razen tega pa jih je vezal še ozir na navodila šolskega ministrstva, ki naj bi učbenike potrdilo. Toda že dejstvo, da je v vseh berilih sorazmerno veliko tekstov o drugih slovanskih narodih in spisov slovanskih avtorjev, je moglo vplivati na razvoj slovanske, s tem pa tudi slovenske zavesti gimnazijske mladine, ki je sicer šolsko znanje sprejemala le v nemščini.

Božena Orožen
Knjižnica Edvarda Kardelja v Celju

Ocene in poročila

LEDAVA IN LENDA VA

K pisanju me je spodbodel in napolil tiskarski spodrsljaj, ki se je pripetil v mojem zapisu Ob priločnem slovarju beltinskega govora (JiS 1985/86, št. 8). Stavek se pravilno glasi: »Beltinci ... sodijo v ožji pas med Muro in doljno Ledavo (ne: Lendavol), kjer je ostal prvotni j ...«

Ker enačenje terminov Ledava in Lendava ne izhaja samo iz površnosti, marveč še pogosteje iz nezadostne poučenosti, naj najprej ponovno pribijem: v ljudski rabi pomeni *Ledava* v gornjem in dolnjem Prekmurju *reko* (potok), a *Lendava* je *krajevni naziv* (mesto). Madžari rabijo za potok in mesto isti termin *Lendva*. V razliko z ljudskim nazivom je slovenska uprava po l. 1919, naslanjajoč se na madžarsko razlikovanje »gornje« Lendave (domače imenovane Grad) od »dolnje« (v ljudski rabi brez določilnice), po nepotrebnem ustvarila umetno uradno rabo. Po zadnji vojni je za oba kraja obveljal ljudski naziv: Lendava proti Grad.

Izrabljam priložnost, da ob imenih Ledava/Lendava, ki sta očitno sorodni, opozorim na nujnost nadaljnega raziskovanja etnogeneze in naselitvene zgodovine na panonskem slovenskem prostoru. Kakor je namreč prekmursko zgodovinopisje v povojnih desetletjih doživelo pravi razcvet, se danes – potem ko so v zadnjih letih umrli trije vidni zgodovinarji: Škafer, Šebjanič, Zelko – s skrbjo sprašujemo, kdo bo njihovo delo nadaljeval.

Moj zapisek zadeva bolj kot kaj drugega vprašanje denazalizacije in z njo povezanih madžarsko-slovenskih substitucijskih in naselitvenih vprašanj.

Danes smo mnogo na boljem, kot je mogel biti proučevalec ali interesent pred nekaj desetletji. V rokah imamo dokumentarčne zapise imen, za rečna imena tudi razlago: gl. F. Bezljaj, Slovenska vodna imena I, 1956 in Zelkovo obsežno dopolnilo prav k imenu, ki ga imamo v besedi, obj. v Slavistični reviji 1958, in nazadnje I. Zelko, Prekmurje do l. 1500 v Historični topografiji Slovenije I, 1982. Med madžarskimi raziskovalci je treba upoštevati predvsem Jánosa Melicha (A honfoglaláskori Magyarországnak, 1925–1929) in Istvána Kniezso (v madžarščini in v nemščini Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert, 1938). Vsa navedena dela navajajo podrobnejšo literaturo.

Dokumentarčni zapisi (pretežno v latinskih kodeksih) ne ločijo naziva za naselje (z gradom) oziroma za potok. Naziv za naselje (grad) se v teh zapisih dokaj pogosto pojavlja že zato, ker je plemiška družina Bánffy (Banfy, v hrvatizirani obliki Banič) opravljala v ogrski državi več stoletij pomembne služ-

be (V času Ivana Zapolje je npr. bil Ivan vladarjev namestnik, palatin; družina je izumrla l. 1644). Prva zapisa Ledave/Lendave sta izpričana iz konca 12. in začetka 13. st.: et *Lindva* (naselje, 1192), ad *aquam Lyndva* (1208).

Tu puščamo ob strani razlage o germanskem izvoru besede (koren Lind-, tudi J. Melich) in se posebej sklicujemo na najkompetentnejšega raziskovalca slovanskih izposojenk v madžarščini, tj. profesorja Kniezso, ki je zagovarjal slovanski izvor obeh besed. Kot etimološki izvor besedama (ista beseda v madžarščini) je v knjigi iz l. 1938 zagovarjal koren *ledo* v pomenu »neobdelana zemlja« (prim. slov. »ledina«).

Drugi toponim s prvotno nazalno obliko predstavlja naziv (Murske) Sobote. O tem je razpravljal pred časom I. Zelko v študiji o M. Soboti v Kroniki (1962). Imenovani je z vidnim poudarkom obnovil Kniezsevo trditev, da madžarski prevzem toponima (hidronima) z *om*, *am* oz. *en* dokazuje predhodni nosni vokal. Iz tega sledi, da so slovanski (panonski slovenski) prebivalci, od katerih so Madžari prevzeli besedo *Lendva*, *Szombat*, takrat še uporabljali nosne samoglasnike.

Imamo primere, ki govore o prevzemu toponima v denazalizirani obliki, to je predvsem naš Dobrovnik, prvič omenjen kot Dobronok l. 1322. Naj omenim, kar je sicer znano npr. tudi iz Škafarjevih spisov, da iz tega kraja izhaja učena glava, znana po vsej protireformacijski Ogrski, to je jezuitski pater in teolog Georgius Dobronoki (1588–1649, Trnava), eden najbližjih sodelavcev vodilnega madžarskega protireformatorja Petra Pázmánya. Kot tak je dobil mesto v slovaškem biografskem leksikonu (I, 1985, z navedbo, da izhaja iz Lendave).

Primer madžarskega prevzema slovanskih nosnih vokalov aktualiziram zavoljo tega, ker Škafarjeva študija o beksinskem arhidiakonatu (pri nas je ostala precej nezapažena, ker je tiskana v zagrebškem znanstvenem časopisu *Croatia christiana periodica* III/1979) ponovno zastavlja vprašanje madžarske naselitve ob Krki, Muri in Ledavi. Na slovenski strani smo namreč od V. Novaka dalje (ČZN 1939) zavračali Kniezsevo v svetoštetfanskem zborniku (1938) mimogrede izraženo sodbo. Da Prekmurje v XI. st. še ni bilo naseljeno. Sklepali smo, da je tu kljub madžarskim navalom morala ostati rahla plast slovanstva nekdanje Kocljeve kneževine (pri čemer se je bilo mogoče opreti na J. Melicha, gl. moj prispevek v Panonskem zborniku 1966). Tako tudi B. Grafenauer, Zgod. II.²

Samo slovenska prisotnost na današnjem prekmurskem področju (z obstojnima nosnima vokaloma, ki sta se po mnenju jezikoslovcov proti l. 1000 začela denazalizirati) nam lahko razloži, da so Madžari prevzeli slovenska naziva in izoblikovali besedi *Lendva* in (Mura)szombat. Slovenska Lendava (za naziv kraja) je očitno povzeta po madžarski obliki za grad in za naselje (pozneje upravno središče).

Končno naj popravim v spisu, ki govori o beltinskem govoru, tri netočnosti (napake): Š. Kuhar je objavil Narodno blago vogrskij Slovincov v ČZN 1910–11 in 1913–14; tiskarski lapsus (94) na 2. str. objave zg. stoji namesto *gy*; beseda *guč* je navedena ob Volkmerjevem, ne ob Modrinjakovem verzu.

Štefan Barbarič
Slovenska knjižnica v Ljubljani

Srednje usmerjeno izobraževanje in sodobna slovenska književnost

1.1

Srednje usmerjeno izobraževanje praviloma daje zadnjo možnost za sprejemanje znanj o slovenski književnosti. Percepcija je glede na značajna dejstva o dojemljivosti človeka v letih, ko je v srednjem usmerjenem izobraževanju, kvalitetna.

Naj opozorim na fluidno inteligentnost, ki se razvija do 17. leta in ki obsega med drugim tudi zmožnost prilagajanja na nove situacije, iskanje novih rešitev, asociativni spomin, sposobnost za deduciranje in induciranje. Vse to so pomembni dejavniki pri percepciji znanj o književnosti, saj sprejemnik na tem področju vedno znova lahko reagira na nove, mnogokrat popolnoma nepoznane situacije, ko se kot bralec literarnega besedila identificira z upovedenimi dogodki, ko išče ideje literarnega besedila, ko razmišlja o notranjem in zunanem ustroju besedila, ko razmišlja o konkretnih lastnostih glavne osebe itd. Kvalitetno percepcijo je potrebno izkoristiti tudi tako, da dobi učenec temeljito znanje o slovenski književnosti. Če izhajamo iz pedagoške zahteve, da naj učencu srednješolski učitelj snovi ne narekuje, ima pomemben položaj v procesu izobraževanja učbenik. Učbenik je pomemben tudi v primeru, ko učitelj snov narekuje. Sestavni del učbenika je berilo. Brez njega pouk književnosti ni mogoč, ker šolske knjižnice nimajo toliko izvodov posameznih besedil, da bi lahko imel vsak učenec svojega. Obstaja možnost, da učenci besedila analizirajo v obliki referatov. Vendar to ni rešitev. Ob takem delu sodeluje premajhno število učencev v toliki meri, da bi bila percepcija vseh učencev v razredu dobra. Izkušnje kažejo, da učenec zmore obvladati snov, če ima na voljo jasna in trdna izhodišča. To pa lahko da le učbenik. Analiza zapiskov povprečnega učenca namreč pokaže, da so le-ti nenatančni glede na kvaliteto in kvantiteto povedanega.

Z letnico 1984 je sredi drugega konferenčnega obdobja v šol. l. 1984/85 izšel še zadnji učbenik za slovensko književnost. Izid tega daje možnost za analizo vseh štirih učbenikov, ki so namenjeni pouku književnosti v srednjem usmerjenem izobraževanju.

1.2

V analizi sem se osredotočil na poglavja, ki obsegajo sodobno slovensko književnost oziroma sodobno slovensko pripovedno prozo. Ugotavljal sem kvantitativno zastopanost sodobne slovenske književnosti oziroma sodobne slovenske pripovedne proze in aktualnost učbenika.

Učbenike sedanjega usmerjenega izobraževanja primerjam s štirimi učbeniki, ki so bili na popolnih slovenskih srednjih šolah v veljavi v zadnjih dvajsetih letih, saj imajo tako rezultati analize realnejšo vrednost.

1.3

Termin sodobna slovenska književnost pri različnih avtorjih označuje slovensko književnost, ki je navzdol limitirana z letnico 1950. V Remic to limito potisne navzgor in ji predstavlja začetek sodobne slovenske književnosti leto 1957. Leto 1950 sem upošteval zato, ker jo navaja tudi učbenik za srednje usmerjeno izobraževanje. Zanima me književnost, ki je nastala v zadnjih petintridesetih letih. Gre za književnost, ki je nastajala v času oblikovanja novih družbenih odnosov. Kot aktivna spremljevalka političnih, socialnih, gospodarskih in kulturnih gibanj je ali realna slika časa ali subjektivni odsev naše novejšje zgodovine. V vsakem primeru je pomembna nacionalna in osebnostna sestavina danes živčih generacij.

V tem času se je rodila generacija, ki se danes šola v srednjem usmerjenem izobraževanju. Starostna struktura njihovih staršev pove, da so tudi oni približno 7/8 življenja preživeli v zadnjih petintridesetih letih. Torej se oblikujeta ti dve generaciji v letih od 1950 naprej, kar sovpada z nastajanjem sodobne slovenske književnosti.

2.0

Pregled učbenikov srednjega usmerjenega izobraževanja ob upoštevanju navedenega pogojujeta dve domnevi: a) sodobna slovenska književnost oz. sodobna slovenska pripovedna proza sta kvantitativno premalo zastopani in b) aktualnost učbenika je slaba.

Relevanten je vedno zadnji učbenik, zato pri analizi upoštevam naslednje: »Pojem je nekako ohlapen, saj je jasno, da so v njej sestavine vse-

ga preteklega in drugače ne more biti. Je sodobno morda tisto novo, kar hoče biti drugačno? Mar pojem vključuje tudi vrednotenje v smislu: sodobno je boljše, več vredno? Težko se je opredeliti. Na vsak način pa se zdi mogoče, da bi s 'sodobno književnostjo' mogli in morali zajeti vso pisanost knjižnih pojavov in hotenj po 1950. letu (Književnost II, Maribor, 1982 str. 121).

2.1.1

Učbenik, ki je namenjen učencem prvega letnika srednjega usmerjenega izobraževanja, ne vsebuje besedil, ki so nastala po l. 1950. Učbenik za drugi letnik srednjega izobraževanja obsega naslednja besedila, ki jih zaradi letnice prve objave štejemo v sklop pri analizi upoštevanih besedil: *Samotne steze*, 1955, *Ptice vedo*, 1963 (I. Minatti), *Vojno sodišče*, 1955, *Jesenski dan*, 1953, *Povojni portret*, 1960, *Celuloidni pajac*, 1960 (J. Menart), *Mrtve stvari*, 1958, *Dva*, 1961, *Črni deček*, 1961 (D. Zajc), *Pomladni dan*, 1953 (C. Kosmač), *Sedmina*, 1957 (B. Zupančič), *Sveti Pavel*, 1965 (P. Zidar), *Antigona*, 1961 (D. Smole), *Žabe*, 1974 (G. Strniša), *Komisarjevi zapiski*, 1957/59 (M. Hace). V prvih dveh letih srednjega usmerjenega izobraževanja je sodobni slovenski književnosti namenjenih 45 strani v učbeniku, kjer je natisnjenih 15 besedil (odlomkov) 9 avtorjev. Vse to, razen *Komisarjevih zapiskov* (Književnost NOB), je združeno v poglavju Sodobna književnost. Sodobni slovenski književnosti je v prvih dveh letnikih usmerjenega izobraževanja, to je v letih, ki jih najmanj mora končati vsak slovenski srednješolec, namenjenih 9,8 % učbenika. Sodobni slovenski pripovedni prozi je v tem istem obsegu namenjenih 5,2 %.

2.1.2

V učbeniku za tretji letnik usmerjenega izobraževanja je snov razvrščena po tematskih skupinah (V areni življenja, Vez domačije s svetom. . .). Če upoštevamo citat iz učbenika Književnost II, sodi k sodobni književnosti snov, ki ima skupen tematski naslov Odčarani svet (str. 191–203). V tem poglavju so obravnavana naslednja besedila: *Večerna pravljica*, 1959 (G. Strniša), *Pelin žena*, 1974 (S. Makarovič), *Stvari*, 1966 (T. Šalamun), *Med vekami neba*, 1975 (N. Grafenauer), *Oj duša pesniška*, 1975 (T. Kuntner), *Rime na i*, 1978 (E. Fritz). K tem besedilom uvrstimo še naslednja iz poglavja Balade in elegije: *Povabilo na ples*, 1963 (E. Kocbek), *Balada*, 1961 (J. Udovič), *Pogreb*, 1956 (C. Vipotnik).

Učbenik obsega devet besedil devetih avtorjev na 15 straneh. Sodobna slovenska pripovedna proza v učbeniku Književnost III ni zastopana.

Učencem, ki končajo srednje šolanje po tretjem letniku slovenskih srednjih šol, je torej namenjenih 24 besedil 17 avtorjev. Obseg strani je 60 oziroma 9,1 % glede na celoten obseg strani. Zastopanost sodobne slovenske pripovedne proze je 3,6 %.

2.1.3

Tudi v učbeniku za četrti letnik srednjega usmerjenega izobraževanja je snov razvrščena po tematskih skupinah (Ljubezenska lirika, Bivanjska lirika, proza in dramatika. . .). Besedila nastala po letu 1950, so v več poglavjih: *Odisejski motivi*, 1956 (B. Vodušek), *Veliki črni bik*, 1958 (D. Zajc), *Južni otok* 1976 (K. Kovič), *Antigona*, 1961 (D. Smole) – poglavje Bivanjska lirika, proza in dramatika; *Za svetlimi obzorji*, 1963 (M. Kranjec) – poglavje Nacionalna svoboda in kulturna samobitnost; *Balada o trobenti in oblaku*, 1956 (C. Kosmač), *Realizem in fantastika*, 1954 (J. Vidmar) – v poglavju Realizem in fantastika. *Grob*, 1954 (A. Hieng), *Pustota*, 1976 (V. Kavčič), *Zmote dijaka Tjaža*, 1972 (F. Lipuš), *Očeta Vincenca smrt*, 1979 (P. Božič) – v poglavju Sodobni roman in novela.

Obraavnanih je 11 besedil 11 avtorjev. Obsegajo 55 strani, to je 24 %.

Vsi štirje učbeniki tako obravnavajo 34 besedil 25 avtorjev; to obsega 109 strani, oziroma 12,3 %. Sodobna slovenska pripovedna proza je zastopana z 11 avtorji in 11 besedili, kar obsega 61 strani oziroma 6,9 %.

2.2

Učbenik Vera Gregorač: Slovenščina IV (Ljubljana, 1978) uvršča sodobno slovensko književnost v poglavje Sodobna slovenska književnost. Besedila so: *Šel je popotnik skozi atomski vek*, 1958 (M. Bor), *Podtalna voda*, 1956, *Zidam*, 1961, *Zelena pesem*, 1961, *Ogenjvoda*, 1965 (K. Kovič), *Veliki črni bik*, 1958, *Črni deček*, 1961, *Ajd*, 1968 (D. Zajc), *Lutka*, 1963, *Odisej*, 1963, *Žoga*, 1963 (G. Strniša), *Mrk*, 1966, *Poker*, 1966, *Gobice*, 1966, *Maline so*, 1966 (T. Šalamun), *En dan*, 1976 (M. Košuta), *Balada o trobenti in oblaku*, 1956 (C. Kosmač), *Sedmina*, 1957 (B. Zupančič), *Sveti Pavel*, 1965 (P. Zidar), *Sanja o razbitem avtobusu*, 1957 (A. Hieng), *Deček in smrt*, 1961 (L. Kovačič), *Triptih Agate Schwarzakobler*, 1968 (R. Šeligo), *Senčni ples*, 1960 (J. Messner), *Lahko smo veseli*, 1975 (F. Lipuš), *Antigona*, 1961 (D. Smole), *Afera*, 1962 (P. Kozak).

Učbenik v navedenem poglavju upošteva 30 besedil in 18 avtorjev. Poglavje obsega 67 strani ali 7,8 %.

Učbenik Franček Bohanec in drugi: Slovensko berilo IV (Ljubljana, 1975) uvršča besedila iz sodobne slovenske književnosti v dve poglavji: Socialni realizem (v tem poglavju obravnava npr. tudi tista besedila M. Kranjca, ki so nastala po l. 1950) in Od socialnega realizma do sodobnosti. Besedila so: *Istranka Nina*, 1951, *Med tamariskami*, 1951, *V poletni travi*, 1958, *Šel je popotnik skozi atomski vek*, 1958 (M. Bor), *Jesensko pismo*, 1956, *Igra ljubezni*, 1956, *Jutro otožnega ribiča*, 1956, *Čez soline*, 1956 (C. Vipotnik), *Strune sveta*, 1961, *Mala nočna glasba*, 1961, *Fantazija v mestu na vodi*, 1961, *Luna jo je videla*, 1961, *Grad*, 1961, *Ogledalo sanj*, 1961, *Beseda*, 1961 (J. Udovič), *Mož, ki je strigel z ušesi*, 1961 (V. Kralj), *Mala čarovnica*, 1961 (M. Mihelič), *Parnik trobi nji*, 1964 (B. Pahor), *Temna stran meseca*, 1960 (M. Malenšek), *Komisarjevi zapiski*, 1957/59 (M. Hace), *Samotne steze*, 1955, *Vsak dan*, 1955, *Pa bo pomlad prišla*, 1955, *Ptice vedo*, 1963, *Pesnik*, 1963, *Sama sva*, *jagned*, 1963, *Nekoga moraš imeti rad*, 1963 (I. Minatti), *Na previsu*, 1954 (P. Levec), *Med iskalci biserov*, 1964, *Noč daljša od upanja*, 1966 (L. Krakar), *Sedmina*, 1957 (B. Zupančič), *Grob*, 1957 (A. Hieng), *Sporočila v spanju*, 1972 (L. Kovačič), *Senčni ples*, 1960 (A. Rebula), *Bela pravljica*, 1953, *Popoldan*, 1956, *Romance*, 1961, *Geometrija dneva*, 1961, *Roboti*, 1961, *Psalm*, 1961, *Zelena pesem*, 1961, *Zidam*, 1961 (K. Kovič), *Vojne slike*, 1951, *Jesenski dan*, 1953, *Croquis*, 1960, *Povojni portret*, 1960, *Celuloidni pajac*, 1960 (J. Menart), *Pobeglo otroštvo*, 1957, *Preveč sem žejna*, 1958, *Pod nizkim nebom v prsih*, 1958, *Jutro*, 1958 (C. Zlobec), *Pesem*, 1953, *Prošnja*, 1958, *Glagoli*, 1964 (T. Pavček), *O sodobnih problemih v literarni kritiki*, 1952 (J. Kos), *Afera*, 1962 (P. Kozak), *Antigona*, 1961 (D. Smole), *Sveti Pavel*, 1965 (P. Zidar), *Žrtve*, 1970 (V. Kavčič), *Mrtve stvari*, 1958, *Veliki črni bik*, 1958, *Dva*, 1961, *Vera*, 1961, *Prsti jutra*, 1961, *Kralj*, 1961, *Črni deček*, 1961 (D. Zajc), *Prijatelj*, 1959, *Hetera*, 1959, *Star oklep*, 1959, *Večerna pravljica*, 1959, *Blaznost I.*, 1963, *Gore*, I. II., 1963, *Odisej*, 1963 (G. Strniša), *Don Kihot*, 1958 (V. Taufer), *Duh tlečega ognja me opijanja*, 1958, *Uspavanka strahu*, 1967 (S. Vegri), *Humanistična kritika in reistična ne-kritika*, 1967 (T. Kermauner), *Triptih Agate Schwarzkobler*, 1968 (R. Šeligo), *Zmote dijaka Tjaža*, 1972 (F. Lipusch), *Job*, 1972 (J. Messner), *Ukana*, 1969 (T. Svetina), *Mrk I. II.*, 1966, *Maline so*, 1966, *Stvari V.*, 1966, *Zvezde, da mi salutirate*, 1972 (T. Šalamun), *Črni mlinar*, I–III, 1972, *Zeleni Junij*, 1972 (S. Makarovič), *Zgodbe 3*, 1969, *Termiti*, 1969 (A. Brvar), *Mladost v močvirju*, 1962, *Za svetlimi obzorji*, 1963 (M. Kranjec), *Balada o trobenti in oblaku*, 1956 (C. Kosmač), *Na kmetih*, 1954 (I. Potrč), *Dež*, 1963, Po-

gon, 1963, *Po mitingu*, 1963, *V požgani vasi*, 1963, *Oba*, 1963, *Na polju*, 1963, *Molitev*, 1963 (E. Kocbek).

Sodobna slovenska književnost je v učbeniku zastopana s 100 besedili in 40 avtorji. To obsega 196 strani ali 13,4 %.

2.4

Leta 1974 je v Ljubljani izšel učbenik Janka Kosa z naslovom Pregled slovenskega slovstva. Njegova uporaba je možna ob uporabi berila. Po letnicah izida sovпада Kosov učbenik z učbenikom F. Bohanca idr. Slovensko berilo IV. Oba tvorita celoto, ki je bila namenjena predvsem gimnazijcem. V analizi učbenikov upoštevam kombinacijo Kos – Bohanec idr. V poglavju Sodobna književnost in v ustreznih poglavjih Slovenskega berila IV so naslednja besedila: *Dež*, 1963, *Pogon*, 1963, *Po mitingu*, 1963, *V požgani vasi*, 1963, *Oba*, 1963, *Na polju*, 1963, *Molitev*, 1963 (E. Kocbek), *Istranka Nina*, 1951, *Med tamariskami*, 1951, *V poletni travi*, 1958, *Šel je popotnik skozi atomski vek*, 1958 (M. Bor), *Jesensko pismo*, 1956, *Igra ljubezni*, 1956, *Jutro otožnega ribiča*, 1956, *Čez soline*, 1956 (C. Vipotnik), *Strune sveta*, 1961, *Mala nočna glasba*, 1961, *Fantazija v mestu na vodi*, 1961, *Luna jo je videla*, 1961, *Grad*, 1961, *Ogledalo sanj*, 1961, *Besede*, 1961 (J. Udovič), *Samotne steze*, 1955, *Vsak dan*, 1955, *Pa bo pomlad prišla*, 1955, *Ptice vedo*, 1963, *Pesnik*, 1963, *Sama sva*, *jagned*, 1963, *Nekoga moraš imeti rad*, 1963 (I. Minatti), *Med iskalci biserov*, 1964, *Noč daljša od upanja*, 1966 (L. Krakar), *Na kmetih*, 1954 (I. Potrč), *Mladost v močvirju*, 1962, *Za svetlimi obzorji*, 1963 (M. Kranjec), *Balada o trobenti in oblaku*, 1956 (C. Kosmač), *Sedmina*, 1957 (B. Zupančič), *Senčni ples*, 1960 (A. Rebula), *Sporočila v spanju*, 1972 (L. Kovačič), *Grob*, 1957 (A. Hieng), *Žrtve*, 1970 (V. Kavčič), *Sveti Pavel*, 1965 (P. Zidar), *Triptih Agate Schwarzkobler*, 1968 (R. Šeligo), *Mala čarovnica*, 1964 (M. Mihelič), *Parnik trobi nji*, 1964 (B. Pahor), *Ukana*, 1969 (T. Svetina), *Bela pravljica*, 1953, *Popoldan*, 1956, *Romance*, 1961, *Geometrija dneva*, 1961, *Roboti*, 1961, *Psalm*, 1961, *Zelena pesem*, 1961, *Zidam*, 1961 (K. Kovič), *Vojne slike*, 1951, *Jesenski dan*, 1953, *Croquis*, 1960, *Povojni portret*, 1960, *Celuloidni pajac*, 1960 (J. Menart), *Pobeglo otroštvo*, 1957, *Preveč sem žejna*, 1958, *Pod nizkim nebom v prsih*, 1958, *Jutro*, 1958 (C. Zlobec), *Pesem*, 1953, *Prošnja*, 1958, *Glagoli*, 1964 (T. Pavček), *Afera*, 1962 (P. Kozak), *Antigona*, 1961 (D. Smole), *Mrtve stvari*, 1958, *Veliki črni bik*, 1958, *Dva*, 1961, *Vera*, 1961, *Prsti jutra*, 1961, *Kralj*, 1961, *Črni deček*, 1961 (D. Zajc), *Prijatelj*, 1959, *Hetera*, 1959, *Star oklep*, 1959, *Večerna pravljica*, 1959, *Blaznost I.*, 1963,

Gora I. II., 1963, *Odisej*, 1963 (G. Strniša), *Don Kihot*, 1958 (V. Taufer), *Mrk I. II.*, 1966, *Maline so*, 1966, *Stvari V.*, 1966, *Zvezde, da mi salutirate*, 1972 (T. Šalamun).

Učbenik v svojem izboru upošteva 69 besedil 38 avtorjev, sodobna slovenska književnost obsega 191 strani, to je 35,3 %.

2.5

Učbenik F. Bohanec idr.: Slovenska književnost (Izbrana dela in odlomki) I-II (Ljubljana, 1965) obsega več poglavij. Zadnje ima naslov Sodobna književnost. V učbeniku so zastopana naslednja besedila, nastala po letu 1950: *Balada o trobenti in oblaku*, 1957 (C. Kosmač), *Pesem uničevanja in pesem življenja*, 1960, *Mladost v močvirju*, 1962, *Otroci, cigavi ste*, 1958 (M. Kranjec), *Na verne duše*, 1965, *Krefli*, 1953 (I. Potrč), *Kakor zmo*, 1952, *Na dnu*, 1959 (A. Vodnik), *Poziv*, 1963, *Selitev*, 1963, *Deček na drevesu*, 1963, *Melodija*, 1963 (E. Kocbek), *Bleščeča tihota visokega dne*, 1955 (B. Vodušek), *Ogenj*, 1959, *Vse teče*, 1959 (L. Novy), *Hiša večera*, 1959 (M. Mihelič), *Istranka Nina*, 1951, *Nocoy me ne bo*, 1951, *Tako boš ležal, kot ležiš*, 1958, *Med tamariskami*, 1958, *Šel je popotnik skozi atomski vek*, 1958 (M. Bor), *Igre ljubezni*, 1956, *Jutro otožnega ribiča*, 1956, *Čez soline*, 1956, *Pesem o soncu*, 1956 (C. Vipotnik), *Sredi noči*, 1961, *Vonj pokošene trave*, 1961, *Večerni glasovi*, 1961, *Pokrajina življenja*, 1961, *Daljni jasni glas*, 1961, *Poševni, temni dež*, 1961, *Temno ime*, 1961, *Strune sveta*, 1961 (J. Udovič), *Kres v pristanu*, 1959 (B. Pahor), *Senčni ples*, 1960 (A. Rebula), *Samotne steze*, 1955, *Jesenski dež*, 1955, *Vsak dan*, 1955, *Ptice vedo*, 1963, *Ne morem ti dati*, 1963, *Nekoga moraš imeti rad*, 1963 (I. Minatti), *Brez naslova*, 1964, *Pesem o zvezdah*, 1953, *Vabilo*, 1958, *Preproste besede*, 1958 (T. Pavček), *Hrast ob cesti*, 1955, *Vojno sodišče*, 1955, *Sončni zahod*, 1955, *Celuloidni pajac*, 1955, *Odiseja*, 1955, *Ljubezen moja je*, 1955, *Croquis*, 1960 (J. Menart), *Pobeglo otroštvo*, 1957, *Pod nizkim nebom v prsih*, 1958, *Na pesku domov*, 1958, *Mladost*, 1958, *Vrata*, 1963, *Soba*, 1967 (C. Zlobec), *Jutro*, 1956, *Zeleni jambor*, 1956, *Romance*, 1961, *Zidam*, 1961, *Košuta*, 1961, *Psalm*, 1961 (K. Kovič), *Štirje molčeči*, 1951 (B. Zupančič), *In vendar*, 1957 (A. Hieng), *Ljuba, umazana Ljubljana*, 1954 (L. Kovačič), *Vse ptice*, 1958, *Vera*, 1961, *Svetnik*, 1961, *Dva*, 1961 (D. Zajc), *Sanje leta*, 1963, *Inferno*, 1963, *Odisej*, 1963 (G. Strniša), *Med iskalci bisserov*, 1964, *Zrellost*, 1964 (L. Krakar), *Moje telo*, 1961, *Pašnik*, 1961 (S. Vegri), *Antigona*, 1961 (D. Smole), *Afera*, 1962 (P. Kozak).

Učbenik upošteva 80 besedil 27 avtorjev. Vse skupaj obsega 260 strani, to je 28,5 %.

3.0

Znotraj sodobne slovenske književnosti je sodobna slovenska pripovedna proza zastopana približno 20 %. Medsebojna primerjava močno postavi v ospredje učbenik Književnost III, ki je zasnovan tako, da na 204 straneh obsega ni nobenega besedila iz sodobne slovenske pripovedne proze.

Sicer pa je stanje naslednje:

3.1.1

V učbeniku za srednje usmerjeno izobraževanje Književnost II so besedila: *Komisarjevi zapiski*, 1959 (M. Hace), *Pomladni dan*, 1953 (C. Kosmač), *Sedmina*, 1957 (B. Zupančič), *Sveti Pavel*, 1965 (P. Zidar) – 4 besedila 4 avtorjev na 24 straneh.

3.1.2

V učbeniku za srednje usmerjeno izobraževanje Književnost IV so besedila: *Balada o trobenti in oblaku*, 1956 (C. Kosmač), *Za svetlimi obzorji*, 1963 (M. Kranjec), *Grob*, 1954 (A. Hieng), *Pustota*, 1976 (V. Kavčič), *Očeta Vincenca smrt*, 1979 (P. Božič), *Zmote dijaka Tjaža*, 1972 (F. Lipuš), *Realizem in fantastika*, 1954 (J. Vidmar) – 7 besedil, 7 avtorjev, 37 strani.

Skupno obsegajo učbeniki za usmerjeno izobraževanje 11 besedil 11 avtorjev na 61 straneh, to je 6,9 %.

3.2

V učbeniku F. Bohanec idr.: Slovensko berilo IV so naslednja besedila: *Mož, ki je strigel z ušesi*, 1961 (V. Kralj), *Mala čarovnica*, 1961 (M. Mihelič), *Parnik trobi nji*, 1964 (B. Pahor), *Temna stran meseca*, 1960 (M. Malenšek), *Komisarjevi zapiski*, 1959 (M. Hace), *Sedmina*, 1957 (B. Zupančič), *Grob*, 1957 (A. Hieng), *Sporočila v spanju*, 1972 (L. Kovačič), *Senčni ples*, 1960 (A. Rebula), *Sveti Pavel*, 1965 (P. Zidar), *Žrtve*, 1970 (V. Kavčič), *Trip-tih Agate Schwarzkobler*, 1968 (R. Šeligo), *Zmote dijaka Tjaža*, 1972 (F. Lipuš), *Job*, 1972 (J. Messner), *Ukana*, 1969 (T. Svetina), *Humanistična kritika in reistična ne-kritika*, 1967 (T. Kermauner), *O sodobnih problemih v literarni kritiki*, 1952 (J. Kos). 20 besedil, 20 avtorjev, 109 strani, to je 7,4 %.

3.3

V učbeniku V. Gregorač: Slovenščina IV so: *Mož, ki je strigel z ušesi*, 1961 (V. Kralj), *Balada o trobenti in oblaku*, 1956 (C. Kosmač), *Sedmina*, 1957 (B. Zupančič), *Sveti Pavel*, 1965 (P. Zidar), *Sanja o razbitem avtobusu*, 1957 (A. Hieng), *De-*

ček in smrt, 1961 (L. Kovačič), *Triptih Agate Schwarzkobler*, 1968 (R. Šeligo), *Senčni ples*, 1960 (A. Rebula), *Job*, 1972 (J. Messner), *Lahko smo veseli*, 1975 (F. Lipuš). 9 avtorjev, 9 besedil, 30 strani, to je 3,5 %.

3.4

V učbeniku J. Kos: Pregled slovenskega slovstva so: *Na kmetih*, 1954 (I. Potrč), *Mladost v močvirju*, 1962, *Za svetlimi obzorji*, 1963 (M. Kranjec), *Balada o trobenti in oblaku*, 1956 (C. Kosmač), *Sedmina*, 1957 (B. Zupančič), *Senčni ples*, 1960 (A. Rebula), *Sporočila v spanju*, 1972 (L. Kovačič), *Grob*, 1957 (A. Hieng), *Žrtve*, 1970 (V. Kavčič), *Sveti Pavel*, 1965 (P. Zidar), *Triptih Agate Schwarzkobler*, 1968 (R. Šeligo), *Mala čarovnica*, 1961 (M. Mihelič), *Parnik trobi nji*, 1964 (B. Pahor), *Ukana*, 1969 (T. Svetina). 14 besedil, 14 avtorjev, 94 strani, to je 17,4 %.

3.5

V učbeniku F. Bohanec idr.: Slovenska književnost I-II so:

Balada o trobenti in oblaku, 1957 (C. Kosmač), *Pešem uničevanja in pesem življenja*, 1960, *Otroci, čigavi ste*, 1957, *Mladost v močvirju*, 1962 (M. Kranjec), *Na verne duše*, 1965 (I. Potrč), *Hiša večera*, 1959 (M. Mihelič), *Kres v pristanu*, 1959 (B. Pahor), *Senčni ples*, 1960 (A. Rebula), *Štirje molčiči*, 1951 (B. Zupančič), *In vendar*, 1957 (A. Hieng), *Ljuba umazana Ljubljana*, 1954 (L. Kovačič). 11 besedil, 9 avtorjev, 97 strani, to je 9,8 %.

4.1

Povzetek vsega do sedaj napisanega ima v številkah in odstotkih takole podobo:

Sodobna slovenska književnost										Sodobna slovenska pripovedna proza					
Učbenik	Štev. str. (x)	Štev. str. sodob. sl. književ. (a)	Razmerje (x):(a) v %	Štev. vseh besedil v učb. (y)	Štev. besedil iz sodob. književ. (b)	Razmerje (y):(b) v %	Štev. vseh avtor. (z)	Štev. avtor. sodob. sl. književ. (c)	Razmerje (z):(c) v %	Štev. str. sodob. slov. pripov. proze (A)	Razmerje (X):(A) v %	Štev. besedil sodob. slov. pripoved. proze (B)	Razmerje (Y):(B) v %	Štev. avtorjev sodob. slov. pripov. proze (C)	Razmerje (Z):(C) v %
I.	908	260	28,5	171	80	16,9	88	27	30,6	97	9,8	11	2,3	9	10,2
II.	387 159 541	191	35,3	-	69	-	127	38	29,9	94	17,3	14	-	24	18,8
III.	1461	196	13,4	833	100	12,0	294	40	13,6	109	7,4	21	2,5	20	6,8
IV.	851	67	7,8	265	30	11,3	127	18	14,1	30	3,5	9	3,3	9	7,0
V.	881	109	12,3	224	34	15,1	130	25	19,2	61	6,9	11	9,9	11	9,4
Št. kolone	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15

- I. F. Bohanec in dr.: Slovenska književnost I-II, Ljubljana, 1965
 II. J. Kos: Pregled slovenskega slovstva, Ljubljana 1974
 III. F. Bohanec in dr.: Slovensko berilo I-IV, Ljubljana, 1975
 IV. V. Gregorač: Slovensčina I-IV, Ljubljana, 1978
 V. S. Fatur: Književnost I-IV, Maribor, 1984

* Upoštevam tudi število strani iz berila F. Bohanec idr.: Slovensko berilo I-IV, Ljubljana, 1975.

4.2

Primerjava letnic izida učbenika in izida posameznih literarnih besedil, ki so obravnavana v učbeniku, da pomemben podatek o aktualnosti učbenika:

Letnica izida učbenika	Leto, ko je bilo izdanih največ obravnavanih besedil	Število obravnavanih besedil v zadnjih 5 letih	Petletno časovno obdobje, v katerem je bilo izdanih največ obravnavanih besedil	Časovna odmaknjenost tega obdobja od izida učbenika	
I. 1965	1961	39	1959–1963	2 leti	Sodobna slovenska književnost
II. 1974	1961	4	1957–1961	13 let	
III. 1975	1961	7	1959–1963	12 let	
IV. 1978	1961	4	1959–1963	15 let	
V. 1984	1961	1	1957–1961	23 let	
I. 1965	1960 1959 1957	4	1957–1961	4 leta	Sodobna slovenska pripovedna proza
II. 1974	1957	3	1961–1965	9 let	
III. 1975	1972	4	1957–1961	14 let	
IV. 1978	1961 1957	1	1957–1961	17 let	
V. 1984	1954	1	1953–1957	27 let	

Najboljši učbenik glede na kvantitativno zastopanost sodobne slovenske književnosti je kombinacija učbenika in berila iz let 1974/1975. V primerjavi z drugimi je dober tudi učbenik iz leta 1965. Preostali so slabši.

Učbeniki ne upoštevajo dovolj najsodobnejše literature, tiste, ki bi se zaradi letnice nastanka lahko prvič pojavila v novem učbeniku, to je četrtem iz serije za usmerjeno izobraževanje.

Učbenikom srednjega usmerjenega izobraževanja v prid govori le kolona 13 v tabeli na str. 11. V koloni je prikazano razmerje (v odstotkih) med številom vseh besedil v učbeniku in številom besedil iz sodobne slovenske književnosti.

Tabelarni podatki pokažejo dejansko stanje šele ob upoštevanju dejstva, da je bilo z vsakim letom od 1950. | več »sodobnih slovenskih besedil«, oziroma, da je bilo l. 1984, ko je izšel zadnji učbenik bistveno večje število literarnih besedil, ki sodijo

v sodobno slovensko književnost, kakor pa ob izidu učbenika l. 1965.

4.3

Če se omejimo samo na sodobno slovensko pripovedno prozo, ugotovimo, da se v učbenikih za

srednje usmerjeno izobraževanje na novo pojavijo le: *Pomladni dan*, *Pustota in Očeta Vincenca smrt*. Pri tem upoštevamo tudi, da je *Pomladni dan* nastal l. 1953, da sta torej iz »časa učbenika« le *Pustota*, 1976 in *Očeta Vincenca smrt*, 1979.

V analiziranih učbenikih je obravnavanih 42 besedil iz sodobne slovenske pripovedne proze, od tega jih je v učbeniku za usmerjeno izobraževanje 10.

Največkrat, to je štirikrat, se pojavijo *Balada o trobenti in oblaku*, *Sedmina*, *Sveti Pavel* in *Senčni ples*. Prva tri besedila so uvrščena v izbor učbenikov za srednje usmerjeno izobraževanje.

5.0

V učbeniku za srednje usmerjeno izobraževanje manjkajo nekateri vidni soustvarjalci slovenske književnosti. Ni na primer:

- Prešernovega nagrajenca 84 V. Zupana,
- velikega misleca E. Kocbeka,
- uspešnega gledališnika in dramatika D. Jovaničiča,
- uspešnega dramatika in pisatelja R. Šeliga,
- inovatorskega pesnika F. Zagoričnika,
- odlične poznavalke slovenskega meščanstva M. Miheličeve,
- zanimivega L. Kovačiča,
- prodornega D. Jančarja,
- poznavalcev sodobne slovenske književnosti H. Glušič, B. Paternuja, T. Kermaunerja, D. Poniža.

6.0

Analiza je ob primerjavi z nekaterimi drugimi učbeniki pokazala na pomanjkljivo upoštevanje slovenske književnosti v učbenikih za srednje usmerjeno izobraževanje. Pokazala je tudi, da je s stališča kvantitete najboljši »učbenik« kombinacija učbenika in berila. Le-ta temeljito podaja snov in jo ilustrira z dovolj širokim izborom besedil. Pri tem ne gre zanemariti dejstva, da učenci (npr. po dva skupaj) nosijo k pouku le berilo, učbenik lahko ostaja doma, kar jim je pri relativno velikem številu šolskih knjig za posamezne predmete dobrodošlo.

Pravo podobo učbenika za srednje usmerjeno izobraževanje bo dala njihova kompletna analiza. Ta analiza je nujna tudi zaradi tega, ker bo eden od pomembnih elementov vrednotenja celotnega srednjega izobraževanja.

Miran Štuhec
Gradbena srednja šola
Borisa Kraigherja v Mariboru

Razstava »Od Brižinskih spomenikov do baroka« v Vodnikovi domačiji

V finančno-organizacijski povezavi Slavističnega društva Slovenije in Slovanske knjižnice v Ljubljani je podpisani že konec marca 1986 pripravil razstavo z omenjenim naslovom. Namen razstave je večstranski: z večinskim gradivom

/slovenska reformacija/ posvetiti pozornost Trubarjevemu spominskemu letu / Trubarja ilustrirajo štiri vitrine/, s celotno razstavo pregledno nakazati razvoj slovenske književnosti od začetka do 18. stoletja in s tem kot uvod dopolniti že obstoječo stalno razstavo v Vodnikovi domačiji »Valentin Vodnik in slovensko razsvetljenje« (slednjo je pripravil dr. Joža Mahnič že za začetek obnovljene hiše leta 1984), nasploh pa poživiti razstavno ponudbo v Vodnikovi domačiji.

Med gradivom, ki je na ogled, seveda ni originalnih knjig iz 16. stoletja /kot so npr. na sijajni, a žal začasni razstavi »Slovenci v 16. stoletju« v Narodnem muzeju v Ljubljani/. Originale nadomeščajo fotokopije in faksimilirane izdaje, ob delih iz reformacije pa je predstavljeno tudi številno gradivo o reformaciji (tako publicistično kot znanstveno in leposlovno).

Celotna razporeditev je (pač, glede na prostorske možnosti) takale: pismenstvo (1 vitrina), reformacija (7 vitrin), barok (2 vitrini). Na stenah so poleg nekaj slik še kulturno-zgodovinske preglednice, ki skušajo s podatki povezati slovenska in širša evropska ali svetovna dogajanja. Razstava je primernejša za srednje šole, zaenkrat pa je največ obiskovalcev iz osnovnih šol. Tisti, ki se zanimajo za razstavo, naj se obrnejo kar na tajništvo ZKOS v Vodnikovi domačiji ali na Slovansko knjižnico. Hiša, žal, še ni redno odprta.

Andrijan Lah
Slovanska knjižnica v Ljubljani

Bralce obveščamo, da je pri Slovenski Matici v Ljubljani izšla knjiga – Jakob Rigler, *Razprave o slovenskem jeziku*. Gre za izbor pomembnih študij o zgodovini slovenskega knjižnega jezika, o slovenskih narečjih in o sodobnem slovenskem knjižnem jeziku. Knjigo dobijo predavatelji slovenščine po članski ceni, tj. s 30 % popustom. Naročila sprejema Slovenska matica, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 7.

**NEKAJ NOVOSTI KNJIŽNICE ODDELKA ZA SLOVANSKE JEZIKE
IN KNJIŽEVNOSTI FILOZOFSKE FAKULTETE V LJUBLJANI**

- Bartmińska, Izabela: Nazwiska obce w języku polskim. Warszawa 1978. – Phil I 598
- Beneš, Bohuslav: Úvod do folkloristiky. Brno 1980. – Folkl II 455
- Bobrowski, Ireneusz: Cechy subkategoryzacyjne polskich czasowników przechodnich. Wrocław 1985. – Phil II 1847/60
- Bošnjak, Branimir: Apokalipsa avangarde. Rijeka 1982. – Zborn II 845/19
- Cuffolo, Anton: Moj dnevnik z važnimi dogodki od leta 1938 do leta 1946. Cividale del Friuli 1985. – Lit auct II 2400
- Čermák, František: Syntagmatika a paradigmatica českého slova. Praha 1982. – Čech lect II 105
- Čeští spisovatelé literatury pro děti a mládež. Praha 1985. – Lex II 855
- Funkcional'nye aspekty grammatiki russkogo jazyka. Tartu 1985. – Zborn II 726/719
- Grigorjan, Aram: Analiz struktury literaturnogo proizvedenija. Erevan 1984. – Lit hist I 1373
- Hlebnikov, Velimir: Stihotvorenija, poemy, dramy, proza. Moskva 1986. – Russ I 901
- Istorija lingvističeskijh učenij. Leningrad 1985. – Phil II 2556
- Jarancev, Rudol'f Ivanovič: Slovar'–spravočnik po russkoj frazeologii. Moskva 1985. – Lex II 849
- Jazykovaja semantika i rečevaja dejatel'nost'. Kišinev 1985. – Phil II 2560
- Jeknić, Dragoljub: Književnost za otroke in mladino v Jugoslaviji (Srbija, Črna gora). Maribor 1986. – Lit hist II 3246/2
- Jovičević, Radojica: Lična imena u staroslovenskom jeziku. Beograd 1985. – Zborn II 397/56
- Kalačeva, Svetlana Vasil'evna: Evolucija russkogo stiha. Moskva 1986. – Lit hist II 3357
- Kasack, Wolfgang: Russische Literatur des 20. Jahrhunderts in deutscher Sprache. München 1985. – Zborn II 744/35
- Konstanzer slavistisches Arbeitstreffen (10., 1984, Konstanz): Slavistische Linguistik 1984. München 1985. – Zborn II 471/184
- Kontakty russkogo jazyka s jazykami narodov Pribaltiki. Riga 1984. – Phil I 601
- Kravec, Nikolaj Ivanovič: Serbskohorvatskij epos. Moskva 1985. – Lit hist II 3378
- Krstić, Branislav: Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena. Beograd 1984. – Zborn II 409/555
- Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini. Leipzig 1985. – Lex II 850
- Lingvističeskaja pragmatika. Moskva 1985. – Phil II 2323/16
- Ljapon, Majja Valentinovna: Smyslovaja struktura složnogo predloženija i tekst. Moskva 1986. – Phil II 2554
- Mahmoudian, Mortéza: Lingvistika. Moskva 1985. – Phil I 594
- Mukařovský, Jan: Struktura pesničkog jezika. Beograd 1985. – Lit hist II 3261/3
- Nezabyvaemoe. Sovetskij rasskaz sorokovyh godov. Moskva 1985. – Russ II 1446
- Orzechowska, Hanna: Studia bałkanistyczne, słowenistyczne i porównawcze z językoznawstwa słowiańskiego. Wrocław 1985. – Phil II 2552
- Pavličić, Pavao: Sedam interpretacija. Rijeka 1986. – Zborn II 845/48
- Přehledne dějiny české literatury 19. století. Praha 1981–1984. – Čech lect II 106
- Problemy literaturnoj teorii v Vizantii i latinskom srednevekov'e. Moskva 1986. – Lit hist II 3355

- Reader-response criticism. From formalism to post-structuralism. Ed. by Jane P. Tompkins. Baltimore, London 1983. – Lit hist II 333
- Rečnik književnih termina. Uređivački odbor Zdenko Škreb ... [et al.]. Beograd 1985. – Lex II 847
- Rozental', Ditmar El'jaševič: Slovar'–spravočnik lingvističkih terminov. Izd. 3, ispr. i dop. Moskva 1985. – Lex II 857
- Russkie narodnye bytovye skazki Sibiri. Sostavlenie, vstup. stat'ja i komentarii N. V. Sobolevoj. Novosibirsk 1985. – Russ II 1430
- Rzounek, Vítězslav: Nástin poválečné české literatury. 1945–1980. Praha 1984. – Lit hist II 3376
- Rzounek, Vítězslav: Tajemství básnického tvaru. Praha 1980. – Lit hist II 1997/30
- Salzburger Slawistengespräch (4., 1985, Salzburg): Method und die alten slawischen Kirchensprachen. Salzburg 1984. – Per II 696/8
- Sarajevski slavistički dani. I. 1985. – Zborn II 840/1
- Schulte-Sasse, Jochen, Renate Werner: Einführung in die Literaturwissenschaft. München 1984. – Zborn I 107/640
- Sistemnyj analiz značimyh edinic russkogo jazyka. Sintaksičeskie struktury. Krasnojarsk 1984. – Phil I 587
- Sklad i struktura terminologičnoj leksiki ukraïns'koï movi. Kiïv 1984. – Phil I 585
- Skok, Joža: Kajkavski kontekst hrvatske književnosti, Čakovec 1985. – Zborn II 720/35
- Slavica Tartuensia. Tartu 1985. – Zborn II 726/710
- Slomškov simpozij v Rimu. Rim 1983. – Zborn II 846
- Slovenska krajevna imena. Ljubljana 1985. (Leksikoni Cankarjeve založbe.) – Lex II 843
- Sočetaemost' slov i voprosy obučeniya russkomu jazyku inostrancev. Sbornik statej pod red. V. V. Morkovkina. Moskva 1984. – Phil II 2548
- Solar, Milivoj: Mit o avangardi i mit o dekadenciji. Beograd 1985. – Zborn I 62/92
- Sorokin, Jurij Aleksandrovič: Psiholingvističeskie aspekty izučeniya teksta. Moskva 1985. – Phil II 2564
- Stihotvornaja satira pervoj russoj revoljucii (1905–1907). Leningrad 1985. – Russ I 902
- Studienführer durch die Münchener Institutionen der Ost-und Südosteuropaforschung. München 1967. – Bibl I 127
- Štiristo let prevajanja na Slovenskem. Ured. Kajetan Gantar, Frane Jerman, Janko Moder. V Ljubljani 1985. – Zborn II 675/10
- Text. Symbol. Weltmodell. Johannes Holthusen zum 60. Geburtstag. München 1984. – Zborn II 565/6
- The transcription commission of the International committee of slavists: Current transcription problems. Oslo 1982. – Zborn II 737/29
- Tvorogov, Oleg Viktorovič: Leksičeskij sostav »Povesti vremennyh let«. (Slovoukazateli i častotnyj slovnik.) Kiev 1984. – Lex II 845
- Vangelov, Atanas: Literaturni studii. Skopje 1981. – Lit hist I 1361
- Voprosy istorizma i realizma v russoj literature XIX – načala XX veka. Leningrad 1985. – Lit hist II 3344
- Wege der Märchenforschung. Hrsg. von Felix Karlinger. 2., unveränd. Aufl. Darmstadt 1985. – Zborn II 546/255
- Zweiter Weltkongress für Sowjet- und Osteuropastudien. Kurzfassungen der Beiträge. Garmisch-Partenkirchen 1980. – Zborn II 842